

საქართველო

მთორმეტე საუკუნეში.

დ. კაკიჭაშვილის მიერ.

სურათებით.

ტფილისი.

ვლექტრ. სტამბა ქართ. წ. გ. ინტ. * Электротеч. грузинск. издательств. Т-ва.

1902.

Дозволено цензурою. 16 октября 1902 года. Гор. Тифлисъ.

საქართველო მითორმობი საუკუნეში.

შ ე ს ა გ ა ლ ი.

I.

საქართველო-ს პოლიტიკური მდგომარეობა. — მისი საზღვრები. — ქართველები და მათი მეზობლები.

მეთორმეტე საუკუნეში საქართველომ მიაწია უმაღლესს წერტილს თავის ძლიერებისას და დაიკავა იმოდენა არე-მარე, რაოდენიც არა სქერია სხვა დროს. მთელი ეს ხანი წარმოადგენს დიდებულს ძლევა-მოსილს ბრძოლას მოსაზღვრე მუსულმანს სახელმწიფოებთან. ქართველები არამც თუ იცავდნ თავის თავს მტერთაგან, პირ-იქით თითონვე ესზომდნ თავს მტრებსა, ძლევა - მოსილნი შედიოდნ მათ ქვეყნებში და იპყრობდნ იმისთანა ადგილებს, რომელნიც მტერთა სამკვიდრო საკუთრებას შეადგენდნ.

ამ საუკუნის საქართველოს სამეფოს წრეში შედიოდა მთელი ქართველთა სამკვიდრო ტერიტორია, ე. ი. ბასეინები მტკვრისა მის მარჯვენა და მარცხენა ჩასართავებით ეკლესამდე და ალაზნამდე, ქოროხისა, რიონისა და ენგურისა. ქართველთა სამკვიდრებელის მიწა - წყლის გარეშე საქართველოს

ეკუთნოდა კიდევ აფხაზეთი და სასომხეთის ჩრდილოეთი ნაწილი ქალაქ ანითურთ. ამას გარდა საქართველოს მეფისგან დამოკიდებულნი იყვენ ჩრდილოეთით ოსეთი და აღმოსავლეთით შირვანი (მტკვრის მარცხნივ) და რანი (მტკვრის მარჯვნივ). ასე რომ პოლიტიკური გავლენა და უფლება საქართველოსი ამ საუკუნეში განისაზღვრებოდა—აღმოსავლეთით თეთრის (კასპის) ზღვით, ჩრდილოეთით კავკასიის მთაგრეხილით, დასავლეთით შავის ზღვით და სამხრეთით არაქსით (არეზით) და მტკვრისა და ქოროხის სათავეებით.

ამნაირად მეთორმეტე საუკუნის საქართველოში თავმოყრილნი იყვენ ყველა ქართველთა ტომნი, ერთის ენით მოსაუბრენი, ერთის სარწმუნოებით შეკავშირებულნი და ერთის ინტერესით გამსჭვალულნი. ქართველებთან ერთად იყვენ აგრეთვე აფხაზები, რომელნიც, იმის მიუხედავად რომ ჩამომავლობა და ენა ერთი არა ჰქონდათ ქართველებთან, დიდის ხნის ისტორიულად ერთად ცხოვრებამ მკიდროდ დაუკავშირა ქართველობას. დანარჩენი უცხო ელემენტები—ოსები, სომხები და მუსულმანები, თუმცა კი პოლიტიკურად დაკავშირებულნი, სამწუხაროდ, არ იყვენ შეთვისებულნი და შეხორცებულნი ქართველობასთან. ეს მოხერხდებოდა მხოლოდ დიდის ხნით მკიდრო ცხოვრებით და ერთნაირის კულტურის გავრცელებით. სომხები და შირ-

ვანის და რანის მუსულმანობა ახლად ამ საუკუნეში იყვენ დაკავშირებულნი პოლიტიკურად საქართველოსთან და, მაშასადამე, ისტორიულს ხნოვანობას ვერ შეეძლო მათი ქართველებთან შეთვისება; ამას გარდა, ისინი ენით და სარწმუნოებით ძრიელ განსხვავებულნი იყვენ ქართველთაგან, რაიცა აგრეთვე ხელს უშლიდა ქართველებთან შეთვისებას. რაიცა შეეხება ოსებს, თუმცა ისინი უფრო ადვილი შესათვისებელნი იყვენ, რადგან მათი პოლიტიკური კავშირი საქართველოსთან ახალი არ იყო, მაგრამ მათი გეოგრაფიული მდებარეობა და ველური კულტურა მუდამ აფერხებდა მათ შეთვისებას ქართველებთან. ამ მიზეზებთან ერთად, თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ქართველები თავის დღეში არ ცდილან განგებ, მოხერხებით და მით უფრო ძალ-დატანებით რომლისამე დამორჩილებულის ერის გაქართველებას ან თავიანთ სარწმუნოებაზე მოქცევას, ადვილად გასაგები ხდება, თუ რატომ მეთორმეტე საუკუნეში არ შეეხორცენ და არ შეეთვისენ უცხო ელემენტები ქართველებს. ამ გარემოებითვე აიხსნება, რომ მთელი მეთორმეტე საუკუნის ისტორიის ტვირთის მზიდველი და ქაპანის მწვეელი იყო ქართველობა, ხოლო სხვა უცხო ელემენტები მხოლოდ სარგებლობდენ ქართველების შრომით და სისხლით.

ქართველთა მოსაზღვრე ხალხნი ამ საუკუნეში

იყვენ ბერძნები, სპარსები, თურქები, რომელთაც დააარსეს რავდენიმე წვრილი სამფლობელო სასომხეთისა და ბიზანტიის ნატამალზე, და მთიელები. ბერძნების გარდა, რომელთაც თავიანთ სისუსტის გამო ამ საუკუნეში არ შეეძლოთ არც მტრობა და არც მოყვრობა ქართველებისა, და კავკასიის მთიელთა გარდა, რომელნიც ქართველებს მათ ძლიერებისა გამო მტრობას ვერ გაუბედავდენ, ყველა მოსაზღვრეები ქართველთა წინაამდევნი იყვენ, ცდილობდენ საქართველოს დამხობას და მშვიდობიანობას იცავდენ მხოლოდ იძულებით.

II.

საქართველოს სოციალი წეს-წყობილება.

საქართველოს სოციალი წეს-წყობილება მეთორმეტე საუკუნეში წარმოგვიდგენს შემდეგს სურათს. მთელის ერის თავში იდგა და ქვეყნის პატრონი იყო მეფე, რომელიც მართავდა სამეფოს. მას მოსდევდენ დიდებულები, რომელნიც მეფის შემდეგ უწარჩინებულესნი პირნი იყვენ ქვეყანაში, მეფესთან ერთად იღებდენ მონაწილეობას სამეფოს საქმეთა მართვაში, მასთან ერთად ზრუნავდენ ქვეყნის სიკეთისათვის და ასრულებდენ უმაღლესის ხელისუფლების და ერისთავების თანამდებობას. დიდებულთ მოსდევდენ აზნაურები, რომელნიც, მართალია, პირდაპირ

მონაწილეობას არ იღებდენ სამეფოს მართვაში, მაგრამ დიდს სამსახურს უწევდენ თავიანთ პირადის შრომით და სისხლით. ისინი შეადგენდენ ცხენოსანს ჯარს, მეციხოვნობას სწევდენ დაპყრობილს ციხე-ქალაქებში და ასრულებდენ დაბალს ხელისუფლებას.

აზნაურებს მოსდევდენ გლეხები. ესენი იყვნენ მიწის შემმუშავებლები და ყოველნაირის ხარჯისა და ბეგარის გადამხდელები და თან მეომრებიც, როდესაც სამშობლო გაქირვებაში ჩაეარდებოდა, ანუ საკირო იქნებოდა სამშობლოს დიდებისათვის გალაშქრება.

ეს სამი წოდება—დიდებულთა, აზნაურთა და გლეხთა, თუმცა მემკვიდროებითი იყო, მაინც ერთითგან მეორეში გადასვლა ხშირად ხდებოდა. გლეხი აზნაურდებოდა და აზნაური დიდებულდებოდა რაიმე ღვაწლისათვის. აგრეთვე დიდებული უბრალო აზნაურის ხარისხზე იქვეითებდა და აზნაური გლეხად იქცეოდა რაიმე დანაშაულის გამო.

ამ სამს წოდებასთან სამეფოში იყო კიდევ მეოთხე წოდება—სასულიერო, რომელიც თითქო ცალკე სამეფოს წამოადგენდა ისეთისავე იერარქიით, როგორიც იყო საერო უწყებაში. უმაღლესი მეფის მსგავსი ადგილი ეკავა კათოლიკოზს, დიდებულებისა მთავარ-ეპისკოპოზებს და ეპისკოპოზებს, მათ შემდეგ აზნაურის მსგავსი ადგილი ეკირათ მონასტრის

წინამძღვრებს და ქორ-ეპისკოპოზებს, ხოლო სულ დაბალი ადგილი ეკავათ ხუცესებს, მღვდლებს და დიაკვნებს და აგრეთვე უბრალო ბერებს.

იყო კიდევ ერთი მცირე-რიცხვოვანი წოდება, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა საქართველოში. ესენი იყვნენ მოქალაქეხი, შემდგარნი ორის წყებისაგან: მდიდარის ვაქრებისაგან და მეწვრილმანე-ხელოსანთაგან.

მეფე ითვლებოდა სამეფოს პატრონად და მთელი მიწა-წყალი მის საკუთრებად. ამ მიწას ამუშავებდნენ გლეხები და მეფეს სამაგიეროდ უხდიდნენ ხარჯს და ბეგარას. მეფისგან აზნაურებს ჰქონდათ მიცემული სასარგებლოდ და სარჩოდ მამული იმ გლეხებით, რომელნიც ამ მამულზე ცხოვრობდნენ. მამულის მფლობელობასთან ერთად მეფისგან დათმობილი ჰქონდათ აზნაურებს მომეტებული ნაწილი გლეხის სამსახურისა. დიდებულებსაც აგრეთვე ჰქონდათ მიცემული მეფისგან დიდი მამული მასზედ მცხოვრების გლეხებით და აზნაურებით, რომელნიც მეფის სამსახურის მომეტებულს ნაწილს დიდებულს უწევდნენ.

ამნაირად ერთის მხრით მიწის მფლობელობა, მეორე მხრით მეფის სამსახური ჰქმნიდა საქართველოს მაშინდელს სოციალს წეს-წყობილებას. მეფე იყო ბატონი, სხვები იყვნენ მისი ყმები. უწარჩინებულესი მეფის ყმები იყვნენ დიდებულები, რომელ-

თაც ეკირათ მამული და დაქვემდებარებული ჰყავდათ ამ მამულის მოსარგებლედ გლეხები და აზნაურები. უკანასკნელნი ან მეფეს ექვემდებარებოდნენ პირდაპირ, ან რომელსამე დიდებულს. ერთსაც და მეორედ შემთხვევაშიაც აზნაურებს ექვემდებარებოდნენ გლეხები, რომელნიც მათ მამულზედ ცხოვრებდნენ. ბოლოს იყვენ გლეხები, რომელნიც ცხოვრებდნენ ან პირდაპირ მეფის მამულზე, ან პირდაპირ დიდებულისაზე, ან აზნაურისაზე, რომელიც თავის მხრით ან პირდაპირ მეფის ყმა იყო, ან დიდებულისა. ამიტომ გლეხი იყო ოთხნაირი: 1) პირდაპირ მეფის ყმა, 2) სამეფო აზნაურის ყმა, 3) დიდებულის ყმა და 4) დიდებულის აზნაურის ყმა. აზნაური ორნაირი იყო: 1) პირდაპირ მეფის ყმა და 2) დიდებულის ყმა. დიდებული პირდაპირ მეფის ყმად ითვლებოდა. ხოლო ყველანი საერთოდ მეფის ყმებად ითვლებოდნენ.

დიდებულის ვალდებულება მეფის წინაშე მდგომარეობდა იმაში, რომ მას მეფის ბძანებისამებრ უნდა მოეკრიფა თავის საყმოში ჯარი აზნაურთა და გლეხთაგან და გამოსულიყო სალაშქროდ. ასეთივე ვალდებულება აწვა მეფის აზნაურს. დიდებულის აზნაური კი დიდებულის მოთხოვნისამებრ უნდა გამოსულიყო თავის გლეხებით დიდებულის დროშის ქვეშ საბრძოლელად. მეფის ყმა გლეხები ვალდებულნი იყვენ, როგორც პირადის სალაშქრო სამ-

სახურით, ისე ხარჯის ძლევით და ბეგარის გადახდით. დიდებულის გლეხი მოვალე იყო დიდებულისთვის ეძლია ხარჯი, ეწია ბეგარა და გასულიყო სალაშქროდ მის მოთხოვნისამებრ. აზნაურის გლეხიც მოვალე იყო ეძლია მისთვის ხარჯი, ეწია ბეგარა და გაჰყოლოდა სალაშქროდ მას. დიდებულის გლეხები, ისე როგორც აზნაურისა, პირდაპირის ბატონის სამსახურის გარდა, მოვალენი იყვენ ზოგიერთი ხარჯი და ბეგარა ეხდათ მეფისთვისაც. ხოლო დიდებულის აზნაურის გლეხები, სამეფო სამსახურისა და ბეგარის გადახდის გარდა, სამსახურს უწევდენ აგრეთვე დიდებულსაც.

ასეთივე დამოკიდებულება არსებობდა სასულიერო უწყებაში. კათოლიკოზს და მცხეთის ეკკლესიას ჰქონდა დიდი მამულები, რომლებზედაც მოსახლეობდენ გლეხები და აზნაურები. პირველს შემთხვევაში გლეხები და აზნაურები ითვლებოდენ საკათოლიკოზო ან მცხეთის ყმებად, მეორე შემთხვევაში ისინი იწოდებოდენ სამონასტრო ყმებად. მათი დამოკიდებულება კათოლიკოზისა და მონასტრებისაგან ისეთივე იყო, როგორც დიდებულისა და აზნაურისაგან.

მეფეს შეეძლო, თუ საჭიროდ დაინახავდა, საერთო სარგებლობისათვის ან დასასჯელად, წაერთმია მამული დიდებულისთვის ან სამეფო აზნაურისთვის ზედ-მოსახლე გლეხებითურთ და მიეცა ან სხვა

დიდებულისა და აზნაურისათვის; ან ეკლესიისათვის. თუ მეფე უდანაშაულოდ ართმევდა დიდებულს ან აზნაურს, ჩვეულებრივ სხვაფრივ აკმაყოფილებდა მას ახალის მამულის მიცემით სამაგიეროდ.

დიდებულებს და აზნაურებს შეეძლოთ თავიანთ მამულის გაყიდვა ან გაჩუქება, მაგრამ ყოველთვის მეფის თანხმობა უნდა აეღოთ.

მოქალაქეები ექვემდებარებოდნენ ან პირდაპირ მეფეს ან რომელსამე გამოჩენილს დიდებულს, რომელსაც აძლევდნენ ისინი ხარჯს და სალაშქრო სამსახურს უწევდნენ.

III.

სამოქალაქო და სამხედრო წეს-წყობილება

მეფედ ხდებოდა ჩვეულებრივ მეფის უფროსი ვაჟი შვილი, რომელსაც მეფე თავისსავე სიცოცხლეში აცხადებდა მეფედ ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, მემკვიდრედ. ასე მოიქცა გიორგი II დავით აღმაშენებლის შესახებ, დავით აღმაშენებელი დიმიტრის შესახებ, გიორგი III თამარის შესახებ და თამარი გიორგი ლაშას შესახებ. მხოლოდ რაიმე გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ მამას ტახტი გამოეწირა თავის უფროსის ვაჟისთვის და მიეცა შემდეგისთვის. ასეთი შემთხვევა მოხდა დიმიტრის მეფობაში, როდესაც დიმიტრიმ უპირატესობა მიანიჭა უმცროსს

შვილს გიორგის და ამით უფროსი შვილი დავითი ძალიან გაანაწყენა, რამაც გამოიწვია რევოლუცია, რომლის შედეგი იყო დიმიტრის გადადგომა და დავითის გამეფება. თუ საკუთარი ვაჟი ან მახლობელი ნათესავი ვაჟი არ ეყოლებოდა მეფეს, მეფობა გადადიოდა ქალიშვილზე. თავის სიცოცხლეში მეფედ გამოცხადებულს შვილს მეფე ადგამდა გვირგვინს და ასრულებდა ცერემონიას დიდებულთა თანადასწრებით. ისიც მამასთან ერთად იწოდებოდა მეფედ, მაგრამ ნამდვილად კი არ მეფობდა. მხოლოდ ხანდახან მოხდებოდა, რომ მამა სიცოცხლეშივე სტოვებდა მეფობას და შვილი ხდებოდა სრულს მეფედ, როგორც მოიქცა გიორგი II, რომელმაც 1089 წ. მეფობაზე ხელი აიღო და დავითს ჩააბარა. მაგრამ საფიქრებელია, რომ ასეთი ხელის აღება მეფობაზე უფრო ძალდატანებითი უნდა ყოფილიყო, როგორც ცხადათა ჩანს დიმიტრის მაგალითითგან.

მეფედ შვილის გამოცხადება მამისავე სიცოცხლეში უდრიდა მემკვიდრის დანიშვნას, რომელიც ახლანდელს დროშია მიღებული. ამნაირად წინდაწინვე მეფედ დანიშნული ადვილად და დაუბრკოლებლად იჭერდა მამის სიკვდილის შემდეგ ტახტსა. ამ ნამდვილს გამეფებას მეფე იხდიდა დიდის ამბით და ცერემონიით. იკრიბებოდნენ დიდებულები სამეფოს ყველა კ თხითგან, თავს იყრიდა ჯარი, შემდგარი აზნაურთა და გლეხთაგან და მათ წინ ხდე-

ბოდა დაგვირგვინება და ტახტზედ ასვლა. მთავარ-
ეპისკოპოსი ადგამდა მეფეს თავზე გვირგვინს, დი-
დებულები აცმევდენ პორფირს, ზეზს, ფესვედს და
ბისონს, არტყავდენ ხმალს, აძლევდენ ხელში
სკიპტრას. ამის შემდეგ მეფე ადიოდა ტახტზე და
ამბობდა სიტყვას. ამ შემთხვევისა გამო იმართებო-
და ნადიმი და მეფის ხაზინითგან აძლევდენ საჩუ-
ქრებს და მოწყალებას.

მეფე ხშირად იწოდებოდა შვილის სამეფოს მე-
ფედ და მისი სამეფო შვილის სამეფოსაგან შემდგა-
რად, რის გამოც მეფე იხსენიებოდა მეფეთა-მეფეთ.
ეს ტიტული ნამდვილის გამომთქმელი არ იყო. ის
იყო გადმოდებული არაბთაგან, რომელთა ხალი-
ფის საბძანებელი ითვლებოდა შვილის სამეფოსაგან
შემდგარად და ხალიფის ტიტულიც იყო შვილის
სამეფოს მბძანებელი*).

მართალია, მეფე ითვლებოდა უმაღლესს გამგებ-
ლად ქვეყნისა, მაგრამ ის არ იყო ერთად-ერთი გა-
დამწყვეტი საქმისა და განუსაზღვრელის უფლების
მექონი. დიდებულთა დაუკითხავად და მოუწონებ-
ლად ნაბიჯს ვერ გადასდგამდა. რა საქმეც უნდა ყო-
ფილიყო, თუ რამე სამეფოსათვის მნიშვნელობა
ჰქონდა, დიდებულების ყრილობა უნდა გაემართა

---

*) Malcolm, t. I, p. 61.

და იმათთვის ეკითხა, მოესმინა მათი აზრი და შემდეგ მიეღო უმეტესობის აზრი, თუმცა ხანდახან უმცირესობის აზრსაც არჩევდა და თავის პასუხის გების ქვეშ იქცეოდა: მაგრამ ეს ძალიან იშვიათად მოხდებოდა ხოლმე. ხელისუფლებსაც კი მეფე დიდებულთა რჩევით ნიშნავდა და თვით ლაშქრობის დროსაც მეფეს, როგორც უმთავრესს ჯარის წინამძღოლს, დიდებულები ჰყავდა მრჩეველებად.

სახელმწიფო საქმეების სამართავად მეფეს ჰყავდა ხელისუფლები. ყველაზე დიდი ხელისუფალი იყო ამირ-სპასალარი, შემდეგ მსახურთუხუცესი, მას მოსდევდნენ მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მწიგნობართუხუცესი, მდივანი, მეჯინიბეთუხუცესი და სხ. ამათ ებარათ მთელის სამეფოს საერთო საქმეები და მეფის მახლობელნი და მუდამ თანამხლებელნი იყვნენ. სამეფო გაყოფილი იყო საერისთავოებად და ყველა საერისთავოში თვითო ერისთავი იჯდა, რომელიც მეფის მოალაგე იყო. საერისთავოები იყო: ქართლისა, კახეთისა, ერეთისა, რაქა-თავკვერისა, სვანეთისა, გურიისა, ეგრისისა, აფხაზეთისა, სამცხისა, კლარჯეთისა. ტფილისში იყო განსაკუთრებული მოხელე ქალაქისა და მის არე-მარის მმართველად, რომელსაც ერქვა ტფილისისა და ქართლის ამირა*).

*) ეს ტიტული იყო ნაშთი არაბთა მფლობელობის დროისა, როდესაც ტფილისს მართავდა ხალიფის სახელით ამირა.

სამხედრო წესიერება საკმაოდ განვითარებული იყო მეთორმეტე საუკუნეში. ყოველი ქართველი, რა წოდებისაც უნდა ყოფილიყო, მოვალე იყო საომრად გამოსულიყო და მეომრად გადაქცეულიყო. მეომრები შეადგენდნენ სპასა ანუ ლაშქარს. ლაშქარი გაყოფილი იყო რაზმებად, რომელთაც ჰყავდათ უფროსნი—სპასპეტები. ჯარის ნაწილის უფროსი იწოდებოდა სპასალარად, ხოლო მთავარუფროსი მთელის საქართველოს ჯარისა ამირ-სპასალარად.

ქართველთა გარდა ჯარი სდგებოდა უცხოთაგანაც, რომელნიც მოწვეულ იქნებოდნენ ხოლმე ჯამაგირით, მაგალ., ოსები, ყიფჩაყები, ვარანგები, და ტყვეებად წამოყვანილთ და გაქრისტიანებულთ მუსულმანთაგან. უკანასკნელთაგან შემდგარი ჯარი იწოდებოდა მონასპად.

გალაშქრების დროს ჯარს თან მისდევდა სპასალარისა და სპასპეტის გარდა ეპისკოპოზი კყონდიდელი და ჯვარის-მტვირთველი. ის ჯარი, რომელიც მეფეს ახლდა და იცავდა მას, იწოდებოდა ტაძრეულთა ჯარად. ჯარი, რომელსაც აყენებდნენ ციხეებში დასაცველად, იწოდებოდა ციხოვანად. ციხის უფროსს ერქვა ციხის პატრონი. ომის დაწყების წინად ჯარს აწყობდნენ ამნაირად: წინამბრძოლად აყენებდნენ სამხრეთის საქართველოს მკვიდრთ, მემარჯვენედ იმიერ-საქართველოს მკვიდრთ და მემარ-

ცხენედ ამიერ-საქართველოს მკვიდრთ. ჯარი ორნა-
ირი იყო: ცხენოსანი და ქვეითი.

იარაღი ჰქონდათ ქართველებს: ფარი, მახვილი,
წათი, ხმალი, ოროლი, შვილდ-ისარი, შუბი და
ლახვარი. სამხედრო ჩაცმულობა: ჯაჭვი და მუზა-
რადი. საომარი მოწყობილობა იყო ფილაკავანი,
მოსაგერებელი—სხარტი და ხანდაკი.

საომარი საკრავები იყო: სპილენძ-ქური, ბუკი,
ქოსი და წინწილა.

IV.

სამღვდელოება, საეკლესიო წეს-წყობილება, საეკლესიო
კრებანი.

საქართველოს ეკლესიის უფროსი იყო კათო-
ლიკოსი ანუ პატრიარქი, რომელსაც ირჩევდა მეფე
დიდებულების დაკითხვით მთავარ-ეპისკოპოზთაგან.
თუმცა ის ემორჩილებოდა მეფეს, მაგრამ პატივი კი
მეფისა ჰქონდა მინიჭებული და დიდს მონაწილეო-
ბას იღებდა სამეფოს გამგეობაში დიდებულებთან
ერთად. კათოლიკოზის შემდეგ იყვენ მთავარ-ეპი-
სკოპოსები და ეპისკოპოსები, რომელნიც მართავდენ
ცალკე მაზრებს, საეპისკოპოზოებად წოდებულებს.
კათოლიკოზად და ეპისკოპოზებად ჩვეულებრივ დი-
დებულთაგანნი ხდებოდენ. ეპისკოპოზებს მოსდევ-
დენ ქორეპისკოპოზები და წინამძღვრები მონასტ-

რებისა. სულ ბოლოს იღვენ ხუცესნი, მღვდელნი და დიაკონნი. ბერობაში ამათ უღრიდენ მონაზონები და მეუდაბნოეები. დიდი პატივი ჰქონდათ აგრეთვე ქორეპისკოპოზებს და წინამძღვრებს, რომელნიც აგრეთვე დიდებულთა და აზნაურთაგანნი იყვენ. მაგრამ არც ხუცესნი და დიაკონნი იყვენ დაჩაგრულნი, თუმცა ისინი მომეტებულად გლუბკაცთაგანნი იყვენ. ისინი გათავისუფლებულნი იყვენ ყოველგვარის ხარჯისა და ბეგრისაგან.

ეპისკოპოზებს ეძლეოდათ სახელი იმ სოფლისგან ან ქალაქისგან, სადაც იყო მათი კათედრა, მაგ. ქყონდიდელი (ქყონდიდში), ქუთათელი (ქუთაისში), აწყვერელი (აწყვერში), ალავერდელი (ალავერდში), ბედიელი (ბედიასში), იყალთოელი (იყალთოში), ურბნელი (ურბნისში), მროველი (რუისში).

სასულიერო სამსახურის გარდა ეპისკოპოზები საერო გამგეობაშიაც იღებდენ მონაწილეობას და ხან სამხედრო თანამდებობაც ეპყრათ. დიდებულთა რჩევაში მონაწილეობას იღებდენ და ლაშქრობაშიაც, თუ თითონ არ წინამძღვრობდენ, მეფეს თან დასდევდენ და რჩევას აძლევდენ. ხოლო ქყონდიდელი მუდამ მეფის მახლობელი იყო და მწიგნობართ-უხუცესობას ასრულებდა.

სამძიმო საეკლესიო საქმეების გადასაწყვეტად ხშირად მეფე და კათოლიკოზი მართავდენ საეკლესიო კრებას, სადაც იღებდენ მონაწილეობას კა-

თოლიკოზი, ეპისკოპოზები, ქორეპისკოპოზები, წინამძღვრები, მონაზონები, ხუცესები და მეუღბნოეები.

V.

გონების გავითარება. — მწერლობა. — მონასტრების ღვაწლი საქართველოში და უცხოეთში.— არაბების და სპარსების განათლების გავლენა.

პოლიტიკურს გავითარებასთან მეთორმეტე საუკუნეში საქართველო გავითარდა გონებრივადაც. ეს გავითარება მზადდებოდა და ფეხს იდგამდა ადრითგანვე, როდესაც გამრავლდა ქართველთა მონასტრები უცხოეთში, სადაც ბერები თარგმნიდენ ბერძნულითგან, სირიულითგან და სომხურიტგან, როგორც საღვთო წერილის წიგნებს, ისე ყოველსავე საღვთისმეტყველო, საფილოსოფოსო და სამეცნიერო ნაწერებს.

ამგვარს მწერლობასთან ერთად ქართველები ბერძნულს ენაზედ ცნობილობდენ აგრეთვე ძველის წარმართობის დროის მწერლობას და ეცნობოდენ ბიზანტიის სამართალს, საზოგადო ცხოვრებას და ხელოვნებას—მხატვრობას, არქიტექტურას და სხვათა. ხოლო მეთორმეტე საუკუნის გაძლიერებულის სამეფოს მთავრობამ საგანგებო ყურადღება მიაქცია საბერძნეთის განათლების შეთვისებას და გადმოღე-

ბას საქართველოში. ამ აზრით დავით აღმაშენებელმა გაგზანა საბერძნეთში 40 ყმაწვილი კაცი, რომელთაც შეისწავლეს საბერძნეთის მწერლობა, მეცნიერება და გადმოიტანეს საქართველოში. დავითის კვალს, უეჭველია, მისდევდნ ამ საქმეში სხვა მეფეებიც და საბერძნეთში ყმაწვილის კაცების გზავნით ხელს უწყობდნ ბიზანტიის განათლების გადმოტანას საქართველოში.

მეთორმეტე საუკუნეშიაც, როგორც წინადაც, მოღვაწეობდნ უცხოეთში ქართველთაგან დაარსებული მონასტრები, სადაც ბერები განაგრძობდნ თავიანთ შრომას და თარგმნიდნ თუ თავად აღგენდნ და გადაწერით ავრცელებდნ სხვა-და-სხვა შინაარსის წიგნებს. ამისთანა მოღვაწეობისათვის მეფეები უხვად სწირავდნ ამ მონასტრებს და გასაფითარებლადაც სწორედ იქა ჰგზანიდნ ყმაწვილს კაცებს.

უცხოეთში ამ საუკუნეში იყვენ შემდეგი ქარველთ მონასტრები: ათონისა, კონსტანტინოპოლისა (რომანასი), კვიპრისა, შავიმთისა (ანტიოქიაში), იერუსალიმისა, სინასი და სხ.

უცხო ქვეყნებში აშენებულის ქართველთა მონასტრების მსგავსად საქართველოს მონასტრებიც ირჯებოდნ და მოღვაწეობდნ, სკოლებს მართავდნ და ზრდიდნ ყმაწვილებს. თვითონ დავით აღმაშენებელმა განგებ დააარსა გელათის მონასტერი

იმ აზრით, რომ გამხდარიყო, ათონის მონასტრის მსგავსად, განათლების გამავრცელებლად საქართველოში.

საბერძნეთისა და საქრისტიანო აზიის გარდა საქართველოს გავითარებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა, როგორც წინა საუკუნეში ისე მეთორმეტეში, მაჰმადიანს აზიასაც—არაბებსა და სპარსებს. საუკუნოებრივი კულტურული კავშირი სპარსეთთან, ცოტა ხნით შეწყვეტილი ქრისტიანობის მიღების პირველს ხანებში, არ შეიძლებოდა არ განახლებულიყო შემდეგში, თუმცა, რა თქმაა, მუდამ ეს კავშირი ქრისტიანობის კონტროლს ქვეშ იქნებოდა. მეთორმეტე საუკუნეში კი მუსულმანთა ერთა კულტურა, მათი მეცნიერება და მწერლობა ისე ძლიერი შეიქნა, რომ ქართველები, თუმცა სულით და გულით ქრისტიანები, მაინც არ ერიდებოდნენ და ეწაფებოდნენ მათაც. ამის მაგალითს გვაძლევს თვით გვირგვინოსანი მეფე დავით აღმაშენებელი, რომელიც არ ერიდებოდა და სწავლობდა ცნობის-მოყვარეობით მაჰმადიანთა საღვთო სჯულს—ყორანს. ექვს გარეშეა, რომ ქართველები ამ საუკუნეშიაც და წინადაც სწავლობდნენ არაბულს და სპარსულს ენებს, ცნობილობდნენ მათ მწერლობას და მეცნიერებას და ეცნობოდნენ მათ ისტორიას და ცხოვრებას. ამის საბუთად ჩვენ შეგვიძლიან დავასახელოთ როგორც ორგინალი ისე თარგმანი თხზულებანი

მეთორმეტე საუკუნისა: ვეფხის-ტყაოსანი რუსთაველისა, აბლულ-მესია შავთელისა, თამარიანი ჩახრუხაძისა, ვისრამიანი სარგის თმოგველისა, ამირან-დარეჯანიანი მოსე ხონელისა და სხვანი. პირველი სამი თხზულება, თუმცა ორიგინალი თხზულებანი არიან, მაინც წამოგვიდგენენ დიდს გავლენას არაბ-სპარსთა მწერლებისას და მეცნიერებისას, ხოლო დანარჩენნი ან თარგმნილნი არიან სპარსულითგან ან გადმოკეთებულნი და ამნაირად მომასწავებელნი სპარსეთის მწერლობის გავლენისა.

ამნაირად ქართველთა განათლება და კულტურა მეთორმეტე საუკუნეში იყო ორის ერთი-ერთმანერთის წინაამდგვის ელემენტის შეზავებულის გავლენის ქვეშ—ქრისტიანულისა და მუსულმანურისა.

VI

ეკონომიური მდგომარეობა.

თუმცა ჩვენ ბევრი არაფერი ცნობები გვაქვს ქართველის ერის ეკონომიურის მდგომარეობის შესახებ მეთორმეტე საუკუნეში, მაინც შეგვიძლიან ვიქონიოთ საზოგადო წამოდგენა მის შესახებ. წინა საუკუნის დამლევს საქართველო ძალიან დავარდნილი იყო ნივთიერად. 1080 წლითგან მოკიდებულმა თურქთა გამუდმებულმა შემოსევამ რავდენისამე წლის გამავლობაში სულ ააფორიაქა ერის სიმდიდრე და

ცეცხლს მისცა სოფლები და ქალაქები, ტყეები, ვენახები და დათესილი ქირნახული. თურქებმა დაანგრეს ციხეები, სიმაგრეები, მონასტრები და საყდრები და მოიტაცეს რაც კი რამ ოქრო-ვერცხლი, ძვირფასი ქვები და ჭურჭელ-იარაღი ნახეს. გაწყდა აუარებელი რიცხვი ქართველთა და, ვინც გადაარჩა, დიდს სიღარიბეში ჩავარდა.

მეთორმეტე საუკუნეში-კი სრულებით სხვა სურათს წამოადგენს საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა. მთელის ამ საუკუნის გამაველობაში ქართველს ერს მტრის შიში არა ჰქონია და ამიტომ იგი არხეინად და გულმოდგინედ შრომობდა. უმთავრესი შრომა-კი მიწის შემუშავება იყო. საქართველოს მადლიანი ნიადაგი კარგს ნაყოფს აძლევდა მშრომელს და ამიტომ ქართველს სარჩოც უხვად ჰქონდა. მშვიდობიანის შრომით ნაშოვნს სარჩოს ქართველობა უმატებდა ომიანობის დროის ნაშოვნს სიმდიდრეს. ქართველთა ყოველს გამარჯვებას თან დიდის ალაფის შოვნა მოსდევდა. ხოლო, როგორც შემდეგ დავინახავთ, მთელი ეს საუკუნე ქართველთათვის ურიცხვთა გამარჯვებათა ხანა იყო. ნაშოვნი ალაფი ამდიდრებდა ყველას: მეფის ხაზინას, დიდებულთ, აზნაურთ და გლეხთა. ეკონომიურად მოღონიერებულმა და სასოება-მიცემულმა ქართველობამ ააშენა სოფლები, ქალაქები, მონასტრები და საყდრები, გაიყვანა გზები და არხები. ვინც-კი გა-

მრჯელი და მკლავ-მაგარი იყო, ყველას ჰქონდა სარჩო. ხოლო ვისაც რაიმე მიზეზით არ შეეძლო შრომა ან ომით სარჩოს შოვნა, უხვს მოწყალებას ღებულობდა მეფისა და დიდებულთაგან.

სიმდიდრის დატრიალების გამო აღებ-მიცემობაც გავითარდა. ეკონომიურად მოღონიერებამ გააპრაველა ქართველთა რიცხვი ისე, რომ მეცამეტე საუკუნის ნახევარში, მონგოლთა შემოსევის შემდეგ საქართველოში, მატიანის მოწმობით, 4.000,000 მკვიდრზე ნაკლები არ უნდა ყაფილიყო. თუ მაშინ ამდენი იყო, მეთორმეტე საუკუნის საქართველოს სამეფოში 8 ან 6 მილიონი მაინც იქნებოდა. მაგრამ სიმდიდრის გავრცელებას კარგს მხარესთან ცუდი მხარეცა ჰქონდა მაშინდელის ქართველებისთვის. წარჩინებული წოდება, ომიანობისაგან მოცლილი, მიეცა ფუფუნებას და განცხრომას, რომლის დამღუპველმა გავლენამ იჩინა თავი მეცამეტე საუკუნის დამდეგს, როდესაც საქართველოს დაესხენ მონგოლები.

დავით აღმაშენებელი

I

საქართველოს მდგომარეობა დავით აღმაშენებლის გამეფების წინ.

მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში სელჯუკების სულთნებმა, ჯერ თოდრულ ბეგმა, შემდეგ მისმა ძმისწულმა ალპ-არსლანმა და მას უკან უკანასკნელის შვილმა მელიქ-შაჰმა დაიმორჩილეს სპარსეთი და მთელი დასავლეთის აზიის მუსულმანობა. მუსულმანთა ქვეყნების შემდეგ თურქები შეუდგენ ქრისტიანთა ქვეყნების დამორჩილებას. სასომხეთი სრულიად დაიპყრეს. ბიზანტიას თანდათანობით აცლიდენ პროვინციებს და საქართველოსაც ხეირს არ აყრიდენ გამუდმებულის შემოსევით. ალპ-არსლანის დიდს სახელმწიფოსთან მეზობლად დაარსდა ბიზანტიის ნატამალზე საქართველოს საზღვრად სელჯუკების მეორე სამეფო, იკონიის სამეფოდ წოდებული. მძლავრმა სულთანმა არპ-არსლანმა მისცანება თავის ნათესავს სულეიმანს დაეარსებია საკუთარი სამეფო იმ ქვეყანათაგან, რომლებსაც ქრისტიანებს წაართმევდა. სწორედ ამ სულეიმანმა დაა-

არსა იკონიის სამეფო და ბიზანტიას წაართვა თითქმის მთელი ანატოლია ჰელესპონტამდე და შავს ზღვამდე. ამავე სულთანის ჯარებმა გაიხადეს თავიანთ სათარეშოდ საქართველო, რომელსაც პირველად შემოესიენ ისინი 1080 წ.

ამ წელს თურქებმა ამირა აჰმადის წინამძღოლობით ისე აიღეს საქარველოს ციხე ყარსი, რომ გიორგი მეფემ, რომელიც იმ დროს ჯავახეთში იყო ყველის ციხესთან, ვერ შეიტყო. ყარსის აღების შემდეგ აჰმადი ყველის ციხისკენ გაემართა და მოულოდნელად დაეცა მეფე გიორგის, რომელიც ამის გაგებაზე გაიქცა აქარისაკენ და თურქებს დაუტოვა დიდი დავლა. მეფე აქართვან გადავიდა აფხაზეთს, ხოლო თურქები აივსენ დავლით და უკანვე დაბრუნდნენ.

უკან დაბრუნებულს აჰმადის რაზმს გზად შეხვდა. თურქების უფრო დიდი ლაშქარი, რომელიც ორის ამირას იასის და ბუქლობის წინამძღოლობით მიდიოდა ბიზანტიის სამფლობელოსკენ სალაშქროდ. აჰმადისაგან შეიტყო ამ ორმა ამირამ, რომ საქართველო კარგი სადავლო ადგილი იყო და მეფეც შორს იყო წასული აფხაზეთში. ამის გამგონე თურქებმა სწრაფად გადმოიარეს საქართველოს საზღვრები და მოედვენ ჩვენის ქვეყნის სხვა-და-სხვა კუთხეებს: ასისფორნს, კლარჯეთს, შავშეთს, აქარას, ქართლს, არგვეთს, შუა-იმერეთს და ეგრისს. ეს

იყო 1080 წლის თიბათვეში. თურქებმა დაწვეს არტანუჯი, ქუთაისი და კლარჯეთის მონასტრები, სადაც-კი წინაამდევობა შეხვდათ. რაც-კი ნახეს, ყველაფერი ააფორიაქეს და ინაეარდეს სანამ თოვლი არ მოვიდა. შეშინებული მცხოვრებლები, ვინც გაჟღეტას გადურჩა, გაიხიზნენ ციხე-სიმაგრეებში, მთებში და ტყეებში და შეეფარენ კლდეებში და გამოქვაბულებში. ზამთრის დადგომისათანავე თურქები წავიდნენ, მაგრამ ქართველებს მაინც ხერხი არ დაადგათ სიცივის გამო, რადგან მათი საცხოვრებელი ბინები აოხრებული იყო მტერთაგან. მტრებმა არ აკმარეს ქართველებს ერთი შემოსევა. დადგა თუ არა გაზაფხული 1081 წლისა, კიდევ შემოვიდნენ და მოედვენ იმავე ადგილებს. ხალხი ხელ-ახლა გაიხიზნა. თურქებმა ამ წელს დაჰყვეს საქართველოს არე-მარეში ზამთრის დადგომამდე და ზამთრის პირს ისევ უკან წავიდნენ. გახიზნულმა ქართველობამ ვეღარ გამობედა თავის ბინაზე დაბრუნებულიყო, რადგან მომავალის გაზაფხულისთვის კიდევ ელოდა მტრის შემოსევას. მართლაც 1082 წელსაც თურქები კიდევ შემოვიდნენ საქართველოში და დარჩნენ ზამთრის დამდეგამდე. აგრეთვე მოიქცენ 1083 წ. ხალხი შეწუხდა და ბევრიც გაწყდა, ქვეყანა გაოხრდა და მხეცების სადგურად გადაიქცა. გიორგი მეფემ ვერ მოახერხა თავის ღონით თურქების განდევნა და ალაგმვა. მათმა მოულოდნელმა

და გაბედულმა შემოსევამ თავზარი დასცა მეფესაც და ერსაც. დიდებულთა რჩევით მეფემ გადაწყვიტა წასულიყო სპარსეთს სულთან მელიქ-შაჰთან, გამოეცხადებინა მისთვის მორჩილება და ეთხოვნა, რომ დაეცვა მისი სამეფო იკონიის თურქთა თავ-დასხმისაგან.

1084 წ. გიორგი მეფე წავიდა ისპაანს და სთხოვა მელიქ-შაჰს მთარველობა, რის სამაგიეროდაც დაჰპირდა ერთგულებას და ხარჯის ძლევას. მელიქ-შაჰმა კარგად მიიღო გიორგი მეფე, დაჰპირდა მთარველობას და დაავალა შემწეობა აღმოეჩინა მის ჯარისათვის კახეთის მეფის აღსართანის წინააღმდეგ. კახეთის დასაქერად მელიქ-შაჰმა გამოგზანა ჯარი და მასვე გამოაყოლა გიორგი მეფეც. თურქთა ჯარი და გიორგი მეფე შევიდნენ კახეთში ღვინობის-თვეში და მიაღგენ ვეჟანის ციხეს, სადაც გამაგრდა მეფე აღსართანი. თურქნი დიდხანს ადგნენ ციხეს, მაგრამ ვერ მოახერხეს მის აღება. თოვლიც მოვიდა. გიორგი მეფეს მოსწყინდა თურქთა ბანაკში ყოფნა, თავი დაანება მათ და წამოვიდა თავის სამეფოში. თურქებმა დაიქირეს სუჯეთი, მთელი ივრის პირი და კუხეთი.

ამავე წელს გიორგი მეფემ მეფედ გამოაცხადა თავისი შვილი დავითი და უწოდა სევასტოსი. ხოლო თითონ მიიღო ტიტული მეფეთ-მეფისა და კე-

საროსისა *). მაშინ დავითი იქნებოდა თერთმეტის წლისა და, ცხადია, ქვეყნის გამგეობაში არ შეეძლო რამე მონაწილეობის მიღება. გიორგისგან თურქთა ჯარის მიტოვება კახეთში ამ ქვეყნის დაპყრობამდე სასიამოვნოდ არ უნდა დარჩენოდა მელიქ-შაჰს და ამის გამო არც ძალიან თავს გაიცხელებდა გიორგის მთარველობისათვის. მით უფრო რომ კახეთის მეფემ აღსართანმა უფრო საგრძნობლად დაუმტკიცა მას თავისი ერთგულება და მორჩილება. როდესაც დაინახა, რომ კახეთის დიდი ნაწილი თურქებმა დაიჭირეს, აღსართან მეფე წავიდა ისპაანს, გამოუცხადა მორჩილება მელიქ-შაჰს და ნიშნად ერთგულებისა მაჰმადიანობა მიიღო. მელიქ-შაჰმა კახეთი ისევ აღსართანს მისცა და თავის სამეფოში გამოისტუმრა დიდის წყალობით.

ამნაირად არაფერი სარგებლობა მოუტანია ქართველებისთვის გიორგი მეფისაგან სულთან მე-

*) იხ. ქრონიკები თ. ჟორდანიასი, ტ. I, გვ. 232.

რომ დავითი მეფედ გამოცხადებულ იქმნა მამისგან სწორედ 1084 წ., ამას ემოწმება ვახუშტიც, რომელიც დავითის მეფობას სთვლის 41 წელს. ეს რიცხვი რომ მივუმატოთ 1084 წ., გამოვა 1125 წ., რომელიც არის დავითის სიკვდილის წელი. ვახუშტის საითგანდაც სცოდნია მეფობის ხანა და რაკი გამეფების წლად მიუღია 1089 წ., როდესაც ის მარტოდ-მარტო შეიქნა მეფედ, ამიტომ მის სიკვდილის წლად უჩვენებია 1130 წ.

ლიქ-შაჰის ნახვას. იკონიის თურქები თავისას არ იშლიდენ და ესხმოდენ საქართველოს საზღვრებს. გაზაფხულით იწყებოდა მათი შემოსევა და შემოდგომით თავდებოდა.

თუნქებთან ერთად ხეირს არ აყრიდა საქართველოს გამუსულმანებული კახეთის მეფე აღსართანიც. თურქთა მძლავრობით გალადებულმა და მათ შემწეობით გაძლიერებულმა დაიქირა ქართლის მომეტებული ნაწილი.

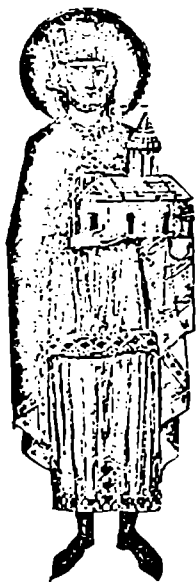
საქართველოს პოლიტიკურს გაქირებას დაერთო სტიქიონური უბედურება. 1088 წ. მოხდა საშინელი მიწის ძვრა, რომელმაც დიდი ზიანი მისცა საქართველოს სოფლებს და ქალაქებს, სადაც დაირღვა სახლები, საყდრები, ციხის კედლები და სხვა შენობანი და ნანგრევებში მოჰყვა მრავალი ხალხი. არამც თუ მარტო კაცის ხელით აგებული შენობანი დაირღვენ, არამედ დაიგალენ მთებიც და კლდეებიც. საშინელი ის იყო, რომ მიწის ძვრა ერთხელ-კი არ მოხდა, არამედ რავდენჯერმე დროგამოშვებით და გასტანა ერთს წელიწადს, ასე რომ 1089 წელშიაც მოხდა რავდენჯერმე მიწის ძვრა.

ჯერ თურქების მძლავრობამ, შემდეგ საშინელმა მიწის ძვრამ დიდი ზედმოქმედება იქონიეს გიორგი მეფეზედ და ამიტომ მან გადასწყვიტა ქვეყნის მართვაზე ხელი აეღო და გადაეცა მეფობის ტვირთი თავის შვილის დავითისთვის, რომელიც, როგორც

ზევით იყო ნათქვამი, უკვე გამოცხადებული იყო მისგან მეფედ. 1089 წ. გიორგი მეფემ დააგვირგვინა დავითი. თითონ გიორგი-კი მხოლოდ სახელით იყო მეფედ და მარტო რჩევას თუ აძლევდა თავისს შვილს.

II.

საქართველო დავითის გამეფების წამს.—ზრუნვა მის მოშენებისათვის.—შეპყრობა და განდევნა ლიპარიტ ორბელიანისა.—პოლიტიკური ცვლილება აზიაში და მისი შედეგი.

დავით
აღმაშენებელი.

როგორც ვნახეთ, საქართველო სამწუხარო მდგომარეობაში იყო 1089 წ., როდესაც გიორგი II-მ ტახტი გადასცა თავის თექვსმეტის წლის შვილს დავითს. კახეთი შეადგენდა ცალკე სამეფოს, რომელსაც ეკირა ქართლის დიდი ნაწილიც. ტფილისი, რუსთავი, სამშვილდე, აგარანი და მთელი სომხეთი თურქების ხელთ იყო. თრიალეთი და კლდეკარნი ეკირა ლიპარიტ ორბელიანს, რომელიც თუმცა გარეგნობით მეფის მორჩილად ითვლებოდა, ნამდვილად კი დამოუკიდებლად იქცეოდა. თურქები თავისუფლად დათარეშობდნენ მთელს სამხრეთს საქართველოში

და მტკვრის პირად. ხალხი მხოლოდ სიმაგრეებში და მიუდგომელს ადგილებში იმყოფებოდა. სოფლები და ქალაქები ოხრად იყვენ დარჩენილნი. ხენა-თესვა და სხვა მრეწველობა შეჩერებული იყო.

ამიტომ დავით მეფის პირველი საზრუნავი საქმე იყო მკვიდრთა დასახლება გაოხრებულს და დაცარიელებულს ადგილებში და მიწის შემუშავებისათვის ხელის მოკიდება. ამ აზრით მან მოიწვია დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნიც ციხე-სიმაგრეებში იყვენ გახიზნულნი, შეაგონა მათ თავიანთ ადგილებზედ დაბრუნებულიყვენ და თავიანთ მაგალითით დაებრუნებინათ დაბალი ხალხიც თავის ბინაზედ. ახალგაზდა, მხნე და მამაცის მეფის შეგონებამ გასქრა. ხალხს მიეცა იმედი, მიატანა მიტოვებულს ადგილებს და ამნაირად გაოხრებულმა სოფლებმა და ქალაქებმა იწყეს მოშენება. თურქები უწინდებულად ჰბედავდენ თარეშობას მათგან შეყვებულს ადგილებში, მაგრამ ისე თავისუფლად და მოურიდებლად ველარ ახერხებდენ. ქართველი ხალხი, ახლა ცოტად გაძნევებული და იმედ-მიცემული, წინაამდევობას უწევდა თურქებს და უკან აბრუნებდა შემოსეულებს. თვით დავით მეფე, საცა შეხვდებოდა თურქთა ლაშქარს, აგრძნობინებდა, რომ ახლა-კი ისე ადვილი არ იყო საქართველოს აკლება-აოხრება. ამიტომაც თურქები უფრო ფრთხილად

აქცეოდენ და, თუ არ მოპარვით ან დიდის ჯარით, ველარ ჰბედავდენ შემოსევას.

გარეშე მტრების ალაგმევისთან ერთად დავითი მოწადინებული იყო აელაგმა და დავითგუნა შინაური მტრებიც. ასეთი მტრები იყვენ უმთავრესად მძლავრი დიდებულები, რომელთაც დიდი მამული ჰქონდათ და მიჩვეულნი იყვენ მეფის წინაამდევ მოქმედებას. მათ შორის შესამჩნევი იყო ლიპარიტ ორბელიანი, რომლის მამა-პაპასთან დიდი ბრძოლა ჰქონდათ წინანდელს მეფეებს მათ დაუდგრომელობის და ურჩობის გამო. ლიპარიტ ორბელიანს არ მოეწონა დავითის მხრით მეფურის ხელმწიფების გამოჩენა დიდებულებზედ და 1093 წ. გაიზრახა მისგან გადგომა სპარსეთის ახალის სულთანის ბარქიაროქის შემწეობით. დავითმა შეუტყო მას განზრახვა და ფიცხლავ შეიპყრო იგი. იმედ-გაცრუებულმა და ცბიერმა ლიპარიტმა მოიკატუნა თავი, მეფეს გამოუცხადა მორჩილება და შეჰფიცა საკვლავოდ ერთგულება. დავითმა მაშინვე გაათავისუფლა და დაუბრუნა ყველა ქვეყნები, რაც წინად ეკირა, მაგრამ ლიპარიტმა არ დაიცვა ფიცი და გაათავისუფლდა მხოლოდ იმიტომ, რომ ხელ-ახლად დაეწყო დავითის წინაამდევ მოქმედება. დავით მეფემ კიდევ შეუტყო და შეიპყრო. ორს წელს ჰყავდა დაპატიმრებული და შემდეგ 1095 წელს გაათავისუფლა იმ პირობით, რომ განდევნილიყო საქარ-

თველოთგან. ლიპარიტი წავიდა საბერძნეთს და იქ გადაიცვალა, ხოლო მისი მამული დავითმა მისცა მის შვილს რატი ორბელიანს.

ქართველთა ერის საბედნიეროდ დავით მეფის მეცადინეობას თავის სამეფოს გაძლიერებისათვის დიდად შეუწყო ხელი თურქთა სახელმწიფოს დაუძღურებამ მელიქ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ და იმ დროს დაწყებულმა ჯვაროსანთა ლაშქრობამ. მელიქ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ 1092 წ. მისმა ოთხმა შვილმა ერთმანერთს დაუწყეს შეცილება ტახტისა და გამართეს ურთიერთ შორის ბრძოლა. ამ შინაურის არეულობით ისარგებლეს ზოგიერთმა მძლავრმა ამირებმა და დამოუკიდებელი შეიქნენ. ამ შინაურს ბრძოლას თურქთა სამფლობელოს დასაუძღურებლად ზედ დაერთო ჯვაროსანთა ლაშქრობა. 1096 წ. ევროპის ქრისტიანებმა გამოილაშქრეს აზიაში მუსულმანთაგან ქრისტეს საფლავის გასათავისუფლებლად და ამით დიდს შიშში ჩააგდეს მთელი მუსულმანობა დასავლეთის აზიისა. 1096 წ. ჯვაროსნები მივიდნენ კონსტანტინოპოლში. 1097 წ. გადმოვიდნენ აზიაში და დაიპირეს ნიკეა. 1098 წ. დაიპყრეს ედესა და ანტიოქია, ხოლო 1099 წ. თვით იერუსალიმი და ამ ნაირად შუა სამუსულმანოში დააარსეს ქრისტიანთა დამოუკიდებელი სამეფო და სამთავროები. მთელი მუსულმანობა ჯვაროსანთა წინაამდგე მიიმართა და ამით შესვენება მიეცა მათ-

გან საქართველოს. დავით მეფემ ისარგებლა ამ შესვენებით და მოუსპო ხარჯის ძლევა თურქების სულთანს, ხოლო გახიზნული ხალხი უშიშრად დაასახლა იმ ადგილებში, რომლებშიაც თურქები მანამდე ყოველს წელიწადს შემოდრიოდენ და თარეშობდენ.

დავითს ახლა ორი უმთავრესი საგანი ჰქონდა შესასრულებელი: 1) კახეთის შემოერთება და 2) წართმევა თურქებისათვის იმ ადგილებისა, რომლებიც საქართველოს არე-მარეზე მათ ეჭირათ.

III.

კახეთის შემოერთება დავითის მიერ.—რატი ორბელიანს სიკვდილი დი მისი მამულის დაქვრა მეფისგან.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, სპარსეთითგან დაბრუნებულმა გამუსულმანებულმა კახეთის მეფემ აღსართანმა დაიქირა კახეთი და ქართლის ზოგიერთი ადგილებიც წაართვა გიორგი მეფეს. აღსართანის შემდეგ კახეთში გამეფდა 1056 წ. მისი შვილი კვირიკე, რომელიც, მათიანის თქმით, შესანიშნავი იყო თავისის ხასიათით, მხნეობით და ქრისტიანულის ქცევით.

დავით მეფე ვერ დასთმოზდა ქართლის იმ ადგილებს, რომლებიც ეჭირა კახეთის მეფეს, ამიტომ მიადგა კახელებისგან დაქვრილს ქართლის ციხეებს

და ზედი-ზედ აიღო ერთი მეორის შემდეგ. უკანასკნელად დავითმა აიღო ციხე ზცდაზენი და ამნაირად დაიბრუნა კახეთისგან ქართლის ყველა ნაწილები (1101 წ.). დარჩა ახლა მხოლოდ თვით კახეთის სამეფოს გაუქმება. და მისი დანარჩენს საქართველოსთან შემოერთება. ესეც მალე მოხდა.

1102 წ. მოკვდა კვირიკე მეფე და მის მაგიერ გამეფდა ძმის-წული მისი აღსართან, მატიანის თქმით, კაცი უმსგავსო და მეფობის უღირსი. კახელებს არ უყვარდათ იგი მის საძაგელის ქცევისათვის. ამასთან კახეთის მცხოვრებთა კარგა დიდს ნაწილს უკეთესად მიაჩნდა დანარჩენს საქართველოსთან ერთად ცხოვრება და მხნე და კკვიანის მეფის დავითის ხელთ ყოფნა. შესდგა დიდებულთა შორის დასი აღსართანის წინამდევ. აი ამ დასის მოთავეთ ბარამ არი-შიანმა და ქავთარ ბარამიძემ შეიპყრეს აღსართანი და მისცეს დავით მეფეს შეპყრობილი. დავითმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და სწრაფად დაიქირა მთელი კახეთი (1104 წ.).

კახეთის დაქერა დავითისაგან არ იამათ თურქებს და ამიტომ სულთანის მოჰამედის ბძანებით შემოვიდნენ მის და განძის ათაბაგის ჯარები კახეთის ჩამოსართმევად. თურქებს მიემხრენ ზოგიერთი კახელები, რომელთაც გაცალკევება ერჩივნათ საქართველოსთან ერთობას. მტრის ჯარს შეხვდა დავით მეფე ერწოში და დიდი ომი გაუმართა მას. გამარ-

ჯვებული დარჩა დავითი და ამ ნაირად მტკიცედ დაიჭირა კახეთი სამუდამოდ (1105 წ.).

ამავე ხანებში გადაიცვალა თრიალეთისა და კლდეკარის მფლობელი რატი ორბელიანი და, რადგან მემკვიდრე არ დარჩა მას, დავით მეფემ კანონისამებრ სახასოდ დასდო მისი მამული. ამნაირად მოისპო ორბელიანთა გვარის ის შტო, რომელიც მთელის გასულის საუკუნის გამავლობაში მეფეთა წინამძღევი და საქართველოს ერთობის მშლელი იყო. მეფემ ამ მამულის მართვა-გამგეობა ჩააბარა თევდორე ორბელიანს.

IV.

საეკლესიო კრება და მისგან დაწერილი ძეგლი.

როდესაც დავით მეფემ მოაგვარა თავის სამეფოს საქმეები იმდენად, რომ გარეშე მტერთაგან უზრუნველ-ჰყო სამეფო და მხოლოდ-და საქირო იყო მუყაითობა და გამჭირახობა მტერთა ხელთ მყოფის საქართველოს ნაწილების დასაბრუნებლად, მან მიაქცია თავისი ყურადღება საქართველოს საეკლესიო და ზნეობრივს მდგომარეობას.

მტერთაგან აკლებისა და დაჩაგვრის დროს საქართველოს ეკლესიაში დამკვიდრდნ უწესოებანი. დიდებულთა თავგასულობამ და თავნებობამ საეკ-

ლესიო წესებსაც დასდო თავისი დალი. ამიტომ მეფეს არ შეეძლო არ ეზრუნა საქართველოს საეკლესიო წეს-წყობილებაში სასურველის წეს-რიგის ჩამოგდებისათვის და მით ზნეობრივის მხარის გაუმჯობესებისათვის, რაოდენადაც-კი ზნეობრივს მხარეზე გავლენა ჰქონდა ეკლესიას. 1103 წ. მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელზედაც დაესწრენ კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები, მღვდლები, დიაკონები, მონაზონები, დაყუდებულები და მეუღაბნოეები. კრება მოხდა რუისისა და ურბნისის შუა ადგილს. კრების თავჯდომარედ იყო საქართველოს კათოლიკოზი იოანე. კრებამ განიხილა საეკლესიო საქმეები, რომლებიც-კი ასე თუ ისე საყურადღებონი იყვნენ და მათ შესახები თავისი გადაწყვეტილებანი აღნიშნა ქეგლის წერაში, რომელიც შესდგება 15 მუხლისაგან:

1) კრებამ განკვეთა ანუ გადააყენა ეპისკოპოზობითგან ის პირნი, რომელთაც მძლავრობით ჰქონდათ დაქერილი მღვდელ-მთავრის ადგილი, თუმცა თავიანთ ცხოვრებით და სწავლით სრულიად უღირსნი იყვნენ ამ თანამდებობისა. მათ ადგილს კრებამ დაადგინა მღვდელ-მთავრებად სხვა უფრო ღირსეული პირები.

2) სამღვდელ-მთავრო და სამღვდლო პირებისათვის განაწესა წლოვანობა, რომლის უადრეს არ

შეიძლებოდა მათი ხელდასხმა, მაგალითად 35 წელი ეპისკოპოზთათვის, 30 მღვდელთათვის, 25 დიაკონთათვის, 8 წიგნის მკითხველთათვის. ამასთან აკრძალა კრებამ ერთსა და იმავე დღეს ერთის ხარისხითგან მეორე და მესამე ხარისხზედ აყვანა ხელდასხმით.

3) წესი ხელდასხმისა, აგრეთვე კურთხევა ეკლესიისა, დამყარება საკურთხევლისა და კურთხევა მირონისა, კრების გადაწყვეტილებით, უნდა მომხდარიყო ისე, როგორც გიორგი მთაწმინდელის მიერ დაწერილს კურთხევანში იყო მოხსენებული.

4) კრებამ აკრძალა ქრთამის ანუ ძღვნის მიღება ხელდამსხმელის მიერ ხელდასხმულისაგან.

5) აგრეთვე აკრძალა მოხმარება, რა გვარის მიზნითაც უნდა ყოფილიყო, ეკლესიის გარეშე ყოველისავე საეკლესიო ანუ ეკლესიისთვის შეწირულის ნივთისა.

6) აკრძალულ იქნა ეკლესიის გარეშე ნათლისცემა, დაგვირგვინება, მონაზონის კურთხევა; აკრძალა ხუცეს-მონაზონს გვირგვინის კურთხევა, აგრეთვე ერისგანს მღვდელს მონაზონის კურთხევა. დადგენილ იქნა, რომ უნდა ზიარებულიყვენ ცოლქმარნი პირველისა და მეორე გვირგვინის კურთხევის შემდეგ. მეორედ გვირგვინის მაკურთხეველი

ხუცესი არ უნდა მისულიყო სამხრად გვირგვინ-ნაკურთხებთან და პირველი გვირგვინი არ უნდა ჰკურთხებოდათ მეორედ დასაქორწინებლებს.

7) აკრძალულ იქნა ჩჩვილთ ქალ-ვაჟთა გვირგვინის კურთხევა. თუ მშობლებისთვის საჭირო იქნებოდა რამე მიზეზით მოყვრობა ქალ-ვაჟის პატარაობაში, ნება ეძლეოდათ პატარები დაეწინდათ, ხოლო დაქორწინება-კი მაშინ უნდა მომხდარიყო, როცა ისინი ასაკს მოვიდოდნენ. ჯვარ-დასაწერი ქალი 12 წლისაზედ ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო.

8) კრებამ დაავალა კათოლიკოზს და ეპისკოპოზებს, რომ ქორეპისკოპოზებად სჯულისა და საღვთო წიგნთა მკოდნე აერჩიათ, მღვდლებად და დიაკონებად ღვთის მოშიში და საქრისტიანო წესთა დამცველი კაცები დაეყენებინათ, რათა ქრთამისათვის არ გაეცათ არც ერთი იმ წესთაგანი.

9) რადგან დიდი უფოთი და განხეთქილება ხდებოდა მონასტრებში იმის გამო, რომ ერთსა და იმავე მონასტერში რავდენიმე (10—20) მოძღვარი ითვლებოდა, ამიტომ კრებამ დაადგინა — თითო მოძღვარი ჰყოლოდა თითო მონასტერს, ხოლო თუ ძალიან დიდი იქნებოდა მონასტერი, შეეძლო ჰყოლოდა ორი მოძღვარი.

10) კრებამ აკრძალა მონასტრებში სავაქრო კრებების გამართვა და საზოგადოდ ყოველნაირის ქალაქურის და სოფლურის წესის შემოღება.

11) აკრძალა აგრეთვე ერთს საკურთხეველზედ მრავალთ სულთათვის მრავალთ მღვდელთაგან ჟამის წირვა. უკანონოდ აღიარა ჟამის წირვა ცოცხლისა ანუ მიცვალებულისათვის სხვა დროს, გარდა იმ დღეებისა, რომელნიც დაწესებულნი იყვენ აღაპთათვის და სულის ხსენებისათვის.

12) კრებამ დაადგინა, რომ ანტიოქიის და სხვა ეკლესიათა წესისამებრ ხელ-ახლად მოენათლათ როგორც წარმართი ვინც გრიგორიანთა სარწმუნოებითგან გადავიდოდა მართლმადიდებლობაზე.

13) აკრძალულ იქნა მართლ-მადიდებელი შეუღლებოდა მწვალებელს ან წარმართს.

14) აკრძალულ იქნა აგრეთვე წესი შორითგან ქორწინებისა, რომელიც იმ დროს ყოფილა მიღებული საქართველოში მომეტებულად დიდებულთა და წარჩინებულთა შორის. როდესაც საცოლო და საქმრო სხვა-და-სხვა ადგილს იქნებოდენ, იმათი შეუღლება ასე ხდებოდა. საცოლოს ეკურთხებოდა გვირგვინი ერთს რომელსამე კაცთან, რომელიც ითვლებოდა საქმროს წარმომადგენელად და საქმროსაც ეკურთხებოდა გვირგვინი ერთს რომელსამე კაცთან, რომელიც საცოლოს წარმომადგენელად ითვლებოდა. ეს ჩვეულება გამოწვეული იყო იმით, რომ ხშირად ლაშქრობაში მყოფი მამაკაცი მარხვის დადგომამდე ესწრაფებოდა ქორწინებას, მაგრამ, რად-

გან ამ ვადაში არ შეეძლო საცოლოსთან წასვლა ქორწინებისათვის, ამიტომ ჯვარს იწერდა მაზედ შორითგან. ვინც ამ ნაირად ყოფილიყვენ შეუღლებულნი და დახოცილიყვენ, კრებამ შეუნდო, ვინც იმ დროს ცოცხლები იყვენ, ისინი უკანონო ცოლქმრად შერაცხა, ხოლო საკელაფოდ ამისთანა ქორწილი მკაცრად აკრძალა და კანონის დამარღვეველად ჩათვალა ის ოთხი პირი, რომელნიც ამ ნაირად შეუღლებაში მონაწილეობას მიიღებდენ და ის ორი მღვდელიც, რომელნიც გვირგვინს უკურთხებდენ მათ.

15) ბოლოს კრებამ მიაქცია ყურადღება იმ ბილწს ჩვეულებას, რომელსაც უწოდებს სოდომიას. კრებამ, აღნიშნა-რა სიმდაბლე და სისაძაგლე ამ ჩვეულებისა, ვალდებულ-ჰყო ყოველი ამ ჩვეულებით შეპყრობილი ხელი აეღო მაზედ, ხოლო ვინც არ აიღებდა ხელს, მათზედ წამოსთქვა წყევა-კრულვა. აგრეთივე წყევა-კრულვა გააჩინა კრებამ იმ პირებზედ, რომელნიც არ მოიშლიდენ კაცის გინებას და პირით იკადრებდენ იმის წამოთქმას, რის შესრულებაც საქმით სისაძაგლეს შეადგენს.

ეს ძეგლი კრებამ წაუდგინა დავით მეფეს, რომელმაც იგი დაამტკიცა და დახმარება ამოუჩინა კათოლიკოზს მის სისრულეში მოყვანისათვის.

V.

სამშვილდის აღება.—თრიალეთზედ თურქების დამარცხება.—გიორგი მეფის სიკვდილი.—რუსთავის აღება.—ტაოში თურქების დამარცხება.—გიშის დაქერა და გრიგოლიძეების შეპყრობა.—დიმიტრის გალაშქრება შირვანში.—მეფის გალაშქრება არაქსის ნაპირებზე.—ლორისა და აგარანის დაქერა.

შინაურს ცხოვრებაში წეს-წყობილების გაუკეთების შემდეგ შესაძლებელი იყო უფრო ადვილად ბრძოლა მტრებთან, რომელთაც ჯერ კიდევ ხელთ ეჭირათ საქართველოს დედა-ქალაქი ტფილისი და ზოგიერთი ადგილები ციხე-ქალაქებითურთ. თურქებს შიში მიეცათ მხნე და მძლავრის დავით მეფისა და ამიტომ ისინი ბეჯითად ადევნებდნენ თვალყურს მის მოძრაობას. მოსაზღვრე თურქები მუდამ ფხიზლად იყვნენ, თუ დავით მეფის სიახლოვე იცოდნენ, ხოლო როდესაც შორს დაიგულებდნენ, მაშინკი თამამად იქცეოდნენ და სიფრთხილე აღარ იცოდნენ. თურქების ასეთის ქცევით მეფე სარგებლობდა მათვე დასამარცხებლად. ხშირად განგებ გადადიოდა ქართლითგან იმერეთს, რომ მოსაზღვრე მტრებში სიფრთხილე მოესპო, ხოლო შემდეგ უცებ დაესხმოდა მოულოდნელად მტრებს და ამარცხებდა მათ. ასე მოიქცა მეფე 1110 წელს. მის ბძანებით, მწიგნობართ-უხუცესი გიორგი ჭკონდიდელი, ამის დის-

წული თევდორე ორბელიანი და აბულეთ და ივანე ორბელიანები მოულოდნელად დაესხენ სამშვილდის ციხეში უშიშრად მყოფს თურქებს და თითქმის უბრძოლელად დაიპირეს ეს ციხე, რომელიც მთელს სომხეთს მბძანებლობდა. ამ ციხის დაკარგვის შემდეგ თურქები იძულებულები შეიქნენ დაეტოვებინათ სომხეთის ციხეების მომეტებული ნაწილი, რადგან უსამშვილდოდ მათში თავის შენახვა არ ეხერხებოდათ. ქართველებმა დაიპირეს ეს მიტოვებული ციხეები.

ეს ამბავი რომ შეიტყო სპარსეთის სულთანმა, გამოგზანა საქართველოს წინაამდგე დიდი ჯარი, რომელიც ჩვენის მატიანის თქმით 200,000 კაცი-საგან შესდგებოდა. ამ დროს დავით მეფე ნაქარმაგევში იდგა თავის ტაძრეულით. სალამო ხანს მოუვიდა ამბავი თურქების თრიალეთზე მოსვლისა. მან ხელად შეკრიფა იქვე მყოფი 1500 კაცი და იმავე ღამეს გაემართა თრიალეთისაკენ. დილით შეხვდენ მას თურქები, რომლებსაც გაუმართა ფიცხელი ბრძოლა. ბრძოლა გაგრძელდა მთელს დღეს და მე-ბრძოლნი გაჰყარა სალამომ. დავით მეფე მეორე დილისთვის ემზადებოდა საბრძოლელად, მაგრამ როგორც მეფე ისე მის ჯარი გაცვიფრებულნი დარჩენ, როდესაც მეორე დღეს დილით დაინახეს, რომ ღამით გაქცეულიყვენ თურქები და დაეტოვებინათ იქვე ყოველიფერი, რაც ავლადიდება ჰქონდათ.

1112 წ. მოკვდა მეფე გიორგი. მართალია, არა ჩანს, რომ დავითის გამეფების შემდეგ გიორგის რამე მონაწილეობა ჰქონოდა სამეფო საქმეებში, მაგრამ ეს-კი უეჭველია, რომ მამა რჩევას და დარიგებას აძლევდა ხშირად შვილსა. ამის ნიშანს ვხედავთ დავითის ანდერძში, სადაც მოხსენებულია, რომ დავითს დაუტოვებია გიორგის რჩევით ძაგამისათვის ზოგიერთი მისი მამული, თუმცა მას სდომებია სრულებით წართმევა, რადგან ძაგამი ყოფილა კახეთის მეფის მომხრე. გიორგის სიკვდილის შემდეგ დავითი არა რჩება მარტოდ-მარტო გამოცდილისა და ერთგულის მრჩევლის უყოლად. ამისთანა მრჩეველი იყო გიორგი ჭყონდიდელი, რომელიც ჩვეულებრივად ჭყონდიდლობასთან ერთად მწიგნობართ-უხუცესის თანამდებობასაც ასრულებდა.

1115 წ. დავით მეფის მუხრანში ყოფნის დროს გიორგი ჭყონდიდელი წაუძღვა ჯარს რუსთავის ასაღებად და იქიდან თურქთა გასადევნად. მტერი არ ელოდა თავდასხმას და ამიტომ ქართველებმა ადვილად დაიპყრეს რუსთავი. ამ ქალაქის დაკარგვის გამო თურქებს გაუჭირდათ მტკვრისა და ივრის პირად საზამთროდ დაბანაკება, ხოლო ქართველებს გაუადვილდათ მათი დევნა ამ ადგილებითგან. მეფეს ჰყავდა ყველგან დაყენებული კაცები, რომელებიც თვალს ადევნებდნენ თურქების მოძრაობას და, შეიტყობდნენ თუ არა ისინი თურქების განზრახვას ხსე-

ნებულ ადგილებში დაბინავებისას, აცნობებდნენ რუსთავის მეციხოვნეებს და ესენიც არ უშვებდნენ მათ.

არც სხვა ადგილებში აძლევდა ახლა მეფე თურქებს საზამთროდ დაბინავების ნებას. 1116 წ., როდესაც ისინი ზამთრობით მოვიდნენ ტაოში და დაიბანაკეს, ეს ამბავი შეიტყო დავით მეფემ ქართლში. მან მაშინვე ბძანა ქართლის ლაშქრის დამზადება, ხოლო თითონ გადავიდა ქუთაისს და შეაგროვა იმერეთის ჯარი. იქითგან ქართლისა და მესხეთის ჯარს შემოუთვალა, რომ დანიშნულს ვადაზე კლარჯეთში დახვედროდნენ, ხოლო თითონ იმერეთის ჯარით მივიდა ხუფთას და ქოროხის ხეობით წავიდა კლარჯეთს, სადაც შეიყარა მთელი მისი ჯარი. თურქები გულდადებით იყვენ ტაოში და არ ელოდნ ქართველების თავდასხმას. დავით მეფე ამ დროს დაესხა თურქებს, რომელნიც გაფანტულიყვენ ბასიანამდე და კარნიფორის მთებამდე, მოსრა მრავალნი, დაატყვევა მათი ცოლ-შვილი და ხელთ იგდო მთელი მათი საქონელი: ცხენები, ცხვრები, აქლემები და სხვა ქონება.

კახეთისა და შირვანის სამზღვრად იყვენ გიშის მფლობელები ასამ და შოთა გრიგოლიძეები, რომელნიც სარგებლობდნენ თავიანთ მამულის მდებარეობით საზღვარზე და თავიანთ ციხის სიმაგრით და მეფეს არ ემორჩილებოდნენ. 1117 წ. დავით მეფე შევიდა მათ მამულში და შეიპყრო ორივე ძმა.

ამავე წელს დავითმა გაგზანა თავისი შვილი დიმიტრი სალაშქროდ შირვანში, სადაც მეფობდა მისი სიძე აღსართანი, მეფის ასულის თამარის ქმარი. შირვანელები აუჯანყდნენ აღსართანს და გაუდგნენ ზოგიერთი ადგილები. სიძის თხოვნით დავითმა გაგზანა ლაშქარი შირვანელთა დასაწყნარებლად. დიმიტრიმ ამ ლაშქრობაში გამოიჩინა დიდი სიმამაცე, რომელმაც გააკვირვა მხილველნი და მსმენელნი, აიღო ციხე ქალაქი, დააწყნარა განდგომილნი და დაბრუნდა ალაფითა და ტყვეებით სავსე.

თურქები მაინც არ იშლიდნენ თავისას და დროგამოშვებით შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოს ამა თუ იმ მხრიდან. 1118 წ. თურქები შემოესიენ ჯავახეთს. დავითმა მის წინააღმდეგ გაგზანა ჯარი, ხოლო თითონ გაილაშქრა არაქსის პირზე თურქების ასალაგმავად და დასაწყნარებლად. გზაში მან შეიტყო, რომ ჯავახეთში შემოსეულთ თურქთ მოექლათ ჯავახეთის ერისთავი ბეშქენ ჯაყელი. თუმცა დიდებულები უშლიდნენ მეფეს ლაშქრობის გაგრძობას, მაინც არ დაიშალა, დაეცა არაქსის პირზე მდგარს თურქებს, მოსრა და დაატყვევა მრავალი და წამოიღო დიდი ალაფი.

ამ ლაშქრობითგან გამობრუნებულმა მეფემ დაიჭირა ციხეები ლორი და აგარანი და გადევნა იქითგან თურქები.

VI.

ყივჩაყუბის გადმწყვანა.

მტრებთან გამუდმებულის ბრძოლისათვის დავით მეფე დიდად საჭიროდ ჰპოვებდა მუდამ მზა და გაწვრთნილს ჯარს. ქართველი ერი კარგი მეომარი და მებრძოლი იყო, მაგრამ ამ ბრძოლა-ომებში იგი მეტად სუსტდებოდა და თავის კეთილდღეობისთვის მშვიდობიანის შრომის შეძლება აღარ ჰქონდა. დავითი მიხვედრილი იყო, რომ მშვიდობიანის შრომის ნაყოფი მაშინ გავითარდებოდა, როდესაც ეს მშვიდობიანობა უზრუნველყოფილი იქნებოდა ყოველთვის. ამიტომ მისმა გამჟრიახმა გონებამ მოიფიქრა სამუდამო ჯარის დაწესება. მაგრამ როგორ შეიძლებოდა რამოდენადმე დიდის სამუდამო ჯარის დაწესება ქართველთაგან, რომელნიც ხანგრძლივის ომების გამო ისე შემცირებულიყვენ საომრად გამოსადეგის ვაჟკაცების რიცხვით. ამიტომ მას მოუვიდა აზრად მოეწვია უცხო ხალხი და დაესახლებინა საქართველოში იმ პირობით, რომ სამაგიეროდ ეწია სამხედრო სამსახური და მუდამ საომრად ყოფილიყო მზად. იმის მოსაზრება შეჩერდა ყივჩაყუბზე. ყივჩაყუბი იყვენ კავკასიის ჩრდილოეთით მცხოვრები გაუვითარებელი, მაგრამ მეტად მამაცი და მეომარი ხალხი. ისინი ცხოვრებდენ ტომ-ტომებად და თვი-

თეულს ტომს თავისი მთავარი ჰყავდა. თუმცა მათში ქრისტიანებიც ერივნ, მაგრამ მომეტებულად წარმართები იყვნ. თვით დავით მეფეს პირველ ცოლად ჰყავდა ყივჩაყთა ერთის ტომის მთავრის ათრაქა შარალანძის ასული გურანდუხტ და ამიტომ ამ ყივჩაყებს ის კარგად იცნობდა. დავითმა წინადადება მისცა თავისს სიმამრს და ცოლის ძმებს, რომ გადმოსულიყვენ მთელის ტომით საქართველოში და ეწიათ სამხედრო სამსახური მისთვის, რისთვისაც ის დაჰპირდა შესაფერს დაჯილდოებას. მისმა სიმამრმა და ცოლის ძმებმა მიიღეს მეფის წინადადება და დათანხმდნ საქართველოში გადმოსვლას. საჭირო იყო მხოლოდ, რომ გზაში გამოვლის დროს ოსებს ხელი არ შეეშალათ მათთვის. დავითი შევიდა ჯარით ოსეთში და მოსთხოვა ყივჩაყებისთვის გამოსავლელი გზა მიეცათ. დავით მეფეს წინ გამოეგებნ ოსების უფროსები და დათანხმდნ ყივჩაყების გამოვლას ოსეთზე იმ პირობით, რომ ყივჩაყებსაც არა წაეხდინათ-რა მათთვის. დავითმა პირობის მტკიცედ შესრულებისათვის გამოართვა მძევლები ოსებსაც და ყივჩაყებსაც. ამას გარდა დაიჭირა ყველა ციხეები და სიმაგრეები, რომლებიც ოსების ქვეყანაში საქართველოსაკენ მიმავალის გზის პირად იყვნ და ამნაირად გადმოიყვანა მთელი ერთი ტომი ყივჩაყებისა (1118 წ.). მატიანის თქმით, მეომართ ყივჩაყთა რიცხვი იყო 40,000, მათი ცოლშვილი და

მშობლები ხომ სხვანი იყვენ. დავით მეფემ ეს ყივჩაყები დააბინავა საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილებში, გააწყო მათგან რაზმები გვარ-გვარად, დაუყენა სპასალარნი და მმართველნი და მისცა ყველას საქირო იარაღი და ცხენები.

ამნაირად დავით მეფემ შეიძინა ყივჩაყების გადმოყვანით სამუდამო ჯარი, რომელიც მუდამ მზად იყო სალაშქროდ. ამათ გარდა დავითმა შეადგინა ჯარი 5,000 მონათაგან, რომელნიც იყვენ მუსულმანთაგან ტყვედ წამოყვანილნი, ხოლო საქართველოში გაქრისტიანებულნი. ყივჩაყთა და მონათაგან შემდგარს ჯარს მეფე დავითი საქიროების დროს უმატებდა კარგად გაწყობილს ქართველთა ჯარს და ამნაირად იგი შეიქნა უძლეველი და თავზარდამცემი მტერთათვის. ყივჩაყები მცირე ხანში შეეთვისენ საქართველოს, შეისწავლეს ქართული ენა, მიიღეს ქრისტიანობა და შემდეგში სრულიად გაქართველდნ.

ყივჩაყების გადმოყვანის დროს დავით მეფეს და მთელს საქართველოს დააკლდა დიდად გამოცდილი და ბრძენი მოღვაწე გიორგი ქყონდიდელი. იგი გადაიცივალა მეფესთან ოსეთში ყოფნის დროს (1118 წ.). მეფემ დიდის ამბით დაასაფლავა იგი გელათში და იგლოვა 20 დღე, *) სანამ არ დაიბადა

---

*) იხ. Chronique arménienne (Additions p. 58). მართალია, „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს 40 დღეო, მაგრამ

მეფის ძე ვახტანგი და ამ სასიხარულო ამბის გამო არ შეამოკლა გლოვის ხანი.

VII.

ლაშქრობანი 1120 და 1121 წლებისა.

საქართველოს საზღვრად მყოფი თურქები, რომლებიც ბოგანო ცხოვრებას მისდევდნენ, მაინც ვერ ითმენდნენ, რომ საზამთროდ არ შემოსულიყვნენ საქართველოს არე-მარეში, თუმცა იცოდნენ, რომ დავით მეფე მათ ხეირს არ დააყრიდა ამისთანა გაბედულობისათვის. თურქებს მოსწონდათ ძალიან მტკვრის პირად ზამთრობა, რადგან აქ თბილოდა და კარგი იალაღი იყო საქონლისათვის. 1120 წ. მეფის შავის ზღვის პირად ხუფთაში ყოფნის დროს თურქები ჩამოვიდნენ ბოტორას და დაიზამთრეს, მეფეს ეს მაშინვე შეატყობინეს. ისიც სწრაფად წამოვიდა და თავს დაესხა თურქებს მოულოდნელად (14 თებერვალს). თურქებმა ძლივს მოასწრეს ცხენებზე შეჯდომა და გაქცევა. ვინც ვერ გაიქცა, მეფემ დაატყვევა, ხოლო მათი ქონება ალაფად წამოიღო თან.

ჩვენ 20 დღე უფრო ნამდვილი გვეგონია, რადგან 40 დღის გლოვა ჩვეულებრივია და რალა მეორმოცე დღეს დაიბადა მეფის ძე ვახტანგი, როცა უამისოდაც უნდა გათავებულყო გლოვა.

აქედგან დავით მეფე მივიდა ლანუხს და 1 მარტს შევიდა შირვანში, სადაც აჯანყებული იყო რამდენიმე მაზრა და არ ემორჩილებოდა მეფის ერთგულს და მორჩილს შირვანის მფლობელს. პირველად მიადგა ქალაქს ყაბალას და აიღო. მაგრამ სხვა ადგილების დასაქერად მას ჯარი არა ჰყავდა საკმარისად და ამიტომ უკანვე დაბრუნდა ქართლს, ახლად შეკრიფა ჯარი და 7 მაისს შევიდა ხელახლად შირვანში, მოილაშქრა ყველა განდგომილი მაზრები არაბიალიყათით დაწყებული ქურდევანამდე და შიშტლანთამდე, დაუმორჩილა შირვანშას და დაბრუნდა ქართლს.

მოაწია ზამთარმა და დავითმაც მიიღო ცნობები, რომ თურქები ეპირებოდნენ საქართველოში საზამთროდ შემოსვლას აშორნის მხრით. ახლა თითონ მეფემ გადასწყვიტა დაესწრო თურქთათვის. გიორგობისთვეში გაილაშქრა აშორნისკენ, შევიდა ამ მაზრაში და მოსრა და აიალათა იქაური თურქობა. აშორნითგან დავით მეფემ ჩამოიარა სევგელმაჯისკენ და იგივე დღე დააყენა თურქებს, რაც აშორნაში.

ამ ლაშქრობითგან დაბრუნებული მეფე გადავიდა იმერეთს და იქ აპირებდა ზამთრის გატარებას. ზამთარი იყო მეტის-მეტად ცივი და თოვლიანი. თურქებმა შეიტყეს მეფის იმერეთში ყოფნა და მოუჩივრებლად შემოვიდნენ და დაიზამთრეს მტკვრის

ნაპირებზე იმ იმედით, რომ დავითი იმერეთითგან ამ დროს ვერ მოახერხებს გადმოსვლასაო. გაიგო თუ არა თურქების ჩამოსვლა მტკვრის ნაპირებზე, დავითმა დაუყოვნებლად გამოსწია ქართლისკენ. ლიხის მთაზედ გადმოსასვლელად მეფემ გააქრევინა თოვლი, რომელსაც სიმალლე ჰქონდა სამი მხარი. ქართლის ჯარი მზათ დახვდა მეფეს. ამ ჯარით მეფე დაესხა თურქებს, მოსრა მრავალი და დანარჩუნა მთელი მათი საცხოვრებელი (1121 წ. მარტში).

ამავე წელს მერდინის მფლობელი ელლაზი, თითქო თურქების გაწყვეტისათვის სამაგიეროს გადასახდელად, შემოესია საქართველოს საზღვარს 20,000 კაცით*). მოაოხრა ადგილები, წაიყვანა ტყვეები და დადგა ბარდაეში. ამ დროს მტკვარიც აღიღდა და თურქები უზრუნველ ყოფილად სთვლიდენ თავს ქართველების თავდასხმისაგან მტკვარზე გაუსვლელლობის გამო. დავით მეფემ არ დახვდა მტკვრის სიღიდეს და ყივჩაყების ჯარით გასცურა მტკვარში ალონთან. მეფე დაესხა მოულოდნელად თურქებს, რომელნიც თავგადადებით შეებრძოლენ მის ჯარს. ბრძოლამ გასტანა ორს დღეს. ქართველებმა გაიმარჯვეს თურქებზე**), დაატყვევეს ბლომად, ხელთ ჩაი-

*) მაოე ედესელი (იხ. H. d. G. Additions p. 228).

**) იქვე.

გდეს ურიცხვი საქონელი და წამოვიდნენ ბევრის სხვა საშოვრითაც: სავსენი (თიბათვეში 1121 წ.).

დავით მეფისაგან სუსხმიცემული საქართველოს მოსახლვრე თურქები ძალიან შეწუხდნენ; ღრტვინვა იწყეს აგრეთვე ტფილისისა, დმანისისა და განჯის ვაქრებმა, რომელთა აღებ-მიცემობას ქართველების ლაშქრობა სარგებლობას არ აძლავდა. თურქებმა არჩიეს და გადაწყვიტეს მიემართათ სპარსეთის სულთანის მაჰმუდისათვის შემწეობის თხოვნით და ამ აზრით გაგზანეს მასთან მოციქულები. ამათ დაიფხრიწეს ტანისამოსი, თავზედ მტვერი დაიყარეს, შავი ტანისამოსი ჩაიცვეს *), ხელ-პირიც შავად შეიღებეს და ისე მივიდნენ თავიანთ გასაჭირის მოსახსენებლად და შემწეობის სათხოვნელად როგორც სულთანთან, ისე სხვა მფლობელებთან. ამ მოწოდების გამო შეერთდნენ ირანის მფლობელი მელიქ-თოდრული, მერდინისა ელლაზი, და ჰილახისა დურბეზი. მათე ედესელის თქმით, მელიქ-თოდრულს ჰყავდა 40,000 კაცი, ელლაზს 150,000 და დურბეზს 10,000. ეს შეერთებული ჯარი ელლაზის წინამძღოლობით წამოვიდა საქართველოში. ამათ კიდევ შეუერთდნენ განძის ათაბაგი და სასომხეთის ამირები თავიანთ ჯარებით **). ერთის ევროპიელის

*) იქვე.

***) იქვე გვ. 228, 229.

ისტორიკოსის (გოტიეს) თქმით, მუსულმანთა ჯარი შესდგებოდა 600,000 კაცისაგან ¹⁾, ხოლო არაბების ისტორიკოსის აბულ-ფარაჯის სიტყვით მხოლოდ 30,000 კაცისაგან ²⁾. შეიძლება გოტიეს ციფრა გაზვიადებულიც იყვეს, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ აბულ-ფარაჯის ციფრაც უნდა გადამეტებით დაპატარავებული იყვეს.

ეს უშველებელი მუსულმანთა ჯარი შემოვიდა საქართველოში 1121 წ. მარიამობისთვეში და მოიცვა თრიალეთი, მანგლისი და დიდგორი. დავით მეფემ ჩვეულებრივის სისწრაფით თავი მოუყარა თავის ჯარს, მათე ედესელის სიტყვით, 55,600 კაცს, ხოლო გოტიეს სიტყვით 80,000 ³⁾ და მიეგება მტრებს. საომარს ადგილად აირჩია ვიწრო გასავალი ორს მთას შუა და მიმართა ჯარს სიტყვით, რომ ან უნდა გაემარჯვათ მტრებზედ ან უნდა დახოცილიყვენ ყველანი. გოტიეს თქმით, ქართველებს უკან გაქცევის შეძლება რომ არა ჰქონოდათ, დავითმა ხეობითგან გამოსასვლელს ადგილზე თხრილები გააკეთა ⁴⁾. ამნაირად ქართველი ჯარი გადადებული იყო სასიკვდილ-სასიცოცხლოდ. გაიმართა ბრძოლა და ქართველების სიმამაცემ და სიფიცხემ დასძლია

1) იქვე ვვ. 229.

2) იქვე გვ. 287

3) იქვე.

4) იქვე.

რამდენჯერმე დიდს ჯარს. პირველსავე შეტაკებაზედ მტერთა წინა რიგებმა უკან დაიწიეს და ამით არეულობა და შიში დაჰბადეს უკანა რიგებში. ზარდაცემულებმა ქართველებს ზურგი მიუშვირეს და გაიქცენ. ქართველები გამოედევნენ და მტრების აუარებელი რიცხვი გაუღიტეს. ქართველებმა სდიეს მტერს, მათე ედესელის სიტყვით, რვა დღის გამავლობაში ¹⁾ ანის ქალაქამდე ²⁾. ელლაზი დაჰრილი იქნა. დახოცილთ მტერთა რიცხვი იყო 40,000 ³⁾, ტყვეთა რიცხვი იყო 30,000 ⁴⁾. ქართველებს დარჩათ აუარებელი დავლა: ოქრო-ვერცხლი, ცხენები, ჯორები, კარავეები, სრა-ფარდაგები, სხვა-და-სხვა იარაღი და ქურქელი,

---

¹⁾ გოტიეს სიტყვით სამის დღის გამავლობაში (იხ. იქვე გვ. 280).

²⁾ აბულ-ფარაჯის სიტყვით ათის ალაჯის მანძილზე (იხ. იქვე გვ. 287).

³⁾ გოტიეს სიტყვით, 400,000 (იქვე გვ. 280). აბულ-ფარაჯის სიტყვით-კი 4,000 (იხ. იქვე გვ. 287).

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 229.

VIII.

აღება ტფილისისა.—გალაშქრება შირვანში ორჯერ. —
 აღება დმანისისა.—გალაშქრება დარუბანდზე.—აღება
 სასომხეთის ციხეებისა.—აღება ანისა.—გალაშქრება
 შირვანში.—ყივჩაყების მოწყობა.

ახლა-კი დრო მოვიდა, რომ დავით მეფეს ტფი-
 ლისი აეღო. თურქებზე გამარჯვების შემდეგ მეფე
 მიადგა ტფილისს (1121 წ.), მაგრამ უცებ მისი
 აღება არ მოხერხდა. მეფემ შემოაღწია გარს ალყა,
 რომელიც რამდენსამე თვეს გაგრძელდა. ბოლოს
 მეფემ მიიტანა იერიში და ძალით აიღო ციხე
 (1122 წ.). მუსულმანთა და სომხის ისტორიკოსე-
 ბი ამბობენ, ვითომ დავით მეფეს ტფილისის აღე-
 ბის დროს ამოეწყვიტოს კარგა ბლომად მუსულმა-
 ნი მცხოვრებლები *), მაგრამ პირველნი იმასაც უმა-
 ტებენ, რომ დავითი ძალიან კარგად მოეკიდა იმ
 მცხოვრებლებს, რომლებიც-კი დამორჩილდნენო.

მუსულმანთა ისტორიკოსის ელ-აინის თქმით,
 ტფილისის აღების შემდეგ დავით მეფემ მოიღო მუ-
 სულმანს მცხოვრებლებზედ სხვა-და-სხვა წყალობა,
 რომელიც-კი ითხოვეს. მაგ. აკრძალა ღორების და-
 კვლა ტფილისში; ნება დართო, რომ ელოცნათ
 იძანით და ხოტბით; ქრისტიანებს აუკრძალა მუსულ-

*) H. d. G. Additions pp. 230, 232, 237 —240.

მანებთან ერთად აბანოში შესვლა და საზოგადოდ რაიმე ცუდის კადრება მუსულმანთათვის. ამათ გულის მოსაგებად მეფემ განაგრძო ტფილისში ფულის კრა არაბულის წარწერით: „სახელითა ღვთისა, მის წინასწარმეტყველისა და მის ხალიფისა“ და მისცა საჩუქრები და დაუნიშნა სარჩო მუსულმანთა სჯულის მოძღვრებს, პოეტებს და ნასწავლს კაცებს. ერთის სიტყვით, მუსულმანთ გაცილებით უკეთ ექცეოდა დავით მეფე ვიდრე მუსულმანი ხელმწიფეები *).

დავით მეფის მფარველობის და შემწეობის მოიმედემ შირვანის მფლობელმა აღსართანმა გაილაშქრა დარუბანდელების წინააღმდეგ. დარუბანდელებმა შირვანშას და დავით მეფის წინააღმდეგ შემწეობა სთხოვეს სპარსეთის სულთანს მაჰმუდს. 1123 წ. სულთანი შევიდა შირვანში, აიღო შამახია, შეიპყრო შირვანშა და მოსწერა დავით მეფეს, მე შევიპყარ შირვანშა და ვითხოვ ხარაჯასაო; შენ, ტყეთა მეფევ, ან ძღვენი გამომიგზანე, ან შენ თითონ მოდი ჩემთანაო. მათე ედესელის თქმით, ამ დროს სულთანს ჯარში ჰყავდა სამოცი ათასი კაცი. წერილის მიღებისათანავე დავით მეფემ ბძანება გასცა, რომ შეგროვილიყო ჯარი. ჯერ მარტო ყივჩაყები გამოცხადდნენ 50,000, ქართველი ჯარი სხვა

*) იქვე გვ. 240 და 244.

იყო. ამ ჯარით მეფე გაემართა შირვანში. რამდენად მძიმე იყო ეს ლაშქრობა, იქითგან ჩანს, რომ დავით მეფე გალაშქრების წინ მივიდა შიომღვიმელის მონასტერში და აქ იმ მოსაზრებით, რომ იქნება ლაშქრობითგან ველარ დაებრუნდე ცოცხალიო, სასწრაფოდ დაწერა ანდერძი იმის შესახებ, თუ რა ნაირად უნდა დაეთავებინათ ჯერ კიდევ დაუსრულებელი მისგან დაწყებული უმთავრესი ეკლესია მონასტრისა და რა უპირატესობა უნდა ჰქონოდა მონასტერს.

შირვანში შესვლისათანავე პირველად დავით მეფემ მოაშლევინა ის ხიდი, რომელიც სულთანს გაეკეთებინა მტკვარზე გასასვლელად და ამოხოცა ამ ხიდის მცველი ჯარი^{*)}. სულთანმა რომ გაიგო ეს ამბავი და აგრეთვე რაოდენობა მის ჯარისა, ძალიან შეშინდა და თავის ვეზირის რჩევით კიდევაც აპირებდა გაქცევას სპარსეთში. ეწ რომ შირვანელებმა შეიტყეს, ისინიც მეტად შეშინდნენ და სულთანს შეეხვეწნენ არ მიეტოვებინა ისინი ქართველთა ანაბარად, რისთვისაც დაჰპირდნენ თავგადადებით ბრძოლას მტრების წინააღმდეგ. სულთანი იძულებული იყო დარჩენილიყო და გამაგრდა შამახიაში. დავით მეფე მიემართებოდა კიდევ შამახიისკენ, მაგრამ გზაში რაღაც უთანხმოება მოხდა ქართველთა

*) იქვე გვ. 230.

და ყივჩაყთა შორის და ამ გარემოებამ შეაჩერა იგი. შეშინებული მუსულმანები ამ ამბის გაგონებაზე სიხარულს მიეცენ *). დავით მეფე არ მისულა ახლო შამახიასთან, მაგრამ გზები-კი შეუკრა, რომლებითაც სურსათი მისდიოდა სულთანს სპარსეთითგან. რანის ათაბაგი აღსუნღული ოთხი-ათასის კაცით წამოვიდა შამახიაში სულთანის საშველად და სურსათის მისაწოდებლად. დავითი გადაეღობა მას და ამოწყვიტა მთლად ეს ჯარი. გადარჩა მხოლოდ აღსუნღული, რომელიც მარტოდ-მარტო მივიდა სულთანთან. სულთანის მხრით-კი გამოგზანილი მოციქულები სპარსეთისკენ თავისუფლად გაეღის ნების სათხოვნელად სწორედ იმ დღეს მოვიდნენ დავითთან, რა დღესაც მან ამოსწყვიტა აღსუნღულის ჯარი. ათაბაგის დამნახავმა სულთანმა აღარ დაუცადა თავის მოციქულების დაბრუნებას და იმავე წუთს გაიქცა შამახიითგან სპარსეთში სხვა გზით. ამნაირად გამარჯვებული დავით მეფე დაბრუნდა ქართლს. მაგრამ ეს გამარჯვება არ იყო სრული. ქართლში მან წესიერება დაამყარა ყივჩაყთა შორის და მეორე თვეს (ივნისში) ხელმეორედ გაილაშქრა შირვანს, აიღო გულისტანი და დაიპყრა მთელი შირვანი.

ზატხული დავით მეფემ შირვანით დაბრუნების შემდეგ ქართლში გაატარა, ხოლო შემოდგომაზედ

*) ელ-აინი (Additions p. 239).

გადავიდა იმერეთს და იქ გაატარა მთელი ზამთარი 1123—1124 წლისა. გაზაფხულზედ, მარტში, მეფე გადმოვიდა ისევ ქართლში და გაილაშქრა დმანისის ასაღებად. ამ ქალაქის აღების შემდეგ მეფემ გაილაშქრა დარუბანდისკენ და აიღო ციხეები ლასანი და ხოზაონდი მათ მიმდგომის ქვეყნებით. აქედგან დაბრუნებულმა აიღო სასომხეთის ციხეები გაგნი, ტერონაკალი, ქავაზინი, ნორიბედი, მანასგომი და ტალინჯაქარი. ივნისში გაიარა ლაშქრით ჯავახეთი, კოლა, კარნიფორი და ბასიანი სპერამდის, ბუიათყური და ოლთისი. ეს ის ადგილები იყო, სადაც თურქები მალვით და შეკობრულად შემოდინოდნ და ცოტას თუ ბევრს ხანს რჩებოდნ. ამ სამხედრო გასეირებით მეფემ შიში მისცა მტრებს საკვლავოდ არ გაებედნათ შემოსვლა. ამის შემდეგ მეფე მოვიდა თრიალეთს და აქ დაითხოვა თავისი ჯარი. თითონ-კი წავიდა ჯავახეთში და ბოქანოს წყაროზე დადგა მოსასვენებლად.

ბოქანოში ყოფნის დროს მეფესთან მოვიდნ ანის სამხეებისგან გამოგზანილი მოციქულები და სთხოვეს, რომ დაეჭირა როგორც ანის ქალაქი ისე მისი მიმდგომი ქვეყნები. დავით მეფემ მაშინვე მოიწვია ჯარი და სამის დღის შემდეგ მის წინაშე შეიკრიფა 60,000 კაცი. მეფე წავიდა ანის ქალაქისკენ და სამის დღის შემდეგ აიღო. ანის ქალაქთან დაიჭირა ყველა მის მიმდგომი ციხეები და ქვეყნები.

ტყვედ ჩაიგდო ანის ამირა აბულ სევარი მისი ოჯახით. ქალაქის მცველებად დააყენა მესხი აზნაურები, რომელთაც უფროსად დაუდგინა აბულეთ ორბელიანი და მისი შვილი ივანე. ანში მცხოვრების სომხების სასიხარულოდ დავითმა ხელახლად აკურთხებია ის უმთავრესი საყდარი, რომელიც მეჩეთად ჰქონდათ გადაქცეული მუსულმანებს *).

ქართლში დაბრუნებულმა დავითმა აბულ სევარი თავის სახლობით გაგზანა საცხოვრებლად აფხაზეთში. რავდენსამე ხანს მოისვენა მეფემ და შემდეგ გაილაშქრა ისევ შირვანში, სადაც ქართველთა წინაამდეგი დასი მუღამ ინტრიგებს მართავდა შირვანშაჰის წინაამდეგ და განდგომილებას ახდენდა სხვადასხვა ქალაქებსა და მაზრებში. დავით მეფემ ამ გზობითაც აიღო შამახია, ციხე ბივრიტი და დაიქირა მთელი შირვანი. ახლა კი საჭიროდ დაინახა ქართველი ჯარი ჩაეყენებინა შირვანის ციხე-ქალაქებში და გამგებლადაც ქართველი კაცი დაენიშნა. ციხე-ქალაქებში მცველებად დასტოვა ერეკლელები, ხოლო გამგებლად ბედიელ-ალავერდელი ეპისკოპოსი სიმონი, რომელიც შემდეგში იყო ქყონდიდლად.

ყივჩაყები თუმცა დიდს სამსახურს უწევდნენ მეფეს და საქართველოს, მაგრამ თავიანთ მოუსვენ-

* მათე ედესელი და ვარდანი (Additions p. 231, 232).

რობით აგრეთვე დიდს შეწუხებასაც აყენებდენ დავითს, რომელიც ხანდახან მისის სიმკაცრისათვის სასიკვდილოდაც არ დაუნდვიათ მათ მღელვარების დროს. დავითი ძალიან ბევრს სცდილობდა როგორმე დაემშვიდებინა და დაეწყნარებინა ეს უწესოებას შეჩვეული ხალხი, და ბოლოს კიდევაც მიაღწია თავის მიზანს. შირვანითგან დაბრუნებულმა უკანასკნელად კიდევ მოაწყო საუკეთესოდ ყივჩაყების საქმე, მიუჩინა მათ საზამთრო ბინები, გაუჩინა საზრდელი და დაუყენა გამგებლები.

გაზაფხულისათვის მეფე ახალს პლანებს აწყობდა, უნდოდა თავისგან ადგენილი და გაძლიერებული საქართველო გაემტკიცებინა და საშვილიშვილოდ გაემაგრებინა მტერთა წინააღმდეგ, მაგრამ ბედმა აღარ მასცა მას ნება გაეხორციელებინა თავისი აზრები. იმ ზამთარს ავად შეიქნა და გამოესალმა წუთისოფელს 24 იანვარს 1125 წ. *)

*) მათე ედესელის თქმით, 1125 წ. საქართველოს შემოესიენ ამირა იბრაჰიმი, ანციოთის მთავარი დაუთი და სხვა ამირები დიდ-ძალის ჯარით. დავით მეფე შეეგება მათ და უკუ აგდო დიდის ზიანით. მტერთა დევნის დროს ხუთის დღის გამავლობაში დავითმა აავსო მთა და ბარი მათ სისხლითა და გვამებით (იხ. H. d. G, Additions p. 231). ჩვენის ფიქრით, ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს 1124 წ., როდესაც ჩვენ ვხვდავთ დავით იეფეს მტრებთან მებრძოლს სხვა-და-სხვა მხრით.

IX.

დავით მეფის მოღვაწეობა.

დავით მეფე იყო ტანადი და ღონიერი კაცი მშვენიერის სახისა, მამაცი და მეტად გამბედავი, გონებით მკვირცხლი და წინდახედული, ხასიათით მშვიდობიანი, აუჩქარებელი და მაგარი, გულით მოწყალე და შემბრალებელი. ამ მშვენიერის თვისებებით სავსემ, დავითმა მიიღო თავის დროსთვის საუკეთესო აღზრდა და სწავლა, რისგამო იგი შეიქნა ნამდვილი დროის შესაფერი მოღვაწე. დავით მეფის მოღვაწეობა ბევრნაირაა.

პირველად, საქართველო საკიროებდა მტრების ხელითგან გათავისუფლებას და გაერთიანებას. როგორც ზევით მოთხრობილია, დავითმა ეს მოახერხა თავის ვაჟკაცობით, გამკრიახობით და მხედართმთავრულის ნიჭით. მის გამეფების დროს დაცემული, მტერთა ხელთ მყოფი და განაწილებული საქართველო მის ხელში გაძლიერდა, მტერთაგან გათავისუფლდა და დაიკავა მთელის კავკასიის სამხრეთი ნაწილი შავის ზღვითგან თეთრს ზღვამდე. დავითმა არ იცოდა შიში არავეითარის დიდის მტრისა, ხშირად დაჰხვედრია ათჯერ და უფრო მეტჯერ დიდს ლაშქარს. იგი თითონაც ისე იბრძოდა, როგორც სხვა მეომრები ჯარის წინა რაზმებში და

მტერს სჯობნიდა არა მხოლოდ გულადობით და ვაჟკაცობით, არამედ ჭკვიანურად და მოსაზრებით არჩეულს დროს, ადგილს და რიგზე მტერთან შებ-
მითაც. მას შეგნებული ჰქონდა მტრების მაგარი და
სუსტი მხარე. აგრეთვე კარგად იცოდა თავისი ხალ-
ხის და ჯარის თვისება და ხასიათი და ამ ცოდნით
სარგებლობდა მტრებთან შებრძოლების დროს.

ყიფიანების მოწვევით დავითმა შეჰქმნა სამუდამო
ჯარი, რომელიც ყოველს დროს იარაღში მზად
იყო საომრად გასასვლელად. ამას გარდა, დააარსა-რა
სამუდამო ჯარი, თვით ქართველთაგან ყოველის
ცალკე შემთხვევისათვის გამოსული ჯარი გააუმჯო-
ბესა, რადგან სალაშქროდ გამოდიოდენ მხოლოდ
კარგად შეიარაღებული და მხნე მეომრები.

გარეშე მტრების მოგერების შემდეგ საჭირო
იყო შანაურის წესიერების გამტკიცება. დავითმა ესეც
მოახერხა. მან ჩააჩუმა და მოიმორჩილა დიდებულ-
ნი, რომელთაც წინად მხოლოდ ვნება მოჰქონდათ
ქვეყნისთვის თავიანთ გავლენით და მძლავრობით.
მეთის სიტყვა კანონი შეიქნა ყველასათვის. ხელის-
უფლები ყველანი მის ბძანებას და დადგენილებას
ასრულებდენ და ვისაც მეფე შენიშნავდა სისუსტეს
ან ღალატს, მოურიდებლად სჯიდა, ხოლო აწინაუ-
რებდა მათ, ვინც მის ბძანებას რიგიანად და ერთ-
გულად ასრულებდა. ასეთი წესიერება შეიტანა
არამც თუ საერო უწყებაში, არამედ სასულიერო

უწყებაშიაც, რისთვისაც მან მოახდენინა საეკლესიო კრება. ისეთი ადმინისტრაციული და პოლიციური წესი შემოიღო დავითმა, რომ ყველაფერი, რაც სახელმწიფოში ხდებოდა, მეფის გაუგებარი არა რჩებოდა.

ამის გამოვე დამყარდა სამართლიანობა. ყველას ერთნაირის მიუდგომლობით ასამართლებდენ მეფისაგან დაყენებული მოსამართლეები, რომლების მოქმედებასაც თვალ-ყურს ადევნებდა იგი.

მეფე თავის სამეფოს ყოველის კუთხისთვის ერთგვარად ზრუნავდა. ამიტომ იგი მუდამ გადადიოდა ერთის ადგილითგან მეორეში. იგი ხან ქართლში იყო, ხან კახეთში, ხან იმერეთში და ხან აფხაზეთში.

შინაურის წესიერებისათვის და ეკონომიურის გავითარებისათვის საჭირო იყო გზები და ხიდები. დავით მეფეც არაფერს იშურებდა და აკეთებდა მკვიდრს ხიდებს და ქვაფენილს გზებს.

ხოლო თავი და თავი საშუალება, რომელსაც შეეძლო ხელი შეეწყო დავითის მოღვაწობისათვის ქვეყნის საკეთილდღეოდ, იყო ქართველობაში სწავლა-ცოდნის გავრცელება და ქრისტიანულის სარწმუნოების დამყარება. სომხის ისტორიკოსი ვარდანი მოგვითხრობს, რომ დავით მეფემ აარჩია 40 ქართველი ყმაწვილი და გაგზანა ბიზანტიაში იმ მიზნით, რომ შეესწავლათ უცხო ენები და შემდეგ

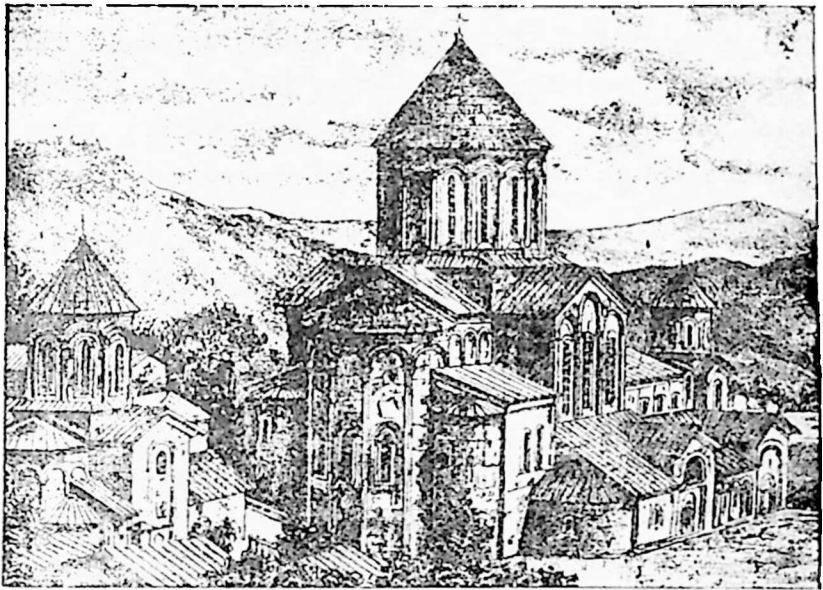
გადმოეთარგმნათ ამ ენებიტგან ქართულად წიგნები *). თვითონაც ისეთი დიდი მოყვარული იყო წიგნებისა, რომ მათ კითხვას ნადირობისა და ლაშქრობის დროსაც არ სტოვებდა. მემატიანის თქმით, ერთის წლის გამავლობაში სამოციქულო ორმოცჯერ ჰქონდა წაკითხული. არა მხოლოდ საქრისტიანო სასულიერო წიგნებს კითხულობდა, არამედ მუსულმანთა წიგნებსაც, მაგ. ჭყორანს და სხვათა. როდესაც მეფემ ტფილისი აიღო, დიდრს მოწყალეობით მოეკიდა მუსულმანთა სჯულის მოძღვრებს, პოეტებს და მეცნიერებს. მისცა მათ უხვად საჩუქრები, დაუნიშნა პენსია და, რომელთაც არ ინდომეს დარჩენა ტფილისში, მათ მისცა საგზაო ფული სპარსეთში წასასვლელად.

როგორც ყველგან მაშინ, საქართველოშიაც სწავლა-ცოდნის მიმდევრები და გამაგრცელებლები უმთავრესად სასულიერო პირები იყვენ და სასწავლებლებიც მონასტრებში ჰქონდათ. ამისათვის მეფე დიდად ზრუნავდა სასულიერო პირებისათვის და საყდარ-მონასტრებისთვის.

დავით მეფემ დაიწყო 1106 წელს შენება გელათის მონასტრისა, რომელიც მის აზრით უნდა გამხდარიყო მეორე ათონად, ე. ი. ბინად სწავლავანათლებისა და მწიგნობრობისა. თვით ეკლესიის

*) H. d. G. (Additions, p. 233).

მოთავება დავითმა თუმცა ვერ მოასწრო თავისს სი-
 ცოცხლესი, მაგრამ დააწესა-კი მონასტერი, სადაც
 თავი მოუყარა ყველა იმ ქართველთ, ვინც-კი
 გათქმულნი იყვნენ მაშინ თავიანთ მოღვაწეობით,
 როგორც საქართველოს ისე უცხოეთის სხვა-და-სხვა

გელათის ეკლესია.

მონასტრებში. დავითმა ააშენა აგრეთვე შიო
 მღვიმელის უდაბნოში უმთავრესი ეკლესია და აგ-
 რეთვე ბევრგან სხვაგან. საქართველოს გარეშე მან
 ააშენა ეკლესიები სინას მთაზე და იერუსალიმში.
 დავითის შემწეობით და მფარველობით გაიხსნა
 რავდენიმე უმაღლესი სასწავლებელი ანუ აკადემია.

საყდარ-მონასტრების აშენებასთან და მათთვის მამულების შეწირვასთან დავითი მფარველობდა უბრალო სამღვდელოებასაც, რომელიც იყო ნამდვილი ამზრდელი და გამანათლებელი ხალხისა. მის დრომდე დაბალი სამღვდელოება არაფრით გაირჩეოდა დაბალის საერო წოდებისაგან, რომლითგანაც ის გამოდიოდა. დავით მეფემ გაათავისუფლა სამღვდელობა ყოველის სახელმწიფო გადასახადისაგან და ბეგრისაგან და ამნაირად დიდი უპირატესობა მისცა თავიანთ დანიშნულების შესასრულებლად.

მართლ-მადიდებელის ქრისტიანის სამღვდელობის და სარწმუნოების მფარველობა დავით მეფეს ფანატიზმით და ბრმა მორწმუნეობით-კი არ მოსდიოდა, არამედ იმ სარგებლობის შეგნებით, რომელიც მათ მოჰქონდათ ქვეყნისთვის. ეს იქითგან ჩანს, რომ დავით მეფე დიდის პატივისცემით ეკიდებოდა როგორც სომხის სამღვდელოებას და საყდარ-მონასტრებს, ისე მუსულმანთა სასულიერო პირთ და მეჩითებს. სომხის ისტორიკოსის მოწმობით, მეფე დავითი ხშირად მიდიოდა სომხის სამღვდელო პირებთან და იღებდა მათგან ლოცვა-კურთხევას. *) ხოლო მუსულმანთა ისტორიკოსნი მოწმობენ, რომ მეფეს კარგათ ჰქონდა გაცნობილი

*) ვარდანი (Additions, p. 233).

მუსულმანთა სარწმუნოება, დადიოდა მუსულმანთა მეჩითში, ისმენდა იქ ლოცვას და ხშირად ებაასებოდა ყადებს ყორანის შესახებ *).

დავითს, როგორც ნამდვილს ქრისტიანს, არ მოსწონდა ის განხეთქილება, რომელიც არსებობდა მართლმადიდებელთა და გრიგორიანთა შორის. იმას გულთ სურდა ამ განხეთქილების მოსპობა და ერთობის დამკვიდრება და ამიტომ მოახდინა კრება მართლმადიდებელთა და გრიგორიანთა სამღვდელთა წამომადგენელთა საერთო სარწმუნოებრივს კითხვებზე მოსალაპარაკებლად და მოსათანხმებლად. მართლაც კრებაზე გაიმართა მოლაპარაკება. თვით დავითმაც მიიღო მონაწილეობა, მაგრამ არაფერი შედეგი არ მოჰყვა ამ მოლაპარაკებას და ორივე ეკლესია გაცალკევებულნი დარჩნენ. მხოლოდ დავით მეფის მიერ წამოთქმულმა აზრებმა საშინლად გააკვირვა გრიგორიანთა სამღვდელთა თავის განივრულობით და საფუძვლიანობით, რაიცა მან ხმამაღლა აღიარა მეფისავე წინაშე.

დავრომილთა და სნეულთა თანაგრძნობამ აფიქრებინა მეფე დავითს დაეარსებინა ქსენონი ანუ საავადმყოფო სახლი, სადაც იკრიბებოდენ ყოველგვარის სენით შეპყრობილნი და სადაც მათ უვლიდენ და სწამლობდენ ამ სნეულთა მოვლასა და

*) მაჰმედ ელ-ჰამეჟი (Additions, p. 237).

წამლობაში დახელოვნებულნი პირნი. მეფე თითონაც ხშირად დაიარებოდა ამ ქსენონში, ყურს უგდებდა რანაირად უვლიდენ ავადმყოფებს და როგორ სწამლობდენ. თვითონ ავადმყოფებსაც ელაპარაკებოდა, ამხნევებდა და ანუგეშებდა.

კაცთ-მოყვარეობით აღსავეს მეფე დავითი ათავისუფლებდა ბლომად ტყვეებს, რომლებიც ქართველებს რჩებოდათ მტრებზედ გამარჯვების შემდეგ, ხოლო გლახებს და ლარიბებს უხვად ურიგებდა მოწყალეობას.

ამისთანა საქმეების ჩამდენი მეფე, ცხადია, შეუყვარდებოდა ხალხს და მართლაც არამც თუ უყვარდა, არამედ წმინდანადაც ხდიდა მას. თითქო თვით განგებაც მოწმობდა მის სიწმინდეს. განგების წყალობის ნიშნებს ხალხი ხედავდა როგორც მის საზოგადო საქმეებში, ისე კერძო ცხოვრებაშიაც. ერთხელ, ერთის ციხის აღების შემდეგ, მეფეს ზედ გულზედ მოხვდა მარჯვედ გამოსროლილი ისარი, მაგრამ გადაარჩა სიკვდალს იმიტომ, რომ ისარს და გულს შუა მოჰყვა გულზედ საკიდი მაცხოვრის ხატი. გელათის ეკლესიის შენების დროს მეფე ჩამოვარდა კედლითგან და მძიმედ დაშავდა, აგრეთვე რამდენჯერმე ჩამოვარდა ცხენითგან და ძლიერ დაშავდა, რამდენჯერმე მძიმედ დაიჭრა გაცხარებულს ომში, რამდენჯერმე მის ხასიათის სიმტკიცით და წესიერებით უკმაყოფილო ყივჩაყებმა გაიზრახეს

ლალატით მოკვლა მისი, მაგრამ ყველა ამ განსაცდელს სასწაულებრივ გადაარჩა მეფე და სიკვდილამდე მიაწია ჯანმრთელად.

აი, ამ ღვაწლისათვის დავით მეფეს ერმა უწოდა აღმაშენებელი, ხოლო ეკლესიამ ჩარიცხა წმინდათა შორის და მის ხსენების დღესასწაული დააწესა 26 იანვარს.

X.

დავით მეფის ოჯახი. — დიმიტრის მეფედ გამოცხადება. —
დავითის ანდერძი.

დავით მეფე იყო ერთად-ერთი შვილი გიორგი მეფისა და ელენე დედოფლისა. *) მას ამიტომ აღრევე შერთეს ყიფჩაყთ მთავრის ათრაქა შარალანძის ასული გურანდუხტი, რომელიც დიდხანს არ შერჩა. მის სიკვდილის შემდეგ დავითმა შეირთო, როგორც მოწმობენ სომხის ისტორიკოსნი, სომხის ქალი. მეფეს პირველის ცოლისაგან ეყოლა ასული თამარ, ხოლო მეორე ცოლისაგან ასული კატა და ძენი დიმიტრი და ვახტანგი (ანუ ცვატა). პირველი ქალი მეფემ მიათხოვა ცოლად შირვანის მფლობელს აღსართანს, ხოლო მეორე საბერძნეთის იმპერატორის შვილს ალექსის (1116 წ.) **).

*) ქრონიკები თ. ჟორდანიასი, ტ. I, გვ. 234.

**) იქვე გვ. 240.

დავით მეფეს განზრახვა ჰქონდა თავის სიცოცხლეშივე გაემეფებინა ძე თვისი დიმიტრი და თითონ დაესვენა, მაგრამ უდროვოდ მოასწრო სიკვდილმა. სიკვდილის წინა დღეებში დავით მეფემ შეკრიბა დიდებულნი და მათ დასწრებით დალოცა მეფედ თავისი შვილი დიმიტრი, რომელსაც თითონვე დაადგა მეფის გვირგვინი. უკანასკნელი თავისი სურვილი მეფემ გამოსთქვა ანდერძში, რომელიც მის სიტყვით დაწერა მისმა მოძღვარმა არსენ იყალთოელმა.

ამ ანდერძით მეფე უტოვებს დიმიტრის სამეფოს. მასვე მიანდობს დედოფალს და დაძმათა, რომელთათვისაც ევედრება ჰატივისცემას, ხოლო კერძოდ ცვატას შესახებ სთხოვს აზარდოს და, თუ ვარგოდეს, თავის შემდეგ მეფობა მას გადასცეს. დიმიტრის აძლევს აგრეთვე ძელს ცხოვრებისას, დროშას, სამეფო აბჯარს და საჭურჭლეებს (ზემოთა და ქვემოთა). ცვატას უტოვებს კონსტანტინეს დრაკანებს; ლალებს და თვალ-მარგალიტებს სწირავს ხახულის ღვთის მშობელს. ატენის საჭურჭლის დუკატების და ბოტინატების *) შესახებ მეფე სთხოვს დიმიტრის, რომ, თუ შეეძლოს, მათი ნახევარი გადასცეს მის მოძღვარს, რომელმაც უნდა

*) დრაკანი, დუკატი, ბოტინატი — ბიზანტიურის ფულის სახელებია.

მონასტრებს მისცეს მის სულიათვის სალოცავად. მეფე სთხოვს აგრეთვე დიმიტრის, რომ დაასრულოს გელათის ეკლესია „სალოცავი მისი და საძვალე შვილთა მისთა“ და რაც ამ მონასტრისათვის შეუწირია, არა მოაკლოს-რა მათგან, ხოლო იმ ადგილთაგან, რომელნიც მეფემ უმკვიდრონი დასტოვა, შესწიროს მონასტერს, რაც ბერმა არსენმა და კათალიკოზმა გამოარჩიონ.

მიცვალებული მეფე ტფილისით წაასვენეს გელათს და დაკრძალეს ცალკე ადგილს, დიდის ეკლესიის გარეთ. საფლავის ქვაზედ ამოაქრევიან შემდეგი წარწერა: ესე ადს განსასვენებული ჩემი უკუნათი უკუნისამდე. ამას დავემკვიდრო, რამეთუ მთნავს ესე.

დიმიტრი I და ლავით III.

I.

ბრძოლა მტრებთან.

დიმიტრის მეფობაზე, რომელიც გაგრძელდა 1125 წლითგან 1155 წლამდე, ჩვენი ქართული მატრიანე თითქმის არაფითარს ცნობას არ იძლევა და, თუ რაღდენიმე ფაქტი ვიცით იმის დროსი, ეს სომხის ისტორიკოსების წყალობით. ჩვენ ექვი არა გვაქვს, რომ დიმიტრის მეფობის ისტორია იქნებოდა დაწერილი თავისს დროზე, მაგრამ იგი დაკარგულა, ან მოსპობილა რამე მიზეზით.

პირველი ფაქტი დიმიტრის მეფობის დროსი არის ანის ქალაქის დაქერა, რომელსაც ასე მოგვითხრობს თანამედროვე სომხის ისტორიკოსი თვით ანის მცხოვრებელი, სამუელ ანელად წოდებული.

დავითისაგან დატყვევებულის და აფხაზეთში დასახლებულის ანის ქალაქის მფლობელის აბულ სევარის შვილი ფადლონი მამის დატყვევებამდე სპარსეთში იყო წასული და მას აქეთ ის ცდილობდა

ანის ხელახლად დაქერას. დავით აღმაშენებელის სიკვდილის შემდეგ ფადლონმა იშოვა სპარსეთის ჯარი, მიაღვა ანს და ალყა შეჰკრა. ამ ქალაქის გამგებელი აბულეთ ორბელიანი და მისი შვილი ივანე მხნედ იცავდნენ ქალაქს და იგერებდნენ მტერს, მაგრამ მტერმა ძალიან გაუჭირა საქმე მცხოვრებლებს. სანოვაგის შეტანა ქალაქში გაძნელდა და ამის გამო გაჩნდა სიმშილობა. ბევრმა მოინდომა ქალაქითგან გამოსვლა და სიმშილისაგან გადაარჩენა, მაგრამ ფადლონი არც იმათ ასვენებდა, თავს ესხმოდა, ხოცავდა, ატყვევებდა და ჰყიდდა. შეშინებულმა მცხოვრებლებმა გამართეს მოლაპარაკება ფადლონთან, აუთქვეს გადაეცა მისთვის ქალაქი, თუ იგი შურს არ იძიებდა მათზე მისი მამის აბულ-სევარის ღალატისათვის. ფადლონი დაჰპირდა ამ პირობის შესრულებას და ანელებმა გაუღეს კარები. ქართველი ჯარი და ქალაქის გამგებელი ორბელიანი იძულებულები შეიქნენ დაენებებინათ თავი ანისათვის *).

თუმცა სამუელ ანელი ამბობს, რომ ფადლონისაგან ანის გარემოცვა ერთს წელიწადს გაგრძელდაო, ეს დასაჯერებელი არ არის, რადგან ძნელი წამოსადგენია, რომ ასე დიდის ხნის გამავლობა-

*) სამუელ ანელი (იხ. Collection d'historiens arméniens, t. II, p. 461).

ში დიმიტრის არ გაეგზანოს მეშველი ჯარი. შესაძლებელია, ფადლონი ერთის წლის გამავლობაში რავდენჯერმე მისდგომოდეს ანს და ყოველთვის უკუქცეულს მხოლოდ უკანასკნელად მოეხერხებინოს ქალაქის ზელში ჩაგდება, მაგრამ უფრო კკუას ახლო იქნება ვიფიქროთ, რომ ფადლონმა ანი ხელთ იგდო სწრაფის და მოულოდნელის თავდასხმით, რის გამოც დიმიტრიმ ვერ მოასწრო შევლა. ამას ემოწმება ვარდანი, რომელიც სწერს, რომ ხორასანში მყოფი აბულ სევარის შვილი ფადლონი, გაიგო თუ არა დავით აღმაშენებელის სიკვდილი, გამოემართა ანისკენ და მოსთხოვა აბულეთ ორბელიანს და ქალაქის წარჩინებულს მცხოვრებლებს გადაეცათ ქალაქი მისთვის. ორბელიანმა მცხოვრებთა უბედურების ასაცილებლად აიღო და ქალაქი გადასცაო“).

ჩვენ ვფიქრობთ, ფადლონს უნდა გამოეცხადებინოს საქართველოს მეფის მორჩილობა და ერთგულობა და ამიტომაც დიმიტრიმ დაამტკიცა იგი ანის გამგებლად და წინამდევობა არ გაუწია. ამას გვაფიქრებინებს მათე ედესელის სიტყვები, რომ დიმიტრიმ ანი დაუბრუნა აბულ სევარის შვილებს და ჩამოართვა ფიცი მორჩილობისა და ერთგულობისაო **). ამნაირად, მართალია, ანში ძველის მფლო-

*) იხ. Additions, pp. 233—234.

**) იქვე გვ. 231.

ბელის ჩამომავალი დაბრუნდა, მაგრამ ქალაქი მაინც საქართველოს ხელქვეითად დარჩა. მეფე დიმიტრი არ გამოეკიდა ფადლონის თავნებობით და თავდასხმით ანის დაქვრას, უეკველია, იმიტომ რომ ორბელიანის ანში გამგებლად ყოფნა სასურველი არ იყო მისთვის. ეს ამბავი სომხის ისტორიკოსთა მოწმობით მოხდა 1126 წ.

ფადლონის საქციელმა მუსულმანებს აფიქრებინა, რომ საქართველოს ის ღონე აღარა ჰქონდა, რაც დავითის დროსა, და გააბედვინა როგორც თვით საქართველოში მცხოვრებთ ისე მოსაზღვრეთ იარაღის აღება საქართველოს წინაამდგე. აღირბეჟანის მმართველი ყარასონლული შემოესია 1128 წ. საქართველოს საზღვრებს და მისგან დაიმედებულმა ხუნანისა და დმანისის მცხოვრებმა მუსულმანებმაც მოინდომეს დიმიტრისაგან გადგომა. დიმიტრი მეფემ ყარასონლულის წინაამდგე და აგრეთვე ხუნანისა და დმანისის დასაქერად გაგზანა ჯარი, რომელსაც უფროსობდენ აბულეთ ორბელიანი შეილით ივანეთი და ივანე ორბელიანი შეილით სუმბათითურთ. ქართველებმა დაიჭირეს გადგომილი ქალაქები ხუნანი და დმანისი და დაამარცხეს ყარასონლული, რომელიც გაიქცა და გამაგრადა აღირბეჟანის ერთს ციხეში *).

*) სამუელ ანელი (Collection, t. II, p. 463).

დამარცხებულმა მუსულმანებმა კიდევ სცადეს საქართველოს საზღვრებზე თავდასხმა 1130 თუ 1132 წ. აღირბეჟანის ამირა კლინი დაეცა დოვინს და ტყვედ ჩაიგდო ანის მფლობელი და კიდევაც მოაკვლევინა საწამლავეთ. ანის მფლობელად შეიქნა ჯერ ერთი ძმა ქუშლერი, მის შემდეგ მეორე ძმა მაჰმადი *).

სამაგიეროს გადასახდელად და აღირბეჟანის მუსულმანების დასაწყენარებლად დიმიტრი მეფემ გაგზანა ქართველი ჯარი 1135 წ. აბულეთ და ივანე ორბელიანების წინამძღოლობით. ქართველები შეებრძოლენ გარნისზე ამირა ელდიგუზს, რომელმაც დაამარცხა ქართველები და დაატყვევა თვით ორბელიანებიც მამა-შვილი. ელდიგუზმა დახოცილის ქართველების თავები დააქრევინა, მოახარშვინა და თავის-ქალები დააწყობინა მინარეთის სახურავებზე და ქალაქის კედლებზე **).

1137 წ. დიმიტრი მეფემ ხელ-ახლად გაილაშქრა და ტყვეობითგან დაიხსნა ორბელიანები, ხოლო ორის წლის შემდეგ 1139 წ. იმავე ორბელიანთა წინამძღოლობით გაგზანა ჯარი ყარასონლულის წინამძღვე. მოხდა ბრძოლა ხაჩინში, სადაც მუსულ-

*) ვარდანი (იხ. Additions, p. 245).

**) ვარდანი (იქვე გვ. 246), სამუელ ანელი (იხ. Collection, p. 463).

მანებმა გაიმარჯვეს ქართველებზედ. *) ამის გაგებისათანავე თვით მეფემ გაილაშქრა აღირბეჟანში. სწორეთ ამ ლაშქრობის დროს მოხდა მიწის ძვრა, რომელმაც დაანგრია განჯა. დიმიტრი მეფემ ისარგებლა ამ შემთხვევით და ვაეშურა განჯისკენ, აიღო ეს ქალაქი და აიალაფა. გამარჯვების ნიშნად მეფემ ჩამოაღებინა ქალაქის რკინის კარები და გადმოატანინა საქართველოში, სადაც შესწირა გელათის ტაძარს **).

საქართველოს მტრები ამის შემდეგ მიწყნარდენ და აღარ შემოსულან მის საზღვრებში 1153 წლამდე, როდესაც ერზრუმის მფლობელი სალდუხი თავის ჯარით მიაღვა ანის ქალაქს. მეფემ ანის დასაცველად გაგზანა ჯარი, რომელმაც დაამარცხა მტრები და დაატყვევა თვით სალდუხი ***).

II.

შინაური არეულობა.

დიმიტრის მეფობაში თავი იჩინა შინაურმა განხეთქილებამ. მეფეს ჰყავდა ორი შვილი—დავითი და

*) სამუელ ანელი (Additions, p. 246).

***) კირაკოზი (Additions, p. 246), ქრონიკები თ. ჟორდანიასი ტ. I, გვ. 248.

****) სამუელ ანელი (Collection, p. 465) და იბნალათირი (იხ. არაბთა და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი „მოამბეში“

გიორგი, რომელთაც ერთმანეთში უსიამოვნება და ქიშპობა ჰქონდათ. მამას უფრო უმცროსი შვილი უყვარდა. ამით სარგებლობდენ ზოგიერთი დიდებულები, მაგ. ორბელიანები, და თავიანთ პირადის ინტერესით უფროსს შვილს დავითს აღელვებდენ დიმიტრი მეფისა და გიორგის წინააღმდეგ^{*)}. ამის გამო დავითი შეიქნა მამის ურჩი და უფრო შეაძულა მას თავი. საქმე ისე გამწვავდა, რომ დიმიტრიმ წესის მიუხედავად მოინდომა თავის მემკვიდრეობა უმცროსის შვილის გიორგისთვის გადაეცა და კიდევაც შეასრულა ეს სურვილი 1150 წ., როდესაც მეფედ გამოაცხადა გიორგი და ცოლად უთხოვა ოსეთის მეფის ქალი ბურდუხან. ამ ამბით აღელვებული დავითი გაუდგა თავის მამას და თავის ჰხრით

1897 წ. № XI გვ. 9). ეს ამბავი მოხსენებულია აგრეთვე თამარ მეფის მემატეიანისაგან.

*) ვარდანი ამ შინაურს განხეთქილებას ცოტა სხვანაირად მოგვითხრობს. მის სიტყვით გამოდის, ვითომ დიმიტრი მეფის და მის ძმის გიორგის შორის ყოფილიყვეს უსიამოვნება და მათ ურთიერთობაში მიეღოთ მონაწილეობა ორბელიანთ. დიმიტრი მეფეს არა ჰყოლია ძმა გიორგი და არც არავითარი ნიშანი ჩანს ქართულს წყაროებში დიმიტრის და მის ძმის (ვახტანგის ან ცვატას) შორის განხეთქილებისა იმ დროს, როდესაც დიმიტრისა და მის შვილის დავითის შორის განხეთქილება ცხადია. ვარდანს, უეჭველია, დიმიტრის შვილი გიორგი მის ძმად მიუღია და საქმის გარემოებაც აურ-ლაურეგია (Additions, p. 245).

მოინდომა მამა ტახტითგან ჩამოეგდო და თვით გამეფებულიყო. დავითის უმთავრესი წამქეზებელნი იყვენ ივანე და თირქაშ ორბელიანები, აბულეთის ძენი. დიმიტრი მეფემ მოაკვლევინა ივანე ორბელიანი, თითქაში-კი გაიქცა შაჰერმანთან, რომელმაც ის დააბინა არშარუნში. აქედგან თირქაში მუსულმანთა ჯარით ხშირად ეცემოდა საქართველოს საზღვრებს და აოხრებდა *). ერთის ამისთანა თავდასხმის დროს თირქაში დაიქირეს და მეფემ იგი დაამწყვდევინა ციხეში.

თუმცა ამხანად დავითს არ წაემართა ხელი, ის მაინც თავისას არ იშლიდა და ცდილობდა ძალით აეღებინებინა დიმიტრისთვის მეფობაზე ხელი და თითონ გამეფებულიყო. 1155 წ. დავითმა კიდევ შეასრულა თავისი წადილი ჩამოაგდო თავისი მამა ტახტითგან და თითონ გამეფდა. ამ ცვლილების დროს დავითმა ამოხოცა და გადევნა საქართველოთგან ბევრნი დიდებულნი, რომელნიც მის მამის ერთგულნი იყვენ. მამა-კი იძულებული ჰყო ბერად შემდგარიყო. ბერობაში დიმიტრიმ თავი იწოდა დაწინიელად **).

*) ვარდანი (იხ. Additions, p. 247).

***) ქრონიკები თ. ჟორდანიასი, ტ. I, გვ. 258.

III.

დავით III-ის მეფობა.

დავითმა იმეფა ძალიან მცირე ხანს—ექვსს თვეს. თავის საქციელით იმან შეაძულა თავი მამას, ძმას და ბევრს დიდებულს, რომელთაც მის სდევნიდა, სამაგიეროდ სწყალობდა თავის მომხრეებს. ვარდანის თქმით, თირქაშ ორბელიანი გამოიყვანა საპყრობილითგან და ამირსპასალარობა მისცა, რითაც ძალიან აწყენინა სუმბატ ორბელიანს, რომელსაც ეკირა ეს თანამდებობა დიმიტრის დროს და რომლის ჩაგონებითაც დავით მეფე მოწამლეს^{*)}. სიკვდილის წინ დავითმა მიიწვია თავისთან ძმა თავისი გიორგი, კათოლიკოზი და დიდებულები და მათ გამოუცხადა სურვილი, რომ მის სიკვდილის შემდეგ მეფედ ყოფილიყო ყრმა შვილი მისი დიმიტრი, რომლის სრულწლოვანობამდე სამეფოს გამგებლად უნდა ყოფილიყო ძმა მისი გიორგი. დიმიტრის ამზრდელად დავითმა დანიშნა ივანე ორბელიანი, სუმბათის შვილი. ამასთან დავითმა აიყვანა ხელში იქვე მყოფი დიმიტრი, გამოეთხოვა კოცნით და გადასცა ხელში ივანე ორბელიანს, ხოლო დამსწრე დიდებულებს სთხოვა ერთგულობა გაეწიათ ყრმისა-

*) Additions, p. 247.

თჯის *). ამის შემდეგ მოკვდა დავით მეფე (1156 წ.). მართალია, დავითმა თავისი ტახტი უანდერძა თავის შვილს დიმიტრის, მაგრამ გიორგიმ კანონიერად არ ჩათვალა მისი განკარგულება. დავითის სიკვდილის დროს ცოცხალი იყო კიდევ დიმიტრი მეფე, რომელიც დავითმა ძალით ჩამოაგდო ტახტიდან და იძულებულ-ჰყო ბერად შესულიყო. რიგით ტახტი ისევ დიმიტრის უნდა დაბრუნებოდა, მაგრამ მან აღარ ინება ბერობის მიტოვება და თავისი უფლება დაულოცა გიორგის, როგორც ეს წინადაც ჰქონდა გადაწყვეტილი. ამ საფუძვლით დავითის შემდეგ მეფედ შეიქნა ძმა მისი გიორგი 1156 წ. ამავე წელს მოკვდა მამა მისი დიმიტრი მეფე, ბერობაში დანიელი.

*) სტეფანოზ ორბელიანი, (Histoire de la Siounie, pp. 216—217).

მეფე გიორგი III.

I.

ლაშქრობანი და ბრძოლანი.

პირველი საგანი, რომელსაც გიორგიმ გამეფებისათანავე მიაქცია ყურადღება, იყო ანის ქალაქის საქმე. 1156 წ. სომხის სამღვდელოების დახმარებით ფადლონმა წაართვა ამ ქალაქის გამგებლობა თავის ძმას შადადს*). როგორც ერთი ისე მეორე ცდილობდნენ დაეღწიათ თავი საქართველოს მეფეთა დამოკიდებულებისაგან. ძმათა დავიდარაბის მოსასპობად და ქალაქის დასამორჩილებლად გიორგი მეფე გაემართა ანისკენ 1161 წ. ქართველები გარს ადგენ ქალაქს სამის დღის გამავლობაში და აიძულეს ქალაქი დამორჩილებოდა. მეფემ ჩამოართვა ფადლონს ქალაქის გამგებლობა და გამგებლად დააყენა მანდატურთუხუცესი ივანე ორბელიანი და მის თანაშემწედ ამირსპასალარი სარგის მხარგძელი.

შაჰერმანის დასასჯელად გიორგიმ ანის დაქერის შემდეგ გაილაშქრა მის სამფლობელოში—აშორნის

---

*) იხ. არაბთა და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი, „მოამბე“ 1897 წ. № XI, გვ. 9.

ქვეყანაში. იქითგან დაბრუნებულმა ანში დასტოვებ მცხოვრებები და დაბრუნდა ქართლში.

შაჰერმანშა თავის მხრით მოინდომა სამაგიეროს გადახდა და ანის წართმევა. მან ამ აზრით სთხოვა შემწეობა შამის (სირიის), ჯაზირის (მესოპოტამიის), დიარბექირის და ერზრუმის მფლობელებსა და დიდის ლაშქრით მიადგა ანს ამავე წლის (1161) მკათათვის გასულს. გიორგი მეფემ ეს ამბავი შეიტყონა ქარმაგევში და გასცა ბძანება ჯარი შეკრებილიყო ფიცხლად. მაგრამ მთელის ჯარის შეკრების ცდა აღარ შეიძლებოდა და ამერეთის ზოგიერთის კუთხით მოსულის ჯარით მეფე გაემართა ანისკენ. მეფეს ურჩევდნენ მწიგნობართ-უხუცესი ივანე და სუმბატ ორბელიანი (მაშინ ბერად შემდგარი სახელად სვიმონ), რომ ასეთის მცირე ჯარით არ შეებოდა მტერს. მეფემ არ დაუჯერა მათ და გასწია მტრისაკენ. როდესაც მტერთა აუარებელი რიცხვი გამოჩნდა, გიორგი მეფე გადმოხტა ცხენითგან და დაიწყო ლოცვა, შემდეგ მისცა იოანე მწიგნობართ-უხუცესს ძელი ცხოვრებისა, რომ წინ გასძლოლოდა ჯარს, ხოლო თითონ მიმართა მას გამამხნეველების სიტყვებით. ამის შემდეგ გიორგი მეფე თავის რაზმით მიესია მტერს, გულდაგულ გააპო მათი რაზმები და მივიდა მტრის დროშამდის, რომელიც ძირს დასცეს ქართველებმა. მტერი გაიქცა, ქართველებმა სდიეს მზის ჩასვლადღე. გამარჯვებულებს

დარჩათ მრავალი ტყვეები და მტრის მთელი ბანაკი დიდის სიმდიდრით. სამუელ ანელის თქმით, ეს გამარჯვება მოხდა 1 მარიაშობისთვის 1161 წ. ამ ბრძოლაში მტრის რიცხვი იყო 80,000, ქართველთა 7,000. ტყვეთა რიცხვი იყო 23,000, ხოლო ვარდანის თქმით 40,000-იც *). ტყვეთა შორის იყო ერზრუმის მფლობელი სალდუხი, რომელიც, როგორც ზევით გვქონდა მოხსენებული, რვა წლის წინადაც ჩაუვარდა ტყვედ ისევ ანის ქალაქთან დიმიტრი მეფეს. როგორც წინა დიმიტრი მეფემ, ახლაც გაათავისუფლა გიორგი მეფემ სალდუხი მის დის ქელათის მეფის შაჰერმან სოკმანის ცოლის შაჰბანუს თხოვნით **).

გიორგი დარჩა ანში სამს დღეს. ამ ქალაქის ამირად დააყენა ანელი სომეხი სათუნი. ქალაქში დასტოვა მეციხოვნენი და წამოვიდა ტფილისს, სადაც დიდის ამბით დაუბედენ ძღვევამოსილს მეფეს.

ტყვეთა აუარებელის რიცხვის უკან დასაბრუნებლად მოსულის ათაბაგმა გამოუგზანა გიორგი მეფეს მოციქულად სირიის პატრიარქი ეგნატე. გიორგიმ დიდის პატრივით მიიღო მოციქული და გაუშვა მრავალი ტყვე. პატრიარქს თითონაც გააყოლა ათა-

*) Collection, p. 465; Additions, p. 253.

***) იბნალათირი (არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი, „მოამბე“ 1897 წ. № XI, გვ. 10).

ბაგთან თავისი მოციქული მხლებელის დარაჯით. როდესაც ქართველი მოციქული შევიდა მოსულის ქალაქში, მის სადარაჯო ჯარის კაცებს ეკირათ შუბები, რომელთა წვერებზედ გაკეთებული იყო ჯვრები *)).

ანში გამგებლად დაყენებული სათუნი არ გამოდგა სანდო კაცი. თავის მოქმედებით მან მალე აღძრა ეკვი საქართველოს მთავრობისა: მეფის ნება-დაურთველად დაიწყო ქალაქის კედლების აგება და გამაგრება. მეფემ ამის გამო ჩამოართვა მას გამგებლობა და მის ადგილას გააწესა სარგის მხარგძელი. სათუნი გაიქცა ელდიგუზთან, მაგრამ მალე ჩაუვარდა ხელთ შაქის ერისთავს. ამან შეიპყრო იგი და გადასცა გიორგი მეფეს, რომელმაც დასაჯა იგი **).

სამეფოს ერთს მხარეზედ რომ სუსხი მისცა მტრებს, გიორგი მეფემ ახლა მეორე მხრითაც მონდომა ეჩვენებინა თავისი ძალა, ამიტომ მან გაილაშქრა 1162 წელს მარიამობისთვეში დოვინისკენ, სადაც 1135 წ. ელდიგუზი ისე მხეცურად მოეკიდა დახოცილს ქართველებს. ქართველისა და კავკასიელთა მეშველის ჯარით გიორგიმ აიღო დოვინი და მისცა ცეცხლსა და მახვილს. დაიფარა მხოლოდ ქრისტიანები. მეფემ ჩამოაღებინა მინარეთითგან ქარ-

*) S.-Martin, t. II, p. 241.

***) ვარდანი (Additions, p. 253).

თველების თავის-ქალები, ჩაალაგებინა კუბოებში, რომელთაც ზევითგან გადაათარებინა ოქროქსოვილი, აჰკიდა მუყრებს და წაალებინა ფეხშიშველებს ტფილისში. *) თვით მინარეთი დაარღვია და ტყვეთ წამოიყვანა 60,000 კაცამდე **).

ადირბეჯანის მფლობელმა ელდიგუზმა სამაგიეროს გადახდა მოინდომა 1163 წ. და მოიწვია სხვა მუსულმანთა მფლობელნიც საქართველოზე გასალაშქრებლად. ჯერ კიდევ ყველა მოკავშირეებს არ მოეყარათ თავი, რომ ელდიგუზი შემოვიდა საქართველოს საზღვრებში, დაიჭირა გაგის ციხე და დაიწყო მის მიდამოების აკლება-აოხრება. ამის შემტყობმა გიორგი მეფემ ფიცხლად შეაგროვა ჯარი და გაემართა გაგისკენ. როდესაც ქართველები გადავიდნენ ბუბაქრის მთაზე, მტერმა შეიტყო მათი მიახლოება, სისწრაფით დასტოვა ყოველივე თავისი სანოვაგე და გაბრუნდა. ქართველების მოწინავე ჯარი დაეწია მტერს, როდესაც ის გადავიდა ეკლესიის წყალს. გიორგი მეფეს უნდოდა გამოსდევნებოდა გაქცეულს მტერს, მაგრამ დიდებულთ დაუშალეს იმ მოსაზრებით, რომ მძლავრი მტერი თითონ გარბის და ესეც საკმარისი გამარჯვებააო. გიორგიმ დაითხოვა ამის შემდეგ ჯარი და მცი-

*) იქვე გვ. 253 და 254.

***) სამუელ ანელი (Collection, p. 465) და მიქელ აზორი (Additions, p. 255).

რეოდენის რაზმით დადგა ლორისა და დმანისის შორის, სადაც ნადირობა დაიწყო.

გაგითვან გაქცეული მტერი მივიდა გელაქუნს, სადაც მას შეუერთდა სულთან არსლანი. აქედან ისინი გაემართენ ანისკენ. აქ მათ შეუერთდა კიდევ შაჰერმანი ჯარით. მტრების რიცხვი 50,000-მდე იყო*). ანის ციხის უფროსი თორელი მაგრა დაუხვდა გარშემორტყმულს მტერს და დიდის მოხერხებით იცავდა მისგან ქალაქს.

მტერთაგან ანის ქალაქის გარემოცვა შეიტყო გიორგი მეფემ ლორისა და დმანისის შუა მყოფობის დროს, როდესაც მასთან მივიდა სულთან არსლანის მოციქული. ამ მოციქულმა კარგად დაათვალიერა მეფის ძალ-ღონე და ყველაფერი მტერს შეატყობინა. მტერი მაშინვე გამოემართა გიორგისკენ ღამით და განთიადისას მივიდა მოულოდნელად მეფის ბანაკთან, სადაც ყველას ეძინა. შეიტყეს თუ არა მტრის თავდასხმა, ქართველები მოახტენ ცხენებს. გიორგის უნდოდა შებრძოლებოდა მტერს, მაგრამ ამირსპასალარმა ივანე ორბელიანმა და სხვა დიდებულთ თითქმის ძალად წამოიყვანეს, რომ გადაერჩინათ აუარებელის მტრისაგან. გამოქცეულს ქართველებს დაედევნენ მტრები. ქართველები გზა-

*) იბნალათირი (არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი, „მოამბე“ 1897 წ. № XI, გვ. 11).

გზა უცებ შეჩერდებოდენ ხოლმე და ბრძოლას უწყევდენ მეტად დაწინაურებულს მტრის რაზმებს, რითაც ბევრს აზიანებდენ მათ. ბოლოს იმისთანა ადგილს მოაწიეს, სადაც შეიძლებოდა გაჩერება და მტრის დახვედრა. მტრებმა რომ ვერაფერი დააკლეს ქართველებს, უკან გაბრუნდენ. შესანიშნავი ის არის, რომ ქართველებმა ამ უკან დაწევის და მტრების მოგერების დროს დაჰკარგეს მხოლოდ ორი კაცი: ჯვარის მტვირთველი ქანიძე და ერთი უბრალო აზნაური.

ანის ქალაქის მფლობელთა ჩამომავალნი არ ისვენებდენ და ცდილობდენ საქართველოს წინაამდევ მოსაზღვრე მუსულმანთა მფლობელების აღძვრას თავიანთ ძველის სამფლობელოს დასაბრუნებლად. გიორგი მეფე ხედავდა, რომ იმათი დაწყნარება შეიძლებოდა მიფერებით და ძველის სამფლობელოს დაბრუნებით და ამიტომ ამჯობინა თავის ნებითვე ანის ქალაქი მიეცა შადადიანთა გვარის წამომადგენელისათვის, თუ იგი მორჩილობასა და ერთგულობას შეჰფიცებდა. ამასვე სთხოვდენ გიორგის ხორასნის სულთანი და ელდიგუზ ათაბაგი. გიორგის და რუსუდან დედოფალიც, ხორასნის სულთნის ნაცოლარი, მათთან ზავის შეკვრას და ანის საქმის მშვიდობიანად გადაწყვეტას ურჩევდა. გიორგიმ მისცა ანი ასლანს, მაჰმადის შეილს, რომელმაც მორჩილობა და ერთგულობა შეჰფიცა.

ამ ნაირად ჩამოვარდა მშვიდობიანობა, მაგრამ ეს მშვიდობიანობა არაფრად ესია მოვენებოდათ ლაშქარს და დიდებულთ, რომელნიც მიჩვეულ იყვნენ ლაშქრობით სიმდიდრის შექმნას. იმათ მოახსენეს მეფეს: „არა არს ღონე დარჩენისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა“. მათ სათხოვრის დასაკმაყოფილებლად მეფემ ბძანება გამოსცა, რომ მოელაშქრათ და მოერბიათ ტაოელთ, კლარჯთ და შავშთა ოლთისი და ბანი, მესხთა და თორელთა ყარსი და აშორნი, ამირ-სპასალარის ჯარს და სომხითართ მტკვრის მარჯვენა მხარე განჯამდის, ლიხთ იმერთ და ქართლელთ განჯის ქვეით მტკვრის პირი ამიერ და იმიერ ხოლთამდის, ერელთა და კახელთა ალაზნის შესართავით ვიდრე შირვანამდის. ამ განკარგულების თანახმად ჯარმა მოილაშქრა და მოარბია ანიშნული ქვეყნები და დაიკმაყოფილა საშოვრის სურვილი.

ეს ლაშქრობა უნდა ყოფილიყო 1166 წ., როდესაც მუსულმანთა ისტორიკოსი იბნალათირი მოიხსენიებს, რომ ქართველები შევიდნენ არანში და განჯამდის მიაღწიეს, ბევრი მუსულმანი დახოცეს და მრავალი ქალი ტყვედ წაიყვანესო *).

როგორც უკვე მოთხრობილითგან სჩანს, შირვანსა და დარუბანდს შუა გამუდმებული მტრობა

---

*) იხ. „მოამბე“ 1897 წ. № XI. არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი, გვ. 15.

იყო. დარუბანდელების წინაამდგე საქართველოს მეფეები ყოველთვის შველოდენ მათ ერთგულს და მორჩილს შირვანის მფლობელებს, რომელნიც ნათესავობდენ ქართველს მეფეებს. გიორგის მეფობაშიაც დარუბანდელთ გამოაძიეს შირვანის მფლობელი აღსართანი, რომელიც მოვიდა საქართველოში და შემწეობა სთხოვა თავის დედის ძმის შვილს გიორგის. გიორგი მეფემ შეჰყარა ჯარი, შევიდა შირვანში და მივიდა დარუბანდამდე, სადაც დაიპყრო მუსკურისა და შარაბამის ქვეყნები და აიღო ქალაქი შაბურიანი. შემდეგ შირვანი ჩააბარა აღსართანს და დაბრუნდა უკან (1167 წ.).

შირვანითგან დაბრუნებულმა გიორგი მეფემ გაილაშქრა ბასიანში და მოარბია ეს ქვეყანა. მატიანის თქმით, გიორგი დრო-გამოშვებით გზანიდა თავისს ლაშქარს ხან ნახჩევნისკენ, ხან მასისისკენ და ლღვისკენ, ხან ბარდავისა და ბალყუნისკენ. ამნაირის ლაშქრობით მდიდრდებოდა თვითონ მეფეც და მისი ლაშქარიც. მეფე თავის მრავალს საქურქლეს ინახავდა უჯარმის ციხეში.

1174 წ., ვარდანის თქმით, გიორგიმ ჩამოართვა ანი მის მფლობელს ამირ-შაჰს და გამგებლად იქ დააყენა ამირ-სპასალარი ივანე ორბელიანი. ამის გაგებაზე თურქების სულთანი აღპარსლანი წამოვიდა ჯარით ანის დასაქერად და აიკლო შირაქის ქვეყანა. ივანე ორბელიანი აპირებდა ქალაქის გა-

დაცემას, მაგრამ მცხოვრებლებმა არ შეასრულეს
ნეს მას ეს განზრახვა. მტერმა ვერ აიღო ქალაქი
და იძულებული შეიქმნა უკან დაბრუნებულიყო *).

II.

შინაური არეულობა.

გიორგი მეფის ძმის-წული დიმიტრი, რომელ-
საც დავით მეფემ უანდერძა ტახტი, იზრდებოდა ივა-
ნე ორბელიანის ოჯახში და, უექველია, გიორგის
თვალში არავეითარს ექვს და შიშს არ ჰბადავდა, რა-
დგან მის მამის ანდერძს არავეითარი სავალდებულო
ძალა არა ჰქონდა. ივანე ორბელიანს და მის ნათე-
სავეებს-კი თავისი აზრი ჰქონდათ და იმას ზრდიდენ,
როგორც თავიანთ პატივმოყვარეობის იარაღს. ივა-
ნე ორბელიანმა თავის ქალიც მიათხოვა და ამნაი-
რად სრულს თავის გავლენას ქვეშ მოაქცია **). ის
და სხვა ორბელიანები ფიქრობდენ მის გამეფებით
თავიანთ მნიშვნელობის და გავლენის გადიდებას.
ამ განზრახვით ორბელიანებმა და გიორგის სხვა უკმა-
ყოფილო დიდებულებმა ივანეს მეთაურობით მოინ-
დომეს გიორგის ტახტივან ჩამოგდება და მის ძმის-
წულის გამეფება. 1177 წ. ისინი შეიყარენ ერთად

*) Additions, p. 256.

***) სტეფანოზ ორბელიანი (Histoire de la Siounie, p. 220).

ორბელიანთ სოფელს დარბაზში და დაიწყეს მოლაპარაკება იმის შესახებ, თუ როგორ გაემეფებინათ დიმიტრი გიორგის მოულოდნელად შეპყრობით. ორბელიანთ გარდა ამ შეთქმულობაში იყვენ მონაწილენი ერეთისა, კახეთისა, სამცხისა და სომხეთის დიდებულები. მეფემ ეს შეთქმულობა შემთხვევით შეიტყო სახატეში ყოფნის დროს. მაშინვე დაბრუნდა ტფილისს და შეუდგა თითონაც მზადებას. ყუბასარმა სწრაფად შეკრიფა ჯარი 5000 კაცამდე. შეთქმულებმა რომ შეიტყეს გიორგის მზადება, სახტად დარჩნენ. იმათ მისი მოულოდნელად შეპყრობა უნდოდათ, ახლა-კი გამარჯვების ეჭვი დაებადათ, გონება დაჰკარგეს და ჯარის შეგროვება ველარ მოახერხეს, ხოლო ზოგიერთთ არჩიეს გიორგის მხარეზე გადასვლა, როგორადაც გამრეკელმა, მაგისტროსიანმა და სხვათა. გიორგიმ კარგად მიიღო, ვინც მის მხარეზე გადავიდა, და დაჰპირდა წყალობას. ამნაირად ძალმოცემული გიორგი შევიდა სომხეთში გადგომილთა დასაწყნარებლად. ივანე ორბელიანმა ახლა-კი გამაგრება არჩია და შევიდა დიმიტრით და თავის თანამოაზრეებით ლორის ციხეში *).

სომხეთში გიორგი მეფემ დაიქირა ციხეები და სიმაგრეები, რომლებიც გადგომილთ ეკუთნოდათ,

*) იქვე, გვ. 218, 219.

და მოარბია მათი მამულები სომხეთში და ტაშირში. შემდეგ დაიბანაკა აგარანში. აქ გიორგიმ გაიგო, რომ გადგომილები ელოდენ შემწეობას კახეთიდან, სადაც ამზადებდენ ჯარს მის წინამძღვრად. ამიტომ მეფემ ხელად გაგზანა კახეთისკენ ჯარი მეჯინიბეთ-უხუცესის, კიაბერის წინამძღოლობით. კახეთში ამ ჯარს წინ შეხვდა გადგომილთა ჯარი, შემდგარი ქართველ-მთიულთაგან. კიაბერმა დაამარცხა გადგომილნი და შეიპყრო უმთავრესი მოთავენი: გრიგოლ ასათიძე, ივანე ვარდანიძე და შოთა ვაჩოძე.

ამის შემდეგ გიორგი მეფე მიადგა ლორის ციხეს. ორბელიანებმა დიმიტრის სახელით გაგზანეს შაჰერმანთან და აღირბეჟანის მფლობელებთან შემწეობის სათხოვნელად ქართლის ერისთავი ლიპარიტ სუმბატის ძე ორბელიანი თავის ორის შვილით ელიქუმით და ივანეთი *), მეჯინიბეთ-უხუცესი ქავთარ ორბელიანი, ივანეს ძე, და ეპისკოპოსი ანანია დვინელი. ვიდრე ისინი დაბრუნდებოდენ რამე პასუხით, გიორგი მეფემ ძალიან შეაწუხა ლორეში გამომწყვდეულნი, ბევრმა გამარჯვების იმედი დაჰკარგა, ციხითგან ივანე ორბელიანის გაუგებრად საბლებით ჩამოეშვენ კედელზე და გამოცხადდენ გიორგისთან. აგრეთვე მოიქცა თვით დიმიტრიც, რომელიც მივი-

*) იქვე, გვ. 221.

და საბელ-ყელმოზმული ბიძასთან და სინანული გამოუცხადა. ამნაირად ციხეში დარჩენ მხოლოდ ორბელიანები და მცირეოდენი მათი მომხრენი, რომელნიც ბოლოს იძულებულნი იყვენ დანებებოდენ მეფეს *).

გიორგი მეფემ მკაცრად დასაჯა გადგომილები. დიმიტრი დააბრმავა და გამოასაქურისებინა, ივანე ორბელიანს თვალები დასწვა, ქავთარ ორბელიანი, ძმა ივანესი, მისი შვილი სუმბატ და მისი ძმისწული ზინი მოაკვლევინა, დანარჩენნიც გასწყვიტა სხვადასხვა საშუალებით. ასე რომ გაქრა სრულებით ორბელიანთ გასაგისი საქართველოში. ამის გარდა მეფემ ბძანება გასცა, რომ ამოეშალათ ქვეყნის ისტორიითგან ამ გვარის ხსენება და დაეწერათ ამ ამბოხების მოთხრობა ორბელიანთა ლალატის დასამტკიცებლად. აგრეთვე აკრძალა მათის სახელის ხსენება და კვლავ უცხოეთითგან რომელისმე ორბელიანთ გვარის შვილის შემოშვება საქართველოში **).

საქართველოში რომ ეს ამბავი ხდებოდა, სპარსეთში წასულმა შემწეობის სათხოვნელად ლიპარიტ ორბელიანმა შვილებით ელიქუმით და ივანეთი შეაგროვა 60,000 მხედარი და წამოვიდა დიმიტრის მისაშველებლად. მაგრამ გზაში შეიტყო ამბავი და

*) იქვე, 220.

**) იქვე, გვ. 220, 221.

უკანვე გაბრუნდა. ორბელიანთა მამულის ერთი წილი მეფემ მისცა ერთგულს დიდებულებს, მეორე ყუბასარს, რომელიც დანიშნა ამირსპასალარად *).

გიორგი მეფის სიმკაცრე დიმიტრის მიმართ აიხსნება იმ უპატივცემულობით, რომელიც მან გამოიჩინა თავის ბიძისადმი, იმ ბიძისადმი, რომელსაც ვაჟიშვილი არ ჰყავდა და, მაშასადამე, მემკვიდრედაც ის უნდა ჰყოლოდა ძალა-უნებურად. დიმიტრიმ იმდენი სულგძელობა არ გამოიჩინა, რომ თავისი მოხუცებაში შესული ბიძა არ შეეწუხებინა და სიტკბოებით მიეცილებინა სამარემდე, რის შემდეგაც იგივე გახდებოდა მეფედ. ამას მან ორბელიანების ინტერესი არჩია, მათ რჩევას აჰყვა და შეიქნა მათ იარაღად ბიძის წინაამდევ. რაიცა შეეხება ორბელიანების მიმართ სიმკაცრეს, ეს უფრო ადვილი გასაგებია. ორბელიანები გიორგი მეფეს დიდს პატივში ჰყავდა, მათ ექირათ სიუკეთესო თანამდებობანი, მაგრამ თავიანთ მამა-პაპის ჩვეულებით, გამართეს შინაური განხეთქილება სულ ტყუილუბრალოდ, მხოლოდ საკუთარის ინტერესების მისაღწევად. გიორგიმ ახლა გაითვალისწინა ამ გვარის მთელი ისტორია და გადასწყვიტა ერთხელ და სა-

*) იქვე, გვ. 221.

მუდამოდ ბოლო მოელო ამ მეფეთა ურჩის და ორგულის გვარისათვის *).

III.

საეკლესიო კრება.—თამარის სამეფოდ დანიშვნა.—ყაჩაღობის გაფრცელება და მისი მოსპობა.—ბურღუხან დედოფლის და გიორგი მეფის სიკვდილი.

ერთის მხრით დიდმა სიხარულმა და მადლობის გრძნობამ ღვთისადმი, რომელმაც მიანიჭა გამარჯვება შინაურს მტრებზედ, მეორე მხრით უიშმა ღვთის წინაშე

იმ სიმკაცრისათვის, რომელიც ჩაიდინა თავის მოწინააღმდეგეებზედ, გიორგი მეფეს აფიქრებინა ეკლესიისთვის

ბეკელი გიორგი მეფისა.

სამსახური გაეწია და ამით მისი მჟარველობა მოეპოვებია. ამ აზრით გიორგი მეფემ მოიწვია საეკლე-

* ბ-ნის უარდანიას აზრი, დაფუძნებული აფხაზთა ქრონიკის ცნობაზე, ვითომ დიმიტრის გადგომა მომხდარიყვეს ორჯერ 1167 და 1178 წლებში, ჩვენ დამტკიცებულად არ

სიო კრება, რომელმაც იქონია მსჯელობა ეკლესიის საკიროებათა შესახებ და მოახსენა თავისი განაჩენი მეფეს. მეფემ მიიღო სახეში კრების განაჩენი, გაამშვენებინა ეკლესიები და მონასტრები, გაათავისუფლა ისინი ყოველისავე ბეგრისაგან და ხელი შეუწყო საეკლესიო წესების ადგენას და დაცვას (1175 წ.)^{*)}.

როგორც ვთქვით, გიორგი მეფეს არა ჰყავდა ვიჟიშვილი და, უეჭველია, მის მემკვიდრედ შეიქნებოდა მისი ძმისწული დიმიტრი, მაგრამ ამან თავის მოუფიქრებლობით გაარისხა გიორგი, რომელმაც იგი გამოასაკურისებინა და ამნაირად შეუძლებელი გახდა მისი გამეფება. ახლა გიორგი შეიპყრო იმ ფიქრმა, თუ ვინ უნდა გამხდარიყო მისი მემკვიდრე საქართველოს ტახტზე. მახლობელი ნათესავი

შიგვაჩნია. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქრონიკაში შეცდომაა და 1167 წლის მაგიერ უნდა იყუჯს 1177 წ. მექრონიკეს ცალკე მოუხსენებია დიმიტრის თვალების დაწვა 1177 წ. და ორბელიანთა ამოწყვეტა 1178 წ., თუმცა ორივე ეს ამბავი ერთისა და იმავე შემთხვევით იყო გამოწვეული. ორჯერ რომ ყოფილიყო გადგომა, საოცარი იქნებოდა „ქართლის ცხოვრების“ და სტეფანოზ ორბელიანის სიჩუმე, რადგანაც „ქართლის ცხოვრების“ დამწერს უთუად უნდა სცოდნოდა ეს ამბავი, ისე როგორც ორბელიანსაც. ამას გარდა დაუჯერებელია, რომ 1167 წ. თვალდამწვარი დიმიტრი კიდევ აქყოლოდეს ორბელიანებს და მოენდომებინოს ბიძის ჩამოგდება და მის ტახტის დაკერა 1178 წ.

*) ქრონიკები თ. ყორღანისი, ტ. I, გვ. 265.

მას აღარავინა ჰყავდა და ამიტომ აზრად დაებადა თავის ერთად-ერთის ასულის თამარის გამეფება. მანამდე არ მომხდარიყო ქალის მეფობა საქართველოში და ამიტომ აღვილი არ იყო ქალის დანიშვნა ტახტის მემკვიდრედ. ამის შესახებ გიორგი მოელაპარაკა დიდებულებს და, როდესაც შეიტყო, რომ ისინი უარს არ იყვენ ქალის გამეფებაზე, საქვეყნოდ გამოაცხადა თავისი სურვილი. თამარის გამეფების წინამდებელი არავის შეეძლო ეთქვა რამე, რადგან ის ცნობილი იყო როგორც მეტად ჰკვიანი და კარგის ხასიათის და ყოფა-ქცევის ქალი. თვით გიორგი მეფის ცოლი ბურდუხან დიდად საყვარელი და პატივცემული იყო ხალხისგან. უფრო მეტად სახელ-გათქმული და პატივცემული იყო მეფის და რუსუდანი, ხვარასნის სულთნის ნაცოლარი. ამ ორის ქალის მცნობი ერთი კარგის თვალთ უყურებდა მათ გაზდილს თამარსაც და ამიტომ მისი გამეფება არავინ იუცხოვა. 1178 წ. გიორგი მეფემ მიიწვია ნაქარმაგევში კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები და დიდებულები და მათ თანადასწრებით დაავგირგვინა თამარი, როგორც მომავალი მეფე.

ორბელნიანთ გარდა, გიორგი მეფემ სასჯელი მიაყენა ბევრს სხვას, განდგომილებაში მონაწილეებს, თუ სიკვდილით არა, მამულის ჩამორთმევით მაინც. მდიდრულად ცხოვრებას შეჩვეულებს, ახლაკი უსახსროდ დარჩენილს დიდებულებს და აზნა-

ურებს გაუჭირდათ ცხოვრება და ამიტომ იმათ მიმართეს ყაჩაღობას და მცარცველობას. ქვეყანა მეტად შეწუხდა თამამის და გამბედავის ყაჩაღების ძარცვისაგან. ამ ძარცვა-ყაჩაღობის მოსასპობად გიორგი მეფემ შეადგინა 1180 წ. ჯარის რაზმები და უბძანა მათ მოეარნათ საქართველოს ის კუთხეები, სადაც ავაზაკობა ხდებოდა, ეძიათ ყაჩაღები და მცარცველები და პოვნის შემდეგ ჩამოერჩოთ იმ ნივთებით ერთად, რომლებიც მათ ამოაჩნდებოდათ ნაცარცი. ამგვარის ღონისძიებით, ვარდანის თქმით, მალე მოისპო ყაჩაღობა და დამყარდა სრული მშვიდობიანობა და უშიშრობა *)

1182 წ. გიორგი მეფეს და თამარს ეწვიათ მწუხარება მით, რომ გადაიცვალა ბურდუხან დედოფალი. ორის წლის შემდეგ გადაიცვალა თვით გიორგი მეფეც და საქართველოს მეფედ შეიქნა მისი ქალი—თამარი (1184 წ.).

---

*) Additions, p. 257.

თ ა მ ა რ მ ე უ ე .

I.

დიდებულთა ამბობება და მათი დაწყნარება.—საეკლესიო კრება.—შემოსევა და განდევნა მტრებისა თამარის მეფობის პირველს წლებში.

თამარის წინაპრებმა საქართველოს დიდებულები მაგრად დაიმორჩილეს და მათ აფასებდენ იმდენად, რავდენადაც ისინი ქვეყნისა და მათი ერთგულები იყვენ. ამის გამო ბევრი დიდებულთა გვარი დამცირებულ იქნა და ის გავლენა და პატივი აღარ ჰქონდათ, რაც წინად. მათ მაგიერ მეფეებმა წინ დააყენეს სხვანი, რომელნიც წინად სხვებზედ დაბლა იდგენ. ამ გარემოებამ დაბადა უკმაყოფილება დამცირებულის დიდებულებისა. ისინი გულში ინახავდენ თავიანთ უკმაყოფილებას და ეძიებდენ უკეთესს შემთხვევას, რომ დაებრუნებინათ თავიანთი ძველებური გავლენა.

ამ ნაირს შემთხვევად უკმაყოფილო დიდებულებმა სცნეს თამარის გამეფება. იმათ ეგონათ, რომ თამარი, როგორც ქალი, ვერ შეიძლებდა ისე მტკიცედ მართვას, როგორც მისი წინაპრები; მიეცათ იმედი

თავიანთ უფლებების აღდგენისა და ხმა-მალლა დაიწყეს ლაპარაკი: „ლარ დავემოჩინოთ ძველთა ხელისუფალთა და გამგებელთა, ვინაითგან მათგან დაძვრცილნი და უპატიონი ვართ, და გვარიანნი და თვით მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახოდ დარჩენილვით უგვანთა და უხამთაგან“. მეთაურად ამ უკმაყოფილოთა გამოუჩნდა მექურქლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლან. მის თაოსნობით უკმაყოფილო დიდებულები შეიკრიბენ და დადგენ ტფილისის ახლო ავლაბრის ველზე. აქ იმათ გადასწყვიტეს თამარისთვის შეეტყობინებინათ თავიანთი სურვილი იმის შესახებ, თუ რომელი მოხელე გამოეცვალა და ვინ გაემწესებინა. თვითონ ყუთლუ-არსლანს უნდოდა ამირსპასალარობა. თამარ მეფემ ამისთანა კადნიერებისთვის დააქერინა ყუთლუ-არსლან. მისმა მომხრეებმა შეჰყარეს ლაშქარი და უნდოდან თავიანთი მეთაური ძალით გაეთავისუფლებინათ. თამარმა მათ დასამშვიდებლად მიუგზანა ორი მანდილოსანი ქალი: დედა ქართლის ერისთავის რატი სურამელისა ხოშაქ ცოქელი და დედა სამძივარებისა კარაგ კაყელი. ამათ პირით თამარმა მოსთხოვა დაწყნარება და დაჰპირდა პატივებას, თუ დამშვიდდებოდნენ. მოციქულების ჩაგონებით გადგომილები დაწყნარდნენ, მივიდნენ თამართან და ერთგულობის ფიცი მისცეს. ამის შემდეგ თამარმა მიღებულის წესისამებრ მოილაპარაკა დიდებულებთან და მათ რჩე-

ვით გამოსცვალა მხოლოდ ის მოხელენი, რომლებიც სიბერისა ან ავადმყოფობის გამო აღარ ვარგოდენ სამსახურისათვის. მაგალ., ამირ-სპასალარობა ჩამოართვა ფილენჯისაგან დაუძღურებულს ყუბასარს და მისცა სარგის მხარგძელს, ყუბასარსავე ექირა მანდატურთ-უხუცესობა. ეს თანამდებობაც ჩამოართვა თამარმა და მისცა კიაბერს. მსახურთ-უხუცესობა ჩამოართვა აფრილონს და მისცა ვარდან დადიანს, თვით მეამბოხეთა მეთაურს ყუთლუ არსლანს ჩამოართვა მექურქლეთ-უხუცესობა და მისცა კახაბერ ვარდანძეს.

სამოქალაქო გამგეობაში წესის ჩამოგდების შემდეგ თამარმა მოახდინა საეკლესიო კრება საეკლესიო წესების გასაუმჯობესებლად. ამ კრებისათვის თამარმა დაიბარა იერუსალიმითგან ქართლის კათოლიკოზად ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბრიძე, რომელსაც კათოლიკოზობა დატოვებულ ჰქონდა სიმდაბლისა გამო და რომელიც გათქმული იყო თავის წმინდა ცხოვრებით და სწავლით. კრებას დაესწრენ საქართველოს მღვდელ-მთავარნი, მონაზონნი და მეუდაბნოენი. ვერ დაესწრო ავადმყოფობის გამო კათოლიკოზი მიქელ, რომელიც თითონვე იყო საეკლესიო წესების დამრღვეველი. ამ კრებას ხელმძღვანელობდენ ნიკოლოზ გულაბრიძე და ანტონ ქუთათელი. კრებამ ჩამოაგდო წესიერება ეკლესიაში, გამოცვალა ბევრი ეპისკოპოზი და თვით მი-

ქელ კათოლიკოზის გადაყენებაც უნდოდა, მაგრამ არა ჰქნა კრებამ და მიანდო განგებას სიკვდილის პირად მყოფის დასჯა *).

საქართველოში ქალის გამეფება იამათ მტრებს, რომელთაც ეგონათ, რომ მეფე ქალს ვერ შეეძლო ისეთი წინამდებობა გაეწია მათთვის, როგორსაც მის წინაპრები უწევდნენ. ამიტომ ისინი გათამამდნენ და იწყეს შემოსევა საქართველოში. პირველად შემოესიენ რანისა და გელაქუნის თურქები და დაარბიეს პალაკაციოს მხარე, ძაღლის-ხევად წოდებული. მათ წინამდებე გავიდა გამრეკელი კახაძე და მცირე ჯარით ბევრად უმეტესი მტერი გარეკა. ამათ შემდეგ შემოესიენ შავშეთისა და კლარჯეთის მხარეს კარნუქალაქელი, შამელი და გარმიანელი თურქები. ესენიც სწრაფად გადაეწეს კლარჯეთის ერისთავმა გუზინ აბულასანიძემ და სამცხისამ ბოცო ჯა-

---

*) უეჭველია, მიქელ კათოლიკოზის კრებაზე დაუსწრებლობის მიზეზი უნდა ყოფილიყო მისი ავადმყოფობა, რადგან სხვანაირად შეუძლებელია აიხსნას ერთის მხრით მისგან არად ჩაგდება მეფისა და საეკლესიო კრებისა, როცა არ ესწრებოდა ამ კრებას, და მეორე მხრით საეკლესიო კრების გაუბედავობა და მორიდება, როცა არ გადააყენა წესების დამრღვევი და მის არად ჩამგდები კათალიკოზი. ამას გვაფიქრებინებს „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვები მიქელის შესახებ: „თვით განაყენა ადრე სასჯელმან ღვთისამან“, ე. ი. ღმერთმა თითონ მოჰკლაო.

ყელმა. მტრების დასაწყენარებლად თვით ქართველებმაც გაილაშქრეს მხარგძელების ზაქარია და ივანე სარგისის შვილების და ზაქარია და სარგის ვარამის შვილების წინამძღოლობით დვინის ქვეყანაში, საითგანაც დაბრუნდენ გამარჯვებულნი და ალაფით დატვირთულნი. მტრები მაინც არ სცხრებოდენ და ესხმოდენ საქართველოს სხვა-და-სხვა მხრით. მაგრამ მტრების იმედი არ გამართლდა. ქართველები ყველგან მაგრად უხვდებოდენ შემოსეულს მტრებს და თვით განაპირა ქვეყნების ერისთავები უკუ აბრუნებდენ მათ თავიანთ ლაშქრით.

II.

თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე. — ყივჩაყების სასამსახური საქართველოში. — გიორგი რუსის ლაშქრობანი. — გიორგის ცუდი ქცევის გამოჩენა და მისი გადავენა საქართველოგან.

თამარის გამეფებას თან მოჰყვა იმისთანა სამძიმო და დიდის საქმის გადაწყვეტა, როგორც მის საქმროს შოვნა იყო. ქალის გამეფებით სამეფო გვარი უნდა გამოცვლილიყო და ვინ იცის მეფობა რომელს გვარს ჩაუვარდებოდა. ამიტომაც საქართველოს დიდებულები დიდს ყურადღებას აქცევდენ იმას, თუ ვის შეირთავდა თამარი. თამარი არა ჩქარობდა ქმრის შერთვას, მაგრამ დიდებულებს-კი

ექპარებოდათ, რადგან ჯერ ერთი ყველას უნდოდა მალე დაენახა თუ ვინ გახდებოდა მომავალის მეფეების წინაპარი, მეორე მხრით საქირო იყო ტახტის მემკვიდრის ყოლა, რომ ყოველის შემთხვევისთვის თამარის შემდეგ ტახტი არ დარჩენილიყო უმეფოდ. თამარის შერთვის მსურველნი, რასაკვირველია, ბევრნი იყვნენ და ამათში ერთ-ერთის არჩევა იმოდენადვე დიდებულების საქმე იყო, რავდენადაც თვით თამარისა. ბევრის რჩევის და თათბირის შემდეგ დიდებულებმა მიიღეს რჩევა ტფილისისა და ქართლის ამირის აბულ-ასანისა, რომ თამარის საქმროდ მოეყვანათ რუსეთის დიდის მთავრის ანდრიას შვილი გიორგი*), რომელიც თავის ბიძის ვსევოლოდის მიერ გამოძევებული ცხოვრობდა ყივჩაყეთში. პირველის შეხედვით არ იყო ურიგო ეს რჩევა. გიორგი იყო გამოჩენილი თავის ჩამომავლობით და მასთან მართლ-მადიდებელი. ამას გარდა მისი სამშობლო—რუსეთი—ძალიან შორს იყო საქართველოზე, ასე რომ რუსის გამეფება საქართველოში არ უნდა ყოფილიყო საშიში პოლიტიკურად. გიორგის მოსაწვევად დიდებულებმა გაგზანეს ყივ-

*) ჩვენი მატიანე არ იხსენიებს თამარის პირველის ქმრის სახელს და უწოდებს წხოლოდ რუსს. მისი სახელი გიორგი მოხსენებული აქვს სტეფანოზ ორბელიანს (*Histoire de la Siounie*, p. 222), რომელსაც რუსეთის ისტორიაც ემოწმება.

ჩაყეთს ტფილისის მცხოვრებელი მდიდარი ვაჭარი ზანქან ზორაბაბელი. ამან მცირე ხნის შემდეგ მართლაც მოიყვანა გიორგი რუსი, რომელიც დიდებულებს მოეწონათ თავის მშვენიერის გარეგნობით. იმათ მაშინათვე მოლაპარაკება გამართეს რუსუდან დედოფალთან, რომ თამარი დაეთანხმებინა გიორგი რუსის შერთვაზე. თამარმა ამ წინადადებაზე ასე უპასუხა დიდებულებს: „როგორ შეიძლება ამნაირის საქმის ქმნა, როდესაც არ ვიცით ამ უცხო კაცის არც ქცევა, არც ჩვეულება, არც მხედრობის ნიჭი და არც საქციელის საქმენი. დაიცადეთ ვიდრემდის გაიცნობდეთ მაგ კაცს“. დიდებულებმა არ შეისმინეს ეს საფუძვლიანი პასუხი თამარისა და ითხოვედნენ, რომ რაც შეიძლება მალე მომხდარიყო ქორწინება, რადგან, მათის თქმით, საჭირო იყო წინამძღოლი მხედრობისა. გიორგი რუსის შერთვას რომ უარობდა თამარი, ზოგიერთ დიდებულთ ახლა მეორე საქმროდ დაასახელეს საბერძნეთის იმპერატორის ბიძაშვილი ალექსი. თამარმა ეს წინადადება უფრო შორს დაიჭირა და უარზე დადგა საზოგადოდ ქმრის შერთვაზე. დიდებულები მაინც არ ეშვებოდნენ და უფრო ჯიუტად ითხოვედნენ თამარისაგან გიორგი რუსის შერთვას. რუსუდანიც აჰყვა დიდებულებს და დაათანხმა თამარი, რომ გიორგი შეერთო. დიდის ამბით გადახდილ იქნა ქორწილი თამარისა და გიორგი რუსისა (1185 წ.).

იმის შესაგნებად, თუ რა ნაირად მიაგნეს ყივჩაყეთში მყოფს გიორგი რუსს და რა ნაირად მოიწვიეს თამარის საქმროდ ვაქრის საშუალებით, საქიროა მოვიხსენიოთ, რა ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს ყივჩაყეთთან 1118 წლის შემდეგ, როდესაც დავით მეფემ გადმოიყვანა 40,000 ყივჩაყი და დაასახლა საქართველოში. ჩვენ გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ დავით აღმაშენებლის დროს მომხდარს ყივჩაყთა გადმოსახლებას საქართველოში თან მოჰყვა მთელის მეთორმეტე საუკუნის გამავლობაში მქიდრო ერთობა და მისვლა-მოსვლა ყივჩაყთა და ქართველთა შორის. ყივჩაყნი, ცოტანი თუ ბევრნი, მუდამ გადმოდიდოდნ საქართველოში და შედიოდნ სამსახურში. ზოგიერთნი ამათგან საკმაოდ წარჩინებულს თანამდებობასაც ღებულობდნ თავიანთ სამსახურის დროს, როგორადაც ყუბასარი, რომელიც იყო მანდატურთ-უხუცესი და ამირ-სპასალარი, ყუთლუ არსლანი, რომელიც იყო მექურკლეთ-უხუცესი, აბულასანი, რომელიც იყო ტფილისისა და ქართლის ამირა და გუზანი, ამ აბულასანის შვილი, რომელიც იყო კლარჯეთის და შავშეთის ერისთავი. ყივჩაყეთითგან გამოსული ყივჩაყები არა სპობდნ კავშირს თავის სამშობლოსთან და ნაცნობებთან წერილების წერის ან მისვლა-მოსვლის საშუალებით. მეორე მხრით ქართველებსაც

თავისუფალი მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ ყივჩაყეთში სააღებ-მიცემოდ.

დიდებულს აბულასანს, რომელმაც პირველად დაასახელა გიორგი რუსი თამარის საქმროდ, ან უნდა პირადად სცნობოდა გიორგი რუსი მის ყივჩაყეთში ყოფნის დროს, ან თავის თვისტომთაგან, იქნება თავის შვილის გუზანისაგანაც, უნდა ჰქონოდა გაგონილი მისი ამბავი. აგრეთვე უნდა სცნობოდათ სხვა დიდებულებს ყივჩაყთაგან, რომელთა რიცხვი საქართველოში მაშინ საკმაო იყო. იმათ ყველამ მოინდომეს გიორგი რუსის მოწვევა თამარის საქმროდ. ამნაირად გიორგი რუსი იყო კანდიდატი საქართველოს სამსახურში მყოფთ ყივჩაყთა, რომელთაც მის მოწვევით იქნება თავიანთ პირადის სარგებლობის მიღწევა უნდოდათ. ქართველებმაც ზემოდ მოყვანილის მოსაზრებით მოიწონეს გიორგი რუსის კანდიდატურა და ამიტომ დათანხმდნენ მის მოწვევაზედ თამარის საქმროდ. იმის ვითარების და ხასიათის შესატყობად და მოსაწვევად იმ შემთხვევაში, თუ კარგი ცნობები შეიკრიბებოდა, გაგზანეს ვაჰარი ზანქან ზორაბაბელი, სარწმუნოებით ურია, რადგან ის, როგორც ვაჰარი, იყო ნამგზავრი ყივჩაყეთში და იქაურობის მცოდნე. ამას გარდა, რადგანაც ეს მინდობილობა კერძო ხასიათისა იყო და თავდაპირველად იგი საიდუმლოდ უნდა შენახულიყო, ამიტომ ვაჰრის და მასთან ურის

არჩევა სწორედ შესაფერი იყო: მას ყურადღებას არაფერს მიაქცევდა და გამოკითხვის დროს უფრო გულწრფელად მისცემდნენ ცნობებს გიორგი რუსზე.

დიდებულებმა დაიმშვიდეს გული. საქართველოს მხედრობას გაუჩნდა საერთო წინამძღოლი და ქართველებმა იწყეს ლაშქრობა გიორგი რუსის წინამძღოლობით. პირველად გიორგიმ გაილაშქრა ყარსისა და კარნიფოლის ქვეყნებში, მოარბია ისინი და გამარჯვებული დაბრუნდა. ამის შემდეგ გაილაშქრა დვინის ქვეყანაში, მას უკან გელაქუნისაში და ბოლოს მოილაშქრა განჯის ქვემო მხარე ბალყუნამდე და არაქსის პირი მასისამდე.

ქართველები ყველგან იმარჯვებდნენ; არბევდნენ ქვეყნებს და ტყვითა და ალაფით ბრუნდებოდნენ უკან. ამის შემდეგ მოსაზღვრე ხალხები იძულებულები შეიქნენ ხელი აეღოთ დროგამოშვებითს შემოსევაზე საქართველოს არემარეში და მტრობის მაგიერ მეგობრობა დაუწყეს თამარ მეფეს.

მართალია, გიორგი რუსი კარგი მხედარი გამოდგა, მაგრამ მასთანვე მან გამოიჩინა საძაგელი ზნენი: ლოთობა, გარყენილობა და სხვა ცუდი საქციელი. თამარის სიტყვები გამართლდნენ, რომ საჭიროა გავიცნოთ და მერე გადავწყვიტოთ ქორწინებაო, დიდებულებს სცხვენოდათ თამარისა და ნანობდნენ, რომ თითქმის ძალად შერთეს მას ასეთი უზნეო კაცი. თამარი მოთმინებით უცქეროდა გი-

ორგი რუსის საძაგელს ქცევას და ცდილობდა, როგორმე გაესწორებინა. ჯერ მიუჩინა საპატრიო და გავლენიანი სამღვდელო პირები, რომ დაერიგებინათ, მაგრამ გიორგი რუსი არ იშლიდა. მერე თითონ თამარმა პირადად დაუწყო მხილება და დარჩება. რუსმა უარესობა დაიწყო, შეურაცხებას აყენებდა საპატრიო პირებს და თამარის უკმაყოფილებას არად აგდებდა. მაშინ თამარმა ხელი აიღო გიორგიზე და ახლო აღარ მიიკარა. ესღა უნდოდა რუსუდანს და დიდებულებს. იმათ გადასწყვიტეს. რომ გიორგი რუსი გაეშორებინათ საქართველოთგან. როგორც შეეფერებოდა სამეფო პირს, დიდის პატივით გაისტუმრეს გიორგი რუსი კონსტანტინოპოლს (1188 წ.).

III.

თამარის ახალი საქმრეობი.— მისი მეორედ დაქორწინება დავით სოსლანზე.

რუსის გაძევების შემდეგ საქართველოს დიდებულებს ხელახლა გაუხდათ ასარჩევად თამარისათვის საქმრო. რაკი პირველი ქმარი გაძევებულ იქნა, ახლა უფრო ბევრნი ამოჩნდნენ თამარის ხელის მადიებელნი. ქართველთა შორის ხომ მრავალნი იყვნენ ისეთნი, რომელნიც ჩუმად იწვოდნენ თამარის სიყვარულით და ტრფობით. ამას გარდა, ბევრნი უცხო

მეფენი და მეფის წულები ნატრობდენ და ეძიებდენ თამარის ხელს. მათ შორის იყვენ: ბერძენთა იმპერატორის მანუელის უფროსი შვილი პოლიკარპოსი, ასურასტანის და შუამდინარის სულთნის სალადინის შვილი, არზრუმის სულთნის ყიზარსლანის შვილი მუტაფრადინ და შირვანშა აღსართან. ორნი უკანასკნელნი დიდის ამბით მოვიდენ საქართველოში თამართან და მზად იყვენ დაეტოვებინათ მუსულმანობა, თუ თამარი გააბედნიერებდა მათ. თამარმა ისინი მიიღო და ისტუმრა, როგორც შეფეფერებოდა სამეფო პირებს. მუტაფრადინი რამდენსამე თვეს დარჩა საქართველოში, მაგრამ ვერ ეღიროსა თამარის თანაგრძნობას და იმედის დამკარგველმა შეირთო სხვა ქალი, რომელიც, მატიანის მოწმობით, იყო ხარკისგან (ხასისგან) ნაშობი მეფის ასული, შეიძლება თვით თამარის უკანონო დაც. ეს იმიტომ უფროა საფიქრებელი, რომ თამარმა გადაუხადა მათ დიდებული ქორწილი და დიდი მზიანევიც მისცა მუტაფრადინს. შირვანშა აღსართანმა-კი იმის მიუხედავად, რომ თამარის ნათესავი იყო (თამარის მამის მამიდა თამარი იყო აღსართანის მამის დედა), ტფილისში ყოფნის დროს ნახა გავლენიანი პირები, სხვათა შორის, თამარის მოძღვარი და კათოლიკოზი, და დიდის ძღვნის მიცემით და მუსულმანობის დატოვების დაპირებით, სთხოვა მათ, რომ მოეხერხებინათ როგორმე მისი თამართან დაქორ-

წინება. ბევრმა შირვანშასაგან მოსყიდულმა ჰკადრა მეფეს, რომ შეერთო შირვანშა. მაგრამ თამარმა შორს დაიჭირა მათი რჩევა და უსაყვედურა მათ ამისთანა რჩევისათვის. მისის ბძანებით შირვანშა გაისტუმრეს დიდის პატივით და საჩუქრებითა.

თამარისათვის საქმროს არჩევის დროს დიდებულებმა ყურადღება მიაქციეს ოსთა მეფის შვილს დავით სოსლანს, რომელიც ნათესავად მოხვდებოდა საქართველოს სამეფო სახლს და გვარადაც ბაგრატიონი იყო. დავით სოსლანი რუსუდანს პატარაობითვე შეილობილად ჰყავდა აყვანილი და ზრდიდა თავისთან. ვაჟკაცობასა და ტანადობასთან დავითი შესანიშნავი იყო თავის ზნეობრივის და გონებრივის გავითარებით, რისთვისაც უყვარდათ ქართველებს. დიდებულებმა გადაწყვიტეს, რომ ეს ვაჟკაცი, ნათესავი ქართველთა მეფის გვარისა და აზრდილი საქართველოშივე რუსუდანის ხელმძღვანელობით, იქნებოდა ღირსეული მეუღლე თამარისა. თავიანთ აზრი დიდებულებმა რუსუდანს შეატყობინეს, რუსუდანსაც მოეწონა ეს აზრი, რომელიც იმის და თვით თამარის საკუთარის გრძნობის გაშომთქმელი უნდა ყოფილიყო. რუსუდანს უყვარდა, ცხადია, თავის გაზრდილი დავითი და თამარსაც, მასთან ერთად შეზრდილს, არ შეიძლება არ ჰქონოდა მისადმი თანაგრძნობა. ეს იქითგან ჩანს, რომ დიდებულების წინადადება მაშინვე მიღებულ იქნა თამარი-

საგან. დავითისა და თამარის ქორწინება დიდის ამბით იქნა გადახდილი დიდუბის სასახლეში (1189 წ.). რუსუდანმა ყოველივე ღონე იხმარა, რომ დიდებულად ედღესასწაულათ ეს სასიხარულო ამბავი. ბაგრატიონთა გვარში მიღებულს ქორწილის წესს მან დაურთო ხვარასნული და ერაყული ცერემონიები, რის გამოც დღესასწაულობა მეტად ბრწყინვალე გამოვიდა.

IV.

გიორგი რუსის პირველი შემოსევა საქართველოში და ერისთავების დალატი.—მათი დამარცხება და გიორგის ხელმეორედ გადევნა.

როგორც ჩანს, დავით სოსლანი ბევრისათვის არ ყოფილა სასურველი, რადგან მის თამართან დაქორწინების შემდეგ გაიმართა ერისთავთა შორის შეთქმულობა, რომელსაც მიზნად ჰქონდა გიორგი რუსის დაბრუნება საქართველოში და მის უფლების აღგენა, როგორც თამარის მეუღლისა. ამ შეთქმულობაში მონაწილეობა მიიღეს მსახურთ-უხუცესმა ვარდან დადიანმა და ერისთავებმა სამცხისამ, კლარჯეთისამ, ოდიშისამ, აფხაზეთისამ, სვანეთისამ და რაჭისამ. ამათ შეუთვალეს გიორგი რუსს, რომ შემოსულიყო საქართველოში თავის უფლების ასაღგენად. გიორგი რუსმა დაუჯერა მათ და მოვიდა

საქართველოს საზღვრად აზრუმში, საითგანაც შე-
მოვიდა კლარჯეთში. აქ ის მიიღეს კლარჯეთისა
და სამცხის ერისთავებმა და გადმოიყვანეს იმერეთს,
სადაც შეიყარენ მთელის იმიერ-საქართველოს დი-
დებულები და გეგუთში გამოაცხადეს თამარის კა-
ნონიერს მეულლედ (1190 წ.).

სრულიად მოულოდნელი იყო თამარისთვის ასე-
თი გადგომილება. მაშინათვე მოუწოდა ერთგულს
ერისთავებს და დიდებულებს ქართლისას, კახეთი-
სას, სომხითისას და სამცხისას. დიდებულებმაც გა-
მოაცხადეს გაცვიფრება და დაარწმუნეს თამარი,
რომ იმათ არა იცოდენ-რა შეთქმულობისა. თამარი
ეძიებდა გადგომილობის მიზეზს და ვერ ეპოვნა.
გადგომილებთან გაგზანა მოციქულებად თევდორე
კათოლიკოზი, ანტონ ქუთათელი და სხვა ეპისკოპო-
ზები და ვეზირები, მაგრამ გადაქრილი პასუხა ვერ
მიიღო.

გადგომილებმა გეგუთში ორად გაჰყვეს ლაშქა-
რი. ერთმა ნაწილმა გიორგი რუსის წინამძღოლო-
ბით გადმოიარა ლიხის მთა, მოაოხრა ქართლის
არენი და დადგა გორსა და ნაქარმაგევს შუა. მეო-
რე ნაწილმა, დადიანებისა და ბედიანების წინამძღო-
ლობით, გადმოიარა რკინის-ჯვარი და ჩავიდა ცი-
ხის-ჯვარს, სადაც დასწვა ქალაქი ოძრხე, რომელიც
ეკუთნოდა ივანე ანუ ყვარყვარე ციხის-ჯვარელს,
თამარის ერთგულს დიდებულს. ამათი განზრახვა

იყო აელოთ ჯავახეთი, თმოგვი და ახალ-ქალაქი, შემდეგ თრიალეთი და სომხითი და მას უკან მისულიყვენ ტფილისზე, სადაც იმავე დროს უნდა მისულიყო გიორგი რუსი. თამარ მეფის ბძანებით ამირ-სპასალარი გამრეკელი და მხარგძელები წაუძღვენ ჯარს ჯავახეთში გადგომილების წინამდევ, რომელთაც ისინი შეხვდენ მტკვრის პირად ხიდთან. ზედ ხიდზე შეექმნათ ომი მოწინაამდევებს. სალამომ გაჰყარა ისინი. გადგომილებმა არჩიეს უკეთესის ადგილის დაჭერა თამარის ჯართან შესაბრძოლებლად და გაემართენ განძის მთისაკენ, მაგრამ არც ეს ადგილი მოეწონათ და იქითგან მივიდენ ნიალის ველზე ხინგრის (ქობარეთის) წყლის პირს, თმოგვსა და ერუშეთს შუა. თამარის ჯარი დაედევნა გადგომილებს და ნიალის ველზე გაუმართა ომი. ორისავე მხრით ვაჟკაცურად იბრძოდენ. ბოლოს თამარის ჯარმა აჯობა გადგომილებს, რომლებიც გაიქცენ. თამარის მხრით ზარალი დიდი არაფერი მომხდარა. მხოლოდ ივანე მხარგძელი დაიჭრა. მიიღო თუ არა ამ გამარჯვების ამბავი, თამარმა მაშინვე შეკრიბა დიდებულები ზრახვის (რჩივის) მოსახდენად. დიდებულებმა გადაწყვიტეს ლაშქრის გაგზავნა გორის ახლოს მდგარის გიორგი რუსის წინამდევ, რომელსაც კიდევ მისდგომოდენ ზოგიერთი ქართლის დიდებულები და ზოგიერთი მთიულებიც. ჯარს წაუძღვა დავით სოსლანი, მაგრამ

ისევ მალე დაბრუნდა ტფილისს, რადგან გიორგი რუსი, შეეტყო თუ არა თავის მომხრეების ამბავი, გაქცეულიყო იმერეთს ჯარითურთ.

თამარის გამარჯვებამ დააფიქრა გადგომილები და თავი დაამორჩილებინა ისევ მისთვის. ზოგნი თავისთავად გამოცხადდნენ თამართან ყელ-საბელ-მობ-მულნი, ზოგთა ითხოვეს შენდობა რუსუდანის, კათოლიკოზის, ეპისკოპოზების და მანდატურთ-უხუცესის შუამდგომლობით. თამარმა ყველას აპატიადანაშაული. მაშინ დანარჩენნიც მივიდნენ თამართან ნაქარმაგევში და გამოუცხადეს ერთგულობა. სვანეთის დიდებულებმა თან მიიყვანეს გიორგი რუსიც. თამარმა გიორგისაც შეუწოდო და მისცა ნება, რომ ხელშეუხებლად წასულიყო საქართველოთგან. გიორგი რუსი საზღვრამდე მიაცილა ივანე მხარგძელმა და წავიდა ისევ კონსტანტინოპოლს.

გადგომილების დაწყნარების შემდეგ თამარ მეფემ დააჯილდოვა, ვინც ერთგულობა გამოიჩინა. ზოგს უმაღლესი თანამდებობა მისცა, ზოგს მამული, ქალაქები და ციხეები. დამარცხებული და შეწყნარებული დიდებულები შეიქნენ თამარის ერთგულნი. მხოლოდ კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავმა გუზან აბულასანიძემ არ მოიშალა თამარის ორგულობა და ბოლოს კიდევ მიუდგა შაჰერმანს, რომელთანაც წავიდა და რომელსაც გადასცა თავის საერისთავოს ციხეები. გუზანის ასეთი ჯიუტობა იმით

აიხსნება, რომ მას, როგორც გიორგი რუსის პირადს მეგობარს და შეილს იმ აბულასანისას, რომლის წინადადებითაც მოიწვიეს გიორგი, თავის პირადის ინტერესებისთვის სასარგებლოდ მიაჩნდა მისი დაბრუნება. თამარ მეფემ რომ შეიტყო გუზან აბულასანიძის ღალატი, გაგზანა ჯარით კლარჯეთის და შავშეთის დასაქერად სარგის თმოგველი და კახა სამძივარი. კოლაში ამათ შეიტყეს, რომ შაჰერმანის ჯარი გუზანის შეილის წინამძღოლობით შემოსულიყო კლარჯეთში ციხეების დასაქერად და გუზანის ცოლ-შვილის წასაყვანად. თურქები იყვენ ბლომად, მაგრამ სარგის თმოგველი და კახა სამძივარი არ დაერიდენ და შეებნენ. თურქები დამარცხდენ და უკუ იქცენ. ქართველებმა დაიპირეს კლარჯეთის ციხეები და შეიპყრეს გუზანის ცოლ-შვილი. ბოლოს თვით გუზან აბულასანიძეც, რომელიც არ დაცხრა და ყაჩაღურად ესხმოდა კლარჯეთს, შეპყრობილ და დასჯილ იქნა დავით სოსლანისაგან თვალების დაწვით.

V.

დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი.--გიორგი რუსის ხელმეორედ შემოსევა და გადევნა.—შანქორის ომი და განჯის აღება.—ამ ქალაქის ხელ-ახლად დაჭერა ამირ-ბუბაქისგან და ხელმეორედ აღება მისი ქართველთაგან.—თურქების შეწოსევა არტანში.

დავით სოსლანი გამოდგა ღირსეული მეუღლე თამარ მეფისა, ის აკმაყოფილებდა იმას, რასაც ერი

ითხოვდა თამარის ქმრისგან—ვაეკაცობას და ლაშქრის წინამძღოლობას.

პირველი ლაშქრობა მის წინამძღოლობით მოხდა 1192 წ., როდესაც დაიბადა თამარის პირველი შვილი გიორგი, წოდებული ლაშად. ახლად დაბადებულის გიორგის ბედზედ დავითმა შეჰყარა ლაშქარი და გაილაშქრა ბარდავის ქალაქზედ არანში, სადაც გაიმარჯვეს ქართველებმა და მრავალი ტყვე იშოვეს. დავითმა თამარის და გიორგის დღეგძელობისათვის გაათავისუფლა 30,000 ტყვე.

ერთის თვის შემდეგ დავითი გაემართა ლაშქრით აზრუმისაკენ, საითგანაც აგრეთვე ძლევა-მოსილი დაბრუნდა.

ამავე წელს მოხდა ლაშქრობა არანის ქვეყანაში. ქართველები მივიდნენ გელაქუნს, აქეთგან ჩაირეს ხაჩინს, ჩავიდნენ ყარყრის ქვეყანას და მიაწიეს ბალყუნამდის. აქეთგან გამობრუნდნენ განჯისკენ და შანქორის გზით დაბრუნდნენ საქართველოში. ამ ლაშქრობას დროს ქართველები ამარცხებდნენ დახვედრილს მტერს და არბევდნენ გავლილს ქვეყნებს.

შემდეგს 1193 წ. მხარგძელებმა ზაქარია ამირსპასალარმა და ივანე მსახურთ-უხუცესმა გაილაშქრეს არაქსის პირზე. აქ მათ შეხვდათ დიდი მტრის ლაშქარი. ქართველებმა ეს ჯარი დაამარცხეს, მაგრამ ლაშქრობა აღარ გაუგრძვიათ თავიანთ რიცხვის

სიმცირის გამო და დაბრუნდნენ მაშინვე. მსახურთ-
უხუცესის ივანე მხარგძელის რჩევით ახლა დავითმა
გაილაშქრა გელაქუნსა, სპარსიბაზირსა და გორა-
ლაუქზე, მოარბია ეს ქვეყნები და ძლევამოსილი
დაბრუნდა.

ამნაირად ქართველებმა ორის წლის ლაშქრო-
ბით თავ-ზარი დასცეს მეზობელს მტრებს და ერთ-
ხელ კიდევ აგრძნობინეს თავიანთი ძალა, რაიცა
საქირო იყო იმათ ასალაგმავად. აღირბეჟანის ათა-
ბაგი ამირბუბაქარი ძალიან შეწუხებული იყო და
ნატრობდა ქართველების ჯავრის ამოყრას. სწორედ
ამ დროს მასთან მივიდა თავის მოუსვენარის ხასია-
თის გამო კონსტანტინოპოლითგანაც გამოძევებუ-
ლი გიორგი რუსი და მთარველობა სთხოვა. ათა-
ბაგმა ამირბუბაქარმა სიამოვნებით მიიღო გიორგი
რუსი და საცხოვრებლად მისცა არანის ქვეყანა.
გიორგი რუსმა აქ იშოვა ჯარი, შემოესია ქიზიყს
და მოარბია ეს ქვეყანა. გაიგო თუ არა გიორგის
შემოსევა ხორნაბუჯის ციხის თავმა მახატელიძემ,
მაშინვე გამოეკიდა მას თავის სამის შვილით და მცი-
რეოდენის ჯარით, გაუმართა ბრძოლა და დაამარც-
ხა (1194 წ.). გიორგი რუსმა უშველა თავს გაქ-
ცევით ორის მონის ამარამ. ეს იყო და ეს, ამის
შემდეგ გაჰქრა სახსენებელი გიორგი რუსისა.

თავის ძალ-ღონით რომ ვერაფერი დააკლო-რა
ქართველებს, აღირბეჟანის ათაბაგმა ამირბუბაქარმა

მიმართა ხალიფას და სთხოვა, რომ გაეცა ბძანება, რათა მთელის მის საბძანებლითგან შეეკრებილიყო ჯარი საქართველოს წინამდევ გასალაშქრებლად. ხალიფამაც გასცა ასეთი ბძანება და გადასდო თავის ხაზინითგან აუარებელი ოქრო-ვერცხლი ამ ლაშქრობისთვის, რომელსაც უნდა ბოლო მოეღო მეტის-მეტად გაძლიერებულის საქართველოსათვის. აღირბეჟანის ათაბაგის ძმა ამირმირანი, გამოძევებული თავის სამფლობელოთგან—არანითგან, ამ დროს სცხოვრობდა თავის სიმამრს შირვანშა აღსართანთან. როდესაც ამირმირანმა გაიგო თავის ძმის განზრახვა, გამოუგზანა მოციქულები თამარ მეფეს და სთხოვა, რომ მიეთხოვებინა მისთვის ასული რუსუდანი, დაბადებული 1193 წ., და შესწვენოდა თავის სამფლობელოს დასაბრუნებლად. თამარმა ასულის მითხოვებაზე უარი უთხრა, ხოლო შეელას-კი დაჰპირდა. იმავე დროს თამარმა გასცა ბძანება ჯარი შეეკრებილიყო ყველა მხრითგან, რომ მზად ყოფილიყო მტრის დასახვედრად. ლაშქარი მალე შეიყარა და დაბანაკდა სომხეთში. ამირმირანი და შირვანშა აღსართან თავიანთ ჯარით და მხლებლებით მოვიდნენ საქართველოში. თამარ მეფემ და დავით სოსლანმა დიდის ამბით მიიღეს და დიდის პატივით ისტუმრეს ისინი. თამარ მეფემ ისურვა, რომ ისინი მიეღო ტფილისში კი არა, არამედ აგარაში (სომხეთშია). რუსუდან დედოფლის განკარგულებით აგარათა ქა-

ლაში დადგეს კარავი და მორთეს დიდებულად. შიგ დადგეს ოქროს ტახტი თამარისთვის. ტფილისითგან რომ გაემართენ აგარაში თამარი, დავით და მათი შვილი გიორგი ლაშა, გზაში მათ რიგ-რიგად ეგებებოდნენ სხვა-და-სხვა თემის ჯარები. პირველად მიეგებნენ ყივჩაყები და ოსები, შემდეგ ერელები და კახელები, იმათ შემდეგ ქართლები, შემდეგ მეს-

გიორგი ლაშა, თამარ მეფე, დავით სოსლანი.

ხები, თორელები და შავშ-კლარჯ-ტაოელები, ამათ შემდეგ სომხითარები და ბოლოს აფხაზები, სვანები, მეგრელები, გურულები და რაქა-თავკვერ-არგველები. თვით კარავის კარს თამარს და დავითს მიეგებნენ ხელისუფლები და შინაურები. თამარ მეფე, დავით სოსლანი და გიორგი ლაშა რომ შევიდნენ

კარავში, მათ შემდეგ პირველად შევიდა შირვანშა, როგორც ნათესავი, და მოიკითხა მეფენი. შირვანშას მიჰყვა ამირმირან, ამას მათი დიდებულები. თამარმა დიდის მოწყალებით მიიღო ყველანი და გაუმართა პურობა და ნადიმი. თამარი დარჩა აგარაში ერთი კვირა, რის გამავლობაში სტუმრებს ანადირებდა. ასეთს ქეიფსა და გართობაში იყვენ სტუმრები და მასპინძლები, როდესაც მოვიდა ამბავი, რომ ათაბაგს ჯარი შეუყრია და ნახჩევნითგან საქართველოსკენ მოდისო. თამარ მეფემ მაშინვე შეპყარა დიდებულები და მოახდინა ზრახვა. დიდებულებმა გადაწყვიტეს ახალის ჯარის მოწვევა. ანტონ ჭყონდიდელმა გაგზანა სამეფოს ყველა კუთხეებში ბძანება, რომ ლაშქარი სწრაფად შეგროვილიყო, ხოლო მონასტრებსა და ეკლესიებს მიუწერა, რომ განუწყვეტელი ღამისთევანი და ლიტანიობანი აესრულებინათ. ათის დღის გამავლობაში ყოველის მხრით მოვიდა ქართველი ლაშქარი, რომელმაც დაიბანაკა სომხითში. თვით თამარ მეფემ დაათვალიერა შეკრებილი ჯარი და მიმართა გამამხნევებელის სიტყვებით, დალოცა ლაშქარი და გაისტუმრა. ლაშქარს წინ მიუძლოდა ანტონ ჭყონდიდელი ძელი-ცხოველით, ხოლო მთავარ-სარდლობდა დავით სოსლანი. მასთან იყვენ ყველა ქართველი მხედართ-მთავარი და შირვანშა და ამირმირან თავიანთ ჯარით. როდესაც ქართველები მივიდნ

ძეგამს შანქორის ახლოს, აქ შეიტყეს მზვერავები-საგან, რომ შანქორსა და განჯას შუა დაბანაკებულ იყო აუარებელი მტრის ჯარი. დავით სოსლანმა მაშინვე გააწყო ჯარი რაზმ-რაზმად და დასძრა შანქორისკენ მტერთა შესახვედრად. ქართველების ჯარი გაიყო ორად სხვა-და-სხვა მხრით შანქორის მოსავლელად. დავით სოსლანი თავის რაზმით გავიდა მტკვარს და მის მოწინავეებს შეექნათ ბრძოლა მტერთან, რომელსაც ხელს უწყობდა გზისა და ადგილის უვარგისობა. ხშირი ბალი და კაპანები (ქვადოჯი) უშლიდენ ქართველებს თავისუფლად სიარულს. მოწინავეები შეწუხებულნი იყვენ მტერთაგან. ზაქარია ვარამის ძეს მხარგძელს და ბევრს სხვა წინამბრძოლს დიდებულს მოუკლეს და დაუქრეს ცხენები, ასე რომ მათი საქმე ცუდად იქნებოდა, იმ დროს მათ რომ არ მიშველებოდენ ზაქარია და ივანე სარგისის ძენი მხარგძელნი, რომელთაც გაამხნევეს და გაამაგრეს ისინი. მალე თვით დავით სოსლანიც მივიდა მათთან და, რა იხილეს გაქირებულმა მოწინავეებმა დავითი და მისი რაზმის დროშა, — დროშა, რომელიც ვახტანგ გორგასალს ჰქონდა ინდოეთში და თითქო სიბერისაგან სულ გათეთრებულიყო, უფრო გაბედულად შეუჭიეს მტრებს. მტრები ახლა-კი შეირყენ, ველარ გამაგრდენ ერთს ადგილს და ზურგი იბრუნეს. ქართველები დაედევნენ და გააქციეს აურაცხველი ჯარი. ქართველებმა

სდიეს მათ კარგა შორს მანძილამდე, დახოცეს, დაატყვევეს მრავალი და მთელი მათი ქონება ხელთ იგდეს. სალამოზედ შემოიქცენ ისევ შანქორისკენ და გაათიეს ღამე იმ ალაგას, სადაც წინა ღამით სპარსელები იყვნენ. მეორე დღეს დილით შანქორელები მოვიდნენ დავითთან და მიართვეს ციხის კლიტე. დავითმა აიღო შანქორი და მისი მიმდგომი ციხე-ქალაქები და, დაპირებისამებრ, გადასცა ამირმირანს (1195 წ. თიბათვეში).

შანქორის აღების შემდეგ დავით სოსლანი მიადგა განჯას. წინ გამოეგებენ მას ქალაქის დიდებულები. დიდ-ვაჟრები, ყაღები და მუსალიმები, თაყვანი სცეს და სთხოვეს მშვიდობა. დავითი დაჰპირდა მშვიდობას და დიდის ამბით შევიდა ქალაქში. გზა ქალაქის კართვან სულთანის სასახლემდის დაფენილი იყო სტავრითა. მიმავალს დავით სოსლანს ხალხი ეგებებოდა თაყვანისცემითა და აყრიდა ოქროსა და ვერცხლსა. დავით სოსლანი შევიდა სულთანის სასახლეში და დაჯდა სასულთნო ტახტზედ. მაშინათვე შეიქნა დარბაზობა. შირვანშამ და ამირმირანმა დაიქირეს დავითთან მახლობელი ადგილი. მათ შემდეგ დასხდნენ ქართველი დიდებულები თავთავის ადგილს, როგორც წესი იყო. გაიმართა პურობა და ნადიმობა. განჯელებმა დიდ-ძალი ძღვენი მიართვეს დავით სოსლანს და იტვირთეს ხარაჯა. ქალაქიც დავითმა გადასცა ამირმირანს.

ქართველების გამარჯვებისა და განჯის აღების მახარობლად დავითმა თამართან გაგზავნა მანდატურთუხუცესი ჭიაბერი, ხოლო რავდენისამე დღის შემდეგ თითონაც ქართველის ლაშქრით წამოვიდა ტფილისს. თამარ მეფე გაეგება ლაშქარს ქალაქის გარედ, მიულოცა გამარჯვება და მოიკითხა ყველანი დედა-შვილურად. ტფილისის არე-მარე გაივსო ქართველის ლაშქრით, ტყვეებით და აუარებელის ალაფით. მატიანის თქმით, ტყვე და საქონელი იმდენი იყო, რომ ხელთ ეჭირა მთლად დიდუბის ველი ავქალამდის. სახელდობრ, ტყვე იყო 12,000, ავაზა 40 *), ცხენი 20,000, ჯორი 7,000, აქლემი 15,000, ამათ გარდა აუარებელი ოქრო, ვერცხლი, თვალ-მარგალიტი, ქურქელი და ფარჩეულობა. ნატყვენავითგან სამეფოდ აიღეს ერთი მეხუთედი, დანარჩენი დაურიგეს ლაშქარს და მის წინამძღოლებს. ამ ნატყვენავში ერთი უფრო ძვირფასი და შესანიშნავი, თავის მნიშვნელობით მუსულმანთათვის, იყო თვით ხალიფას დროშა, რომელიც თამარ მეფემ შეწირა გელათის მონასტერს.

დამარცხებულმა ამირბუბაქარმა ვერ მოითმინა გამარჯვება თავის ძმისა, რომელსაც ქართველებმა გადასცეს განჯა და მთელი არანი, და ძალით რომ

---

*) ავაზა არის პატარა ვეფხი; ნიწნავს ავრეთვე მეძებარს ძალს.

ვერას გახდა, მოინდომა მისი მზაკერულად მოკვლა. მოისყიდა კაცი და გაგზანა განჯას ამირმირანის მოსწამლავად. ამირმირანი მართლა მოწამლულ იქნა. ეს ამბავი განჯითგან შეატყობინეს თამარს და სთხოვეს შემწეობა. თამარმა გაუგზანა წამალი და თან განკარგულება მოახდინა, რომ დავითი წასულიყო ჯარით განჯის დასაქერად, თუ ამირმირანი მოკვდებოდა ან ამირბუბაქარი მოინდომებდა მის დაქერას. წამალმა ველარ მიუსწრო და მოკვდა ამირმირანი. ამირბუბაქარიც ამას ელოდა, სწრაფად მიადგა ჯარით განჯას, აიღო ძალით ეს ქალაქი და დაიჭირა არანის ყველა ციხე-სიმაგრეები, ხოლო თითონ უკანვე გაბრუნდა. ჯარით განჯისკენ მიმავალმა დავითმა ეს ამბავი გაიგო შანქორში და უკან დაბრუნდა, რადგან შველა დაგვიანებული იყო, ხოლო განჯის და ციხე-სიმაგრეების წართმევისათვის საკმარისი ჯარი აღარა ჰყავდა. დავითი შეუდგა დიდის ჯარის შეგრეევებს, ხოლო ამ დიდის ჯარის შეგროვებამდე თამარ მეფემ მიანდო ივანე მხარგძელს გელაქუნზე გალაშქრება. ივანე გაემართა მცირე ჯარით და მიმავალს გელაქუნისკენ შეხვდა წინ მტრის დიდი ჯარი, განჯითგან დაბრუნებული. ივანე ამ ჯარს შეებრძოლა და დაამარცხა, დაიჭირა ანბერდი *) და უკან დაბრუნდა. ქართველი ლაშქა-

*) ვარდანი (Additions, p. 270),

რი მალე შეიკრიბა და დავითი წაუძღნა განჯისკენ. დავითმა მიიწვია სალაშქროდ შირვანშაც. ქართველებმა მოილაშქრეს არანი და მიადგენ განჯას, სადაც დარჩენ 2½ დღეს, დაიმორჩილეს ეს ქალაქი, დაადეს ხარაჯა და დიდის ალაფით დაბრუნდენ. თამარმა შირვანშა დიდად დასახუქრებული გაისტუმრა თავის ქვეყანაში (1196 წ.).

ამ გამარჯვების შემდეგ თამარ მეფე და დავითი გადავიდენ ლიხთ-იმერეთს შავის ზღვის პირად დროს გასატარებლად. აქ მათ შეიტყეს თურქთა შემოსევა არტანის ქვეყანაში, ძაღლის-ხევში და პალაკაციოში. მეფის ბძანებით ქართველი ჯარი გაემართა თურქების გასადევნად. ქართველები დაეწიენ თურქებს ბასიანში, სადაც ისინი დაბანაკებულნი იყვენ, იმ ადგილს, რომელსაც ერქვა სისხლის-მუცელი, და შეებრძოლენ. თურქები დიდათ დამარცხდენ და გაიქცენ (1197 წ.) *).

*) ამირმირანის მოწამლვა, განჯის ხელმეორედ აღეა და თურქთა შემოსევა მოთხრობილია „ქართლის ცხოვრების“ მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის ვარიანტებში, ხოლო განმარტებული აქვს ბ-ნს თ. ჟორდანიას თავის ქრონიკების I ტომში (იხ. გვ. 288).

VI.

ყარსის დაქრა.—ომი იკონიის სულთანს ნუქრდინთან და მისი დამარცხება.—ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.—ყარსის დაქარგვა და ხელმეორედ აღება.

საქართველოს საზღვრების სიმაგრისთვის საჭირო იყო ყარსი, რომელიც ჯერ კიდევ თურქებს ექირათ. თამარმა ამიტომ გაგზანა ლაშქარი ამ ციხის ასაღებად. რაკი ქართველების გალაშქრება შეიტყეს თურქებმა, არც-კი გამაგრებულან, ანებეს ყარსს თავი და დაუტოვეს ქართველებს (1201 წ.). თამარმა ყარსის მცველად დანიშნა ივანე ახალციხელი. ივანე ახალციხელმა ყარსითგან იწყო გარემო ქვეყნების რბევა და დაიპყრო კიდევ ისინი. თამარმა უბოძა მასვე ყარსისა და მისი მიმდგომი ქვეყნები და გახადა ამირათ-ამირად და ათაბაგად ამ ქვეყნებისა.

საქართველოს მოსაზღვრე მუსულმანებმა იგრძნეს ქართველების ძალა და დაინახეს, რომ მათი მტრობა ძვირად უჯდებოდათ. ამიტომ იმათ მიმართეს ხალიფას და სთხოვეს ეშუამდგომლა თამარის წინაშე, რომ მათი ქვეყნები არ აეოხრებინათ ქართველებს. ხალიფამ გამოუგზანა თამარს მოციქულები ძღვნითურთ და სთხოვა, რომ დასჯერებოდა მუსულმანთაგან ხარაჯის აღებას და არ ეხმარა მათზე მახვილი. თამარსაც ეს უნდოდა და ასეთი პასუ-

ხი მისცა ხალიფას: „აღმისრულებიეს თხოვნა შენი: რომელთაც ინებონ მშვიდობა თავთა თვისთა და მოიღონ ხარკი წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიკებიეს მეცა ცხოვრება ვედრებისათვის შენისა“.

მაგრამ იკონიისა და მცირე აზიის სულთანს ნუქარდინს არაფრად ეპიტნავებოდა ქართველების გაძლიერება. შანქორის გამარჯვებისა და ყარსის აღების შემდეგ ნუქარდინმა გადაწყვიტა ქართველების წინააღმდეგ გალაშქრება და შურისძიება მუსულმანთა დამარცხებისათვის. ამ აზრით იმან გადასდო დიდძალი ფული, მოიწვია ყოველის მხრით ჯარი და ამხედრდა. მატიანის თქმით, იმან დასძრა 400,000 *) კაცი. საქართველოში შემოსევამდის თავის ძალონის მოიმედე ნუქარდინმა გამოუგზანა მოციქული თამარ მეფეს და მოსწერა: „მე, ნუქარდინ, სულთანი ყოვლისა ცასქვეშეთისა, უმაღლესი, ანგე-

*) მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის „ქართლის ცხოვრების“ ვარიანტებში სწერია — „ოთხმეოცი ბევრი, რომელ არს ოთხასი ათასი“, ხოლო ბროსეს დაბეჭდილში „ოთხმეოცი ბევრი, რომელ არს რვა ათასი“. 80 ბევრი არის რვაასი ათასი, ასე რომ ყელა ვარიანტებში შეცდომაა. ჩვენის აზრით, პირველს ორს ვარიანტში უნდა ყოფილიყო „ოთხმეოცი ბევრი“-კი არა, არამედ „ორმეოცი ბევრი“, რაიცა იქნება სწორედ ოთხასი ათასი. ხ.ა.ლო ბროსეს ვარიანტში, სადაც სდომებიათ ძველის ვარიანტის შეცდომის გასწორება, შეცდომად მიუღიათ არა „ოთხმეოცი ბევრი“ არამედ „ოთხასი ათასი“ და მოუნდომებიათ გასწორება, მაგრამ გადასწორების

ლოსთა მსგავსი, ღეთის თანამდგომი, მოვლინებული დიდის მაჰმადისაგან, მოგიმცნობ ქართველთა მეფეს თამარს: ყოველი დიაცი რეგვენია. შენ გიბძანებია ქართველთათვის ხმლის აღება, ღეთისგან შეყვარებულის მუსლმანთა ერის დახოცვა და თავისუფალს ხალხზე ყმურის ხარკის დაღება. ახლა მოვალ მე, რომ გასწავლო შენც და შენს ერსაც არ აღება ხმლისა, რომელიც ღმერთს ჩვენთვის უბოძებია. გადარჩენით მხოლოდ ისინი გადამირჩებიან, რომლებიც ჩემს მანდ მოსვლამდე თავს დამიკვრენ ჩემის კარვის წინ, აღიარებენ მოჰამედ მოციქულის ქადაგებას და უარს ჰყოფენ შენს სჯულს“. მოციქულმა არ იკმარა ამისთანა წერილის მოტანა და დიდებულთა წინაშე თითონაც თქვა: „უკეთუ მეფემან თქვენმან დაუტევოს სჯული, იპყრას სულთანმა ცოლად, და უკეთუ არ დაუტევოს სჯული, იყოს ხარქად (ხასად) სულთანისა“. ამისთანა თავბედურმა სიტყვებმა საშინლად გაარისხა ამირსპასალარი ზაქარია მხარგძელი და აღელვებულმა ისეთი ღონიერი სილა გააკრა მოციქულს, რომ უკანასკნელი გულშეწუხებული წაიქცა. როდესაც ის მოსული-

ბის დროს მოსვლიათ წერაში უფრო დიდი შეცდომა, რვაასი ათასის მაგიერ დაუწერიათ რვა ათასი.

ჩვენ უფრო გვჯერა მცირე რიცხვი 400,000, რადგან 800,000 ჯარისკაცი ძალიან დიდი ძალა იყო მაშინდელის დროსთვის.

ერდა, ზაქარია მხარგძელმა უთრა: „მოციქული რომ არ ყოფილიყავ, სამართლიანი იყო პირველად ენის მოკვეთა შენი და შემდეგ თავისა“.

თამარმა წაიკითხა თუ არა ნუქარდინის წერილი, მაშინვე მოიწვია დიდებულები და გამართა ბქობა. დიდებულებმა დაადგინეს, რომ ფიცხლავ მოეხმოთ ლაშქარი და ომი გამოეცხადებინათ ნუქარდინისთვის. რავდენსამე დღეს შეიკრიბა მთელის საქართველოს ლაშქარი ჯავახეთში ვარძიის მონასტერთან. ჯარს მოთავეობდა დავით სოსლანი. ვარძიითგან ქართველები დაიძრენ ყარსისკენ. თამარიც წინ მიუძლოდა ქმართან ერთად. ყარსამდის ერთის დღის სავალი რომ დარჩა, თამარმა გააჩერა ჯარი და ნუქარდინთან გაისტუმრა მისი მოციქული, რომელსაც თავისიც თან გააყოლა წერილითურთ. თამარი ამ წერილით ატყობინებდა ნუქარდინს, რომ ის გზანის მასთან თავის მხედრობას არა მის თაყვანის საცემლად, არამედ საბრძოლელად. შემდეგ გამოეთხოვა ჯარს, დაბრუნდა სამცხეს და დადგა ოძრხეს, სადაც მას ახლდენ თევდორე კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები და ივანე შავთელი.

ქართველები მივიდნენ ბასიანს, სადაც ნუქარდინი თავის ჯარით დაბანაკებული იყო. მტრის ბანაკს ეჭირა უშველებელი ალაგი. დამყარებულს თავის მრავალის ჯარის ძალაზე ნუქარდინს არც-კი ჰყავდა დაყენებული ყარაულები, რომ ქართველების

მისვლისთვის ედევნებინა თვალ-ყური. ამიტომ ქართველები ისე მივიდნენ ბანაკთან, რომ თურქებმა ვერა გაიგეს-რა. დავით სოსლანმა გააწყო ჯარი თავს დასასხმელად. წინამძღოლებად, ჩვეულებისამებრ, დააყენა მესხები, რომელთაც წინამძღოლობდნენ ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგძელი და ძმანი ახალციხელნი შალვა და ივანე; მარჯვენა მხრით იმერნი, მარცხენა მხრივ ამერნი. ქართველებმა ააჩქარეს ცხენები და ისე გაემართნენ ბანაკისაკენ. თურქებმა რომ დაინახეს ქართველების ასეთი გულდაგული თავდასხმა, შეეშინდათ და სიმაგრეებისაკენ გაეშურნენ. ქართველები უმეტესის სისწრაფით მიეტიენ და გარს შემოერთყენ თურქებს. თურქები იძულებულები შეიქნენ ეომნათ. ომის დროს ივანე მხარგძელს, ზაქარია ვარამის ძეს მხარგძელს, გრიგოლ ასათიძეს, შალვა და ივანე ახალციხელებს და ბევრს სხვა დიდებულებს ცხენები დაეხოცათ და ქვეითად იბრძოდნენ. მაშინ სხვა მათი ამხანაგებიც ჩამოხტნენ და ქვეითად დაიწყეს ბრძოლა. მხოლოდ დავით სოსლანი და ზაქარია მხარგძელი ამირსპასალარი თავიანთ ცხენოსანს რაზმებით მოშორდნენ მათ და მოუარეს მტერს, —დავით სოსლანმა მარცხენა მხრით, მხარგძელმა მარჯვენა მხრით,—მიეტიენ უცებ და დაუშინეს მედგრად. მტრის ჯარი შეირყა, იძლია ქართველთაგან და ზურგი შემოაქცია მათ. ქართველები გაედევნენ გაქცეულებს, ხოცავდნენ და ტყვედ

იქერდენ. ქართველებს დარჩათ მთელი ბანაკი, სა-
დაც აუარებელი სიმდიდრე იყო: ოქრო, ვერცხლი,
თვალ-მარგალიტი და პირუტყვი საქონელი. თამარ
მეფე და დავით სოსლანი დიდის ამბით დაბრუნდენ
ტფილისს. მოქალაქეებმა ძლევა-მოსილის მეფისა და
ლაშქრის მისაღებად მშვენიერად მოკაზმეს ქალაქი.
ტფილისშივე ჩაასხეს დიდებული ტყვეები და დიდის
ამბით გაატარეს ტფილისის ქუჩებზე ნუქარდინის
დროშა (1202 წ.).

1204 წელს ევროპიელმა ჯვაროსნებმა აიღეს
კონსტანტინოპოლი და დააარსეს ვიზანტიის ადგილს
ლათინთა იპერია. ამ ცვლილებით და არეულობით
ისარგებლა ვიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკეს
შვილმა ალექსი კომნენოსმა, რომელიც, როგორც
თამარის ნათესავი, ცხოვრობდა საქართველოში.
იმან სთხოვა თამარს შემწეობა და ქართველის ჯა-
რის დახმადებით აიღო შავის ზღვის პირად მდებარე
ქალაქები და ქვეყნები: ლაზია (ქანეთი), ტრაპიზო-
ნი, სამსონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტორა, ამას-
ტია და ირაკლია, რომლებიც დამოუკიდებელ ტრა-
პიზონის იმპერიად გამოაცხადა, ხოლო თავის-თავი
იმპერატორად (1204 წ.).

დროთა გამავლობაში ქართველებს ხელითგან წა-
უვიდათ ყარსის ციხე, რომელიც ხლათის მფლობელს
ეჭირა. ქართველები ბევრს ეცადენ მის დაბრუნებას,
რავდენჯერმე გაილაშქრეს ხლათის ქვეყანაში, აიღეს

ბევრი ქალაქი და დაიქირეს ყარსის ყველა მიდამოები, მაგრამ თვით ყარსი-კი მისის მაგარის მდებარეობის გამო ვერ აიღეს *). ბოლოს 1206 წ. თამარმა კიდევ გაგზანა მის დასაქერად ჯარი დავით სოსლანის წინამძღოლობით, თითონ ჯავახეთში დადგა და იქითგან ელოდა ამბავს. ქართველებმა ციხეს შეუკრეს წყალი და მით აიძულეს მცხოვრებლები დამორჩილებულიყვენ. შეწუხებულმა ყარსელებმა შემოუთვალეს თამარ მეფეს, რომ ისინი დამორჩილდებოდნენ იმ პირობით, რომ ციხე სხვისთვის კი არ მიეცა, არამედ თავისთვის სამეფოდ დაეტოვებინა. თამარი დაჰპირდა ამ თხოვნის შესრულებას. როდესაც ყარსელებმა ციხის კლიტე მიაბრუნეს თამარს, მან უბძანა თავის შვილს გიორგი ლაშას, რომ თვითონ შესულიყო ციხეში და ჩაებარებინა **).

VII.

დავით სოსლანის სიკვდილი.—ანის აღება და აკლება არდებილის სულთნის მიერ.—არდებილის აღება და აკლება ქართველების მიერ.

გამარჯვებათაგან გამოწვეული სიხარული და ბედნიერება თამარისა ბოლოს დაარღვია მის ქმრის

*) არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი (მოამბე 1898 წ. № 1, გვ. 21).

**) იბნალათირი ზოუთხრობს, რომ შეწუხებულმა ციხის უფროსმა ყარსი დაუთმო ქართველებს მორიგებით და ქართ-

დავით სოსლანის სიკვდილმა (1207) წ. *) თამარს დარჩა მისგან ორი შვილი — ქალ-ვაჟი: გიორგი ლაშა თხუთმეტის წლისა და რუსუდან თოთხმეტის წლისა. ამავე წელს თამარმა, თავის მამის მაგალითით, გიორგი ლაშა აკურთხებინა მეფედ და თანაზიარი გაიხადა მეფობაში.

1208 წ. არღებილის სულთანის მოულოდნელად დაეცა ანის ქალაქს და გააოხრა. ამ დროს თამარ მეფე გეგუთში იყო. არღებილის სულთანმა ანის აოხრებისთვის აირჩია აღდგომა დღე. დიდის სიფრთხილით წამოვიდა, გზაში არავის დაუშავა-რა და მიადგა ანს დიდს შაბათს, აღდგომის ძალზე. ანელები სრულებით არ ელოდნენ მტრებს და გართულნი იყვნენ მზადებაში აღდგომის დღესასწაულის შესახვედრად. მოაწია ცისკრის დრომაც და ზარების რეკა ასტყდა. ხალხმა იწყო დენა საყდრებში. ამ დროს გააღეს ქალაქის კარებიც. სპარსელები დაუბრკოლებლად შეესიენ ქალაქს და იწყეს მცხოვრებლების უღეტა. უცებ მოედო მთელს ქალაქს

ველთაგან საჰაგიეროდ დიდი ფული მიიღოვო (იხ. არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი იქვე გვ. 25).

*) სომეხთა და მუსულმანთა ზოგიერთი მწერლები და ზოგიერთი ქართული წყაროებიც თამარ მეფის სიკვდილს ამ წელს უჩვენებენ. ეს შეცდომა წარმოსდგება იქითგან, რომ თამარც და დავითიც მეფედ იწოდებოდნენ და ერთის სიკვდილი მეორის სიკვდილად მიუღიათ.

მტრების შემოსევის ამბავი. ხალხი მეტის-მეტად შეშინდა. ზარ-დაცემულები იმალებოდნენ, საცა-კი შეეძლოთ: საყდრებში, სახლებში და მღვიმეებში. მტრები შეუბრალებლად დაერივნ და უწყალოდ ამოხოცეს, ვინც-კი ნახეს. მარტო საყდრებში 12,000 კაცი დახოცეს. ალაფით დატვირთული მტერი წავიდა უკანვე.

ეს საზარელი ამბავი თამარმა გაიგო გეგუთში კვირაცხოვლობა დღეს. გამოუთქმელი იყო მწუხარება თამარისა და დიდებულებისა. თამარმა მაშინვე გამართა რჩევა იმის შესახებ, თუ რა ექნათ. ყველა დიდებულები იმ აზრისა იყვნენ, რომ ამხედრებულიყვენ არდებილის სულთანზე შურის საძიებლად. ამირსპასალარის ზაქარია მხარგძელის რჩევით შურისძიების დროდ არჩეულ იქნა ისეთივე დღე, როგორც სულთანმა შეარჩია ანის ასაოხრებლად—მუსულმანთა მომავალი მარხვა. თამარმა გასცა ბძანება, რომ დანიშნულის დროსთვის შეკრებილიყო ლაშქარი ანში; ხოლო ამირ-სპასალარი მაშინვე წავიდა ანს მცირეოდენის ჯარით, ვითომ და სპარსთა გასაძევად, რომელნიც დარჩენილიყვენ. დანიშნულის ვადისათვის თავი მოიყარა ანში მესხეთის, თორის, კახეთის და სომხეთის ლაშქარმა. ამირ-სპასალარის ზაქარია მხარგძელის წინამძღოლობით ამ ჯარმა გადაიარა გელაქუნი, ჩაიარა ისპიანი, გავიდა არაქსზე და მიმართა არდებილს. ქართველები მიადგნენ არ-

დებილს იმ დროს, როდესაც თენდებოდა მუსულმანთა დღესასწაული—აიდი, ე. ი., მთვარის აღდგება. არდებილელებმა სრულებით ვერ შეიტყეს ქართველების მისვლა. როდესაც დილით მუყრებმა*) იწყეს ყივილი, ქართველები მიესიენ ყოველის მხრით და აიღეს ქალაქი. ქართველებმა ახლა ისეთივე დღე დააყენეს არდებილელებს, რაც არდებილის სულთანმა ანის ქალაქს: დახოცეს მრავალი ხალხი მეჩეთებში, მათ შორის თვით სულთანიც, დაატყვევეს აგრეთვე მრავალნი, მათ შორის თვით სულთანის ცოლ-შვილიც, აიღეს უთვალავი ალაფი: ოქრო, ვერცხლი, თვალ-მარგალიტი და საქონელი და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ. ზაქარია და ივანე მხარგძელები ნაშოვნის ალაფით მივიდნენ თამართან, რომელიც იმ დროს კოლაში იყო (1209 წელს).

VIII.

ქართველების გალაშქრება სპარსეთში.

არდებილზე გალაშქრების დროს დაინახეს ქართველმა მხედართ-მთავრებმა, თუ რა სუსტი იყო სპარსეთი. ამიტომ იმათ აეძრათ სურვილი ამ ქვეყანაზე ამხედრებისა. მატიანის თქმით, ამირ-სპასა-

*) მუყრი — მოლა, რომელიც მინარეთითგან იწვევს ხალხს სალოცავად.

ლარმა ზაქარია მხარგძელმა, მისმა ძმამ ივანემ და ბიძაშვილმა მათმა ვარამ გაგელმა მოახსენეს თამარს: „ძლიერო ხელმწიფეო და შარვანდელთა შორის უმეტეს აღმობრწყინვებულო, იხილე და განიცადე სამეფო თქვენი და სცან სიმხნე და სიქველე სპათა შენთა. გულისხმა ჰყავ, რამეთუ მრავალნი ახოვანნი, მხნენი და ქველნი იპოვებიან სპათა შენთა შორის და არავინ არის წინამდგომი მათი. აწ ბძანოს მეფობამან თქვენმან, რათა არა ცუდად ვაუქმოთ სპანი თქვენნი და დავიწყებასა მიეცეს სიმხნე მათი, არამედ აღვამხედროთ ერაცს რომგვარსა ზედა, რომელ არს ხვარასანი, რათა სცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლისათა ძალი და სიმხნე ჩვენი“. ამ წინადადების განსახილველად თამარმა შეკრიბა დიდებულები, იმათაც მოიწონეს მხარგძელების რჩევა და გადაწყვიტეს გაელაშქრათ ხვარასანზედ (1210 წ.). ღვინობისთვეში ტფილისში შეიყარა ლაშქარი, რომელიც თამარმა დაათვალიერა, დალოცა და გაისტუმრა სპარსეთისკენ. ქართველებმა გაიარეს ნახიჩევანზე, გადავიდენ არაქსზე და შევიდენ დარდარუზის ვიწრო ხეობაში. პირველი ქალაქი, რომელიც აიღეს, იყო მარანდი. მცხოვრებლებმა ქართველების მოახლოვებაზედ დასტოვეს ქალაქი და გაიქცენ მთებში. ქართველებს ეგონათ, რომ აღარბადაგანის ჯარი მარანდის მთაზედ იქნებოდა. ამის გასაგებად ზაქარია მხარგძელმა—ამირ-სპასალარმა გაგზანა ხუ-

თასი რჩეული მხედარი, დიდებული და აზნაური, თაყიადინ თმოგველის წინამძღოლობით და დააბარა, რომ არ შეებოდნენ მტერს, ვიდრე მას არ აცნობებდნენ გარემოებას და შესაფერს ბძანებას არ მიიღებდნენ. ქართველთა რაზმი ავიდა მარანდის მთაზედ და გადავიდა ვაკეზედ. გაქცეულმა მარანდელებმა რომ შენიშნეს ქართველების ისე მცირე რიცხვი, გამოვიდნენ კლდეებითგან და შეებრძოლნენ მათ. ქართველები მედგრად დაუხვდნენ მარანდელებს, დაამარცხეს და გააქციეს. გაქცეულებს თან დაედევნენ. როდესაც ქართველთა უმთავრესი ლაშქარი ავიდა მარანდის მთა-ვაკეზედ, გაოცებულნი დარჩნენ ქართველთ მხედართ-მთავრები. იმათ იქ დაინახეს ნაომარი, სადაც ეყარნ მარანდელები და მათი ცხენები, ხოლო ქართველები აღარსად ჩანდნენ. მატიანის თქმით, „ხუთასი შუბი ხუთასსა კაცსა და ცხენსა ზედა ესვა“. ქართველების უპოვნელობამ შეაწუხა ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგძელი, რომელსაც ვერ წამოედგინა, თუ რა დაემართა მათ. მაგრამ პატარა ხანს უკან გამოჩნდნენ ის ხუთასი ქართველიც და შეატყობინეს, როგორც იყო საქმე. ზაქარია მხარგძელისათვის სასიხარულო იყო ქართველების გამარჯვება და უვნებლად გადაარჩენა მათი, რადგან, მატიანის თქმით. „არცა ერთი კაცი ქართველი მომკვდარიყო“, მაგრამ საყვედური მაინც უთხრა თაყიადინ თმოგველს ბძანების შეუსრულებლობისთვის.

მარანდითგან ქართველები გაემართენ თავრიზისკენ. თავრიზელებმა ამირ-სპასალარს გამოუგზანეს მოციქულები, გამოუცხადეს მორჩილება და დაჰპირდნენ დიდს ძღვენს და ხარაჯას. ზაქარია მხარგძელმა ამ პირობით დაიქირა ქალაქი, შიგ დააყენა ქართველი მცველები, მიიღო დიდი ძღვენი და განაგრძო ლაშქრობა. როდესაც ქართველი ჯარი მიუახლოვდა მანას ქალაქს, აქაურმა მელიქმაც თავრიზელების მაგალითით მორჩილება გამოუცხადა ამირ-სპასალარს და უძღვნა დიდი ძღვენი. ამირ-სპასალარმა აქაც დასტოვა მცველი ჯარი და განაგრძო გზა. პირველი ქალაქი, რომელმაც ქართველებს ურჩობა გაუწია, იყო ზანგანი. ქართველები შემოადგენ გარს ამ მცირე ქალაქს და იწყეს თხრა მის ალიზის ზღუდეებისა. ამ ქალაქის აღებისა და აკლების შემდეგ ქართველები გაემართენ ხვარასნისკენ. ყაზმინის მცხოვრებლებმა ვერ გაბედეს გამაგრება, გაიპარენ და გაიქცენ. ქალაქი დარჩათ ქართველებს. მას უკან ქართველებმა დაიპყრეს ხორასნის ქალაქი რომგვარი და შემდეგ გურგანი. აქეთგან აპირებდნენ კიდევ ლაშქრობის გაგრძობას, მაგრამ ნაშოვნის ალაფი და სიმდიდრე ლაშქრისა ისე დიდი იყო, რომ მათი თან ტარება გაძნელდა. ამიტომ ქართველებმა იკმარეს ლაშქრობა და გამობრუნდნენ უკან.

როდესაც ქართველები ძღვევა-შემოსილნი დაიარებოდნენ ხორასანში, მანას ქალაქში ვიღამაც გაა-

ვრცელა ხმა, რომ ქართველები ამოუწყვეტიათ ხორასანში ისე, რომ ერთი კაციც არ გადარჩენილაო. ქალაქის მელიქმა დაიჯერა ეს ქორი და შემდეგი მხეცობა ჩაიდინა დატოვებულს ქალაქის მცველებზე: დაახოცინა ისინი და ძელზე ჩამოაკიდებინა. მაგრამ მანელებმა მალე შეიტყეს, რომ ტყუილი იყო ხმა ქართველების გაწყვეტის შესახებ, რადგან კოტახნის შემდეგ ქართველთა ძლევა-მოსილი ჯარი მივიდა ისევ მანას. მელიქი წინ მიეგება ქართველებს დიდის ძღვნით. როდესაც ზაქარია ამირ-სპასალარმა იკითხა თუ სად იყვენ მისგან დატოვებული ქართველი მცველები, მელიქმა იცრუვა და უთხრა, რომ ისინი თავრიზს წავიდნო. მაგრამ ამ დროს საითგანღაც გაჩნდა ერთი იმ მცველთაგანი, რომელიც კლდეში დამალული გადარჩენილიყო მუსვრას და ყველაფერი მოახსენა ამირ-სპასალარს. გაბრაზებულმა ზაქარია მხარგძელმა საშინელი ჯავრი იყარა მოლალატეებზე. მელიქი, მისი კოლ-შვილი და ნათესავები იქვე დაახოცინა. თვით მელიქს და მის შვილებს ტყავები დაადრობინა და ძელზედ (ბოძზედ) ჩამოაკიდებინა, ქალაქი მოაოხრა, მოწვა და ტყვე ჰყო. მანითგან ქართველები წამოვიდნენ იმავე გზით, რომლითაც გამოიარეს. ყველგან წინ უხვდებოდნენ მორჩილებით და აუარებელის ძღვნით. ამნაირის გამარჯვებით მოვიდნენ ტფილისს, სადაც თამარ მეფე მიეგება გამარჯვებულს ლაშქარს. ქალაქმაც დიდის

ამბით იდღესასწაულა გამარჯვებულის ლაშქრის დაბრუნება. იყო განუწყვეტელი ხმა ბუკთა და ღუმბულთა. თამარ მეფე შევიდა თავის სასახლეში და დაჯდა ტახტზედ. პირველად შევიდა მასთან ამირ-სპასალარი, მას მიჰყვენ სხვა წარჩინებულნი და დასდენ რიგზე წესისამებრ. მერმე შემოიტანეს და დააწყეს მეფის წინაშე ის აუარებელი განძნი, რომელიც იშოვეს ქართველებმა ლაშქრობის დროს. გაუკვირდა ისეთი სიმრავლე განძთა თვით თამარსაც, რომელსაც თავის სიცოცხლეში ბევრი სხვა მდიდარი და მრავალი ნაალაფევი ენახა.

IX.

სიკვდილი ამირ-სპასალარის ზაქარია მხარგძელია.—
მხარგძელების გვარი—ივანე მხარგძელის გაათავება.—
დიღოების და ფხოველი ის დამშვიდება.

ბოლოს გადაიკვალა (1212)*) თვით უმთავრესი გმირი როგორც ამ უკანასკნელის ლაშქრობისა, ისე ბევრის სხვისა—ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგძელი. შესანიშნავია თამარის დროს მხარგძელების გვარი. ზაქარიას გარდა თამარის მეფობაში ბრწყინავდენ კიდევ თავიანთ მხედართ-მთავრულის ნიქით, ვაჟკაცობით და სამსახურის ერთგულობით პირვე-

* ვარდანი (Additions, pp. 275, 288); სტეფანოზ ორბელიანი (Histoire de la Siounie, p. 225).

ლად მამა მისი სარგისი, მერმე ძმა ივანე, შემდეგ ბიძაშვილები მისი ზაქარია და სარგის ვარამის ძენი და შვილნი უკანასკნელებისა: ვარამ გაგელი ზაქარიას ძე და თაყიადინ თმოგველი სარგისის ძე. თითქმის ყოველს ლაშქრობაში მხარგძელები იღებდენ მონაწილეობას და თავსაც იჩენდენ. ამის გამო თათმარ მეფე აჯილდოვებდა და აწინაურებდა მათ. ჯერ სარგისსა და მერე მის შვილს ზაქარიას მისცა უდიდესი თანამდებობა მთელს სამეფოში—ამირ-სპასალარობა და ლორის სამთავრო; ივანეს—მსახურთუხუცესობა და ქვეყნები კაენისა და კაიწონისა ქალაქებითურთ; ზაქარია ვარამის ძეს გაგის ქვეყანა და მის ძმას სარგისს თმოგვი. ეს უკანასკნელი შესანიშნავი იყო აგრეთვე როგორც მწერალი, რომელსაც აკუთნებენ „ვისრამიანის“ გადმოქართულებას. მხარგძელები მომდინარეობდენ ერთის ქურთისაგან, რომელმაც, სასომხეთის მეფის სამსახურში შესულმა, მიიღო გრიგორიანთა სარწმუნოება და დაიკავა შესამჩნევი ადგილი სამეფოში. *) მეთორმეტე საუკუნეში მხარგძელები შევიდენ საქართველოს მეფის სამსახურში და თავის ერთგულობით და ვაჟკაცობით შესამჩნევი ადგილი დაიჭირეს, ასე რომ თამარის მეფობაში უველაზე წარჩინებული და გავლენიანი გვარი იყო მხარგძელების გვარი. ზაქარია

*) ვარდანი (Additions, pp. 267, 268).

და ივანე სარგისის ძენი თავიანთ პირადის სამსახურის გარდა შესანიშნავნი არიან აგრეთვე მეცადინეობით ქართველებისა და სომხების მოსარიგებლად და დასახლოვებლად სარწმუნოებრივ. ივანემ პირდაპირ მიიღო მართლ-მადიდებლობა, ხოლო ზაქარიაკი ცდილობდა, რომ მთელს სომხის ერს შეეცვალა ზოგიერთი საეკლესიო წესი და რიგი, რომლებიც ერთმანერთს აშორებდნენ ამ ორს ერს. ამ აზრით იმან მიმართა სასომხეთის პატრიარქს და მეფე ლეონს, რომელთაც მოახდინეს კრება ამ საგნის გადასაწყვეტად (1205 წ.). კრებამ, თანახმად ზაქარიას სურვილისა, გადაწყვიტა, რომ სომხებს მიეღოთ ხსენებული ცვლილებანი, მაგრამ ამ კრების გადაწყვეტილებას წინაამდევობა გაუწიეს ზოგიერთმა საქართველოს სამფლობელოში მცხოვრებმა ეპისკოპოზებმა. ბევრს ეცადა ზაქარია, რომ ისინი დაეთანხმებინა, მაგრამ მისი მეცადინეობა უნაყოფოდ დარჩა *). მხარგძელების სურვილი სომხებისა და ქართველების შეერთებისა წამოსდგებოდა ნამდვილის სიყვარულისა და ერთგულობისაგან ორისავე ერისა. ისინი ხედავდნენ, რომ ამ ორის ერის სარწმუნოებრივი გასხვავება არ იყო სასარგებლო არც ერთისთვის, ხოლო ერთობა-კი ძლიერ სასარგებლო იქნებოდა საზოგადო მტრების მოსაგერებლად.

*) Additions, pp. 283—287.

ზაქარია ამირ-სპასალარის სიკვდილის შემდეგ თამარ მეფემ მისი თანამდებობა უბოძა მის ძმას ივანეს, მაგრამ მან სთხოვა მეფეს, რომ მისთვის არ ეწოდებინა ამირ-სპასალარი, რადგან ღირსად არ სთვლიდა თავის თავს ძმის მოადგილედ. ამირ-სპასალარობის მაგიერ ივანემ სთხოვა თამარს, რომ მისთვის მიენიჭებინა ათაბაგის სახელი. ათაბაგობა არ იყო საქართველოში მიღებული და მხოლოდ თურქების სულთნებს ჰქონდათ ჩვეულებად, რომ მათ შვილების ამზრდელებს ათაბაგად იხსენიებდენ. რადგან ივანე იყო ამზრდელი გიორგი ლაშასი, ამიტომ სთხოვა ათაბაგად წოდება. თამარმა შეიწყნარა მისი თხოვნა და უწოდა ათაბაგი. მისი უწინდელი თანამდებობა-კი — მსახურთ-უხუცესობა უბოძა მის ბიძაშვილს ვარამ გაგელს.

თუ რაოდენად დიდი ადგილი ექირა საქართველოში და დიდი გავლენა ჰქონდა ივანე მხარგძელს იქითგან ჩანს, რომ მუსულმანი მწერლები მას უწოდებენ მეფეს. ისინი მოიხსენებენ ბევრს ისეთს მის ლაშქრობას მუსულმანთა სამფლობელოში, რომელთა შესახებ ჩვენი მატრიანე არას ამბობს. ერთის ამისთანა ლაშქრობის დროს 1211 წ. ხლათის ქვეყანაში, ივანე შემთხვევით ტყვედ ჩაუვარდა მტრებს და გაათავისუფლეს მხოლოდ მაშინ, როცა ის დაჰპირდა ტყვეების გათავასუფლებას, დიდის სასყიდლის

მიცემას და თავის ქალის თამთას მითხოვებას ხლათის მფლობელის ოპადისტვის^{*)}).

იმ დროს, როდესაც ქართველები ლაშქრობდნენ სპარსეთში და თრგუნავდნენ გარეშე მტრებს, თვით თამარის ქვეშევრდომმა დიდოებმა და ფხოველებმა ხელი მიჰყვეს რბევას, ხოცვას და ტყვევნას მახლობელის მაზრებისას. ფხოველები და დიდოები მეტის მეტად გაუფითარებელი და მოუხეშავი ხალხნი იყვენ, მეტადრე დიდოელები. ფხოველები სახელით მაინც იყვენ ქრისტიანები, დიდოები-კი მისდევდნენ წარმართობას და უმსგავსს ჩვეულებას: თაყვანს სცემდნენ უჩინარს ავს სულს და ცხოველებს, მაგ., უნიშნო შავს ძაღლს. ძმებს იმათში ერთი დედაკაცი ჰყავდათ ცოლად. სჯამდნენ უხარშავს ხორცს და დამხრჩვალს საქონელსა. ამ ხალხების დაწყნარება თამარმა ათაბაგს მიანდო. ათაბაგმაც შეჰყარა ისევ მთის ხალხი: დვალელები, ცხრაძმელები, მოხვევები, ხადელები, ცხავადელები, ქართალები და ერწოთიანელები. ამ ლაშქრით ავიდა ხადის მთაზე, გადაიარა მთა-მთა და მივიდა დიდოეთისა და ფხოეთის მთაზედ. მთის მეორე მხარეს მცხოვრებმა დურძუკებმა რომ გაიგეს ათაბაგის მისვლა, მივიდნენ მასთან და დაჰპირდნენ შეველას. ათაბაგმა იწყო ფხოე-

^{*)} არაბელთ და სპარსელთ მწერალთა ცნობანი („მოანბე“ 1898 წ. № I. გვ. 28 და 29); Additions, p. 271.

თის და დიდოეთის რბევა. იქ დარჩა სამს თვეს: ივნისს, ივლისს და აგვისტოს. ფხოველები და დიდოელები იძულებულნი იყვნენ დამორჩილებოდნენ ათაბაგს და დაწყნარებულიყვნენ (1212 წ.).

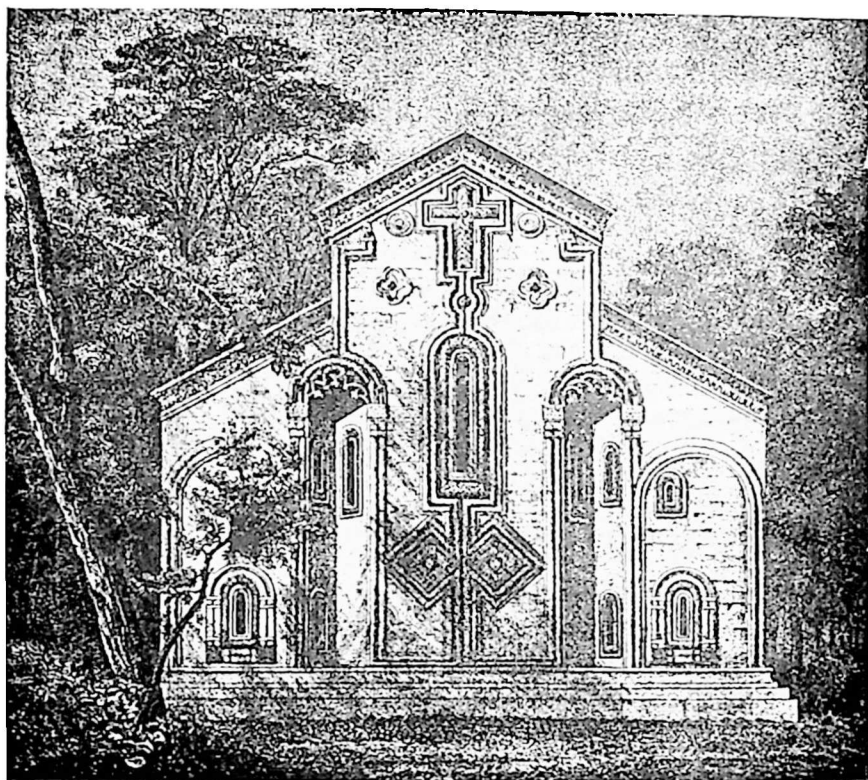
X.

თამარ მეფის სიკვდილი.—მის მეფობის ვითარება.

1213 წელს თამარ მეფეს, ნაქარმაგევში ყოფნი სჯღდროს, მატიანის თქმით, რალაც სნეულება გამოაჩნდა. ბევრს ეცადენ მკურნალები მის მორჩენას, დაუძლოურებული სნეულებისგან ჰაერის გამოსაცვლელად რავდენჯერმე გადაიყვანეს ერთის საზაფხულს ადგილითგან მეორეზედ, მაგრამ ვერას გახდენ და რავდენისამე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ თამარ მეფე გადაიცვალა. დიდად სამწუხაროდ დარჩა მთელს ერს თავის საყვარელის მეფის სიკვდილი. მისი გვამი რავდენსამე დღეს დაასვენეს მცხეთის ტაძარში და შემდეგ წაასვენეს გელათში და დამარხეს სამეფო სამარხში, სადაც განისვენებდენ მისნი მამა-პაპანი

არც ერთი მეფე ქართველს ერს ისე არ ახსოვს როგორც თამარი. ხალხს ის მიაჩნია მეტის-მეტად ჭკვიანს, მშვენიერს და გულკეთილს ადამიანად. ერთის სიტყვით, ხალხის თვალში თამარი მოჩანს სანატრელს მეფედ. არ არის არც ერთი კუთხე საქართვე-

ლოსი, სადაც თამარ მეფე არ ახსოვდეთ და არ მოუთხოვრობდენ მანე სხვა-და-სხვა ამბებს. ბევრგან ელიან მის მეორედ აღდგენას და გამეფებას. ცხადია, ასეთი ხსოვნა რომ დაეტოვებინა, თამარი უნ-

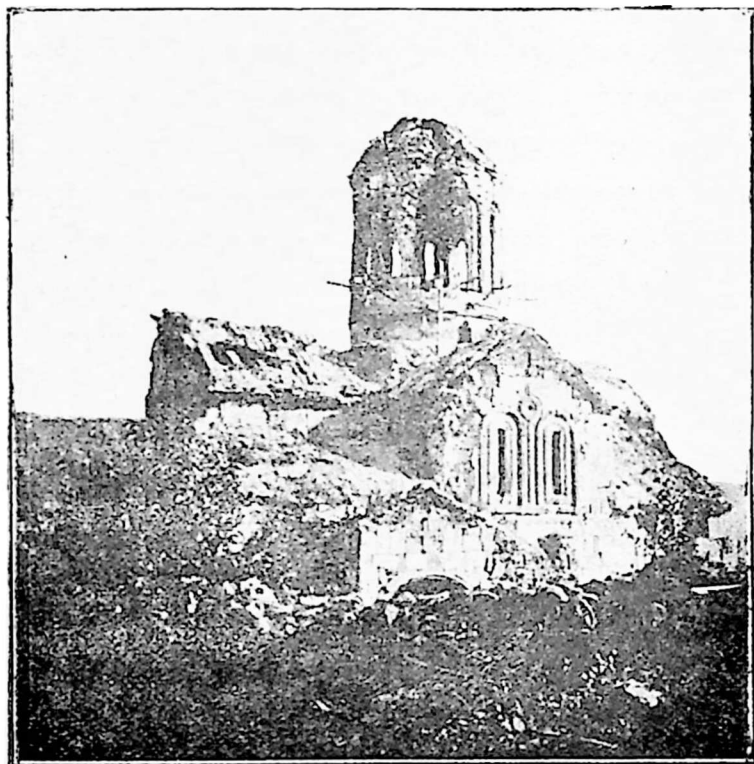
კაბენის ეკლესია.

და ნამდვილად შესამჩნევი ყოფილიყო. თამარი რომ ძლიერ ლამაზი და მშვენიერი იყო, ამას მოწმობენ მემატრიანნი და მის ღრლის პოეტები. სილამაზეს-

თან ის იყო მეტად კეთილის გულის ადამიანი. მას უყვარდა ბედისაგან დაჩაგრულები — გლახები და ობლები, რომელთაც უხვად აძლევდა მოწყალებას; ებრალებოდა ყოველი ადამიანი, რის გამოც მას თავის მეფობაში ერთხელაც არაფერს დაუსჯია სიკვდილით და მუდამ მზად იყო მიეტევებინა დანაშაულო. როგორც მხურვალე ქრისტიანი, აქცევდა უმთავრესს ყურადღებას საყდარ-მონასტრების შენებას, *) შეეკეთებას და სამღვდელოების მფარველობას. სწირავდა არა მარტო საქართველოს საყდრებს, არამედ უცხო ქვეყნებისასაც. ბლომად მიდიოდა მისი შესაწირავი იერუსალიმს, სინაზე, ათონზე, შავს მთაზე, სირიაში და სხვაგან, სადაც-კი შესანიშნავი მონასტრები იყო. მათიანის თქმით, თამარის შეწირულობათა სიუხვით ისე მოიხიბლა საბერძნეთის იმპერატორი ალექსი III ანგელოზი, რომ ერთხელ კიდევ გაძარცვა კოსტანტინოპოლში ბერები, რომელთაც თამარისაგან შენაწირევი განძი მიჰქონდათ. ხარბის იმპერატორის შესარცხვენად თამარმა იმავე ბერებს უფრო მეტი განძი აჩუქა ამის შემდეგ. თამარის საყდრების მფარველობის ბრალია, რომ ახლა ხალხი, საცა-კი ძველი ნაშენი საყდარია, მის აწენებას თამარს მიაწერს.

*) სხვათა შორის თამარის აშენებულია ბეთანიის და კაბენის ეკლესიები და გათავებულია გიორგი მეფისგან დაწყებული ვარძიის მონასტერი.

სამეფოს მართვაში თამარმა აშკარად გამოიჩინა სიბრძნე მით, რომ ხელისუფლებად და მხედართმთავრებად ირჩევდა ღირსეულს პირებს. ამ სიბრძნესთან გამოიჩინა აგრეთვე ვაჟკაცური სიმხნე გაქირ-

ბეთანიის ეკლესია.

ვებულს მდგომარეობაში მტრებთან ბრძოლის დროს. ის არას დროს არა ჰკარგავდა სასოებას და მოიმედე ღვთისა და თავის ხალხის ვაჟკაცობისა, აცილებდა

შოთა რუსთაველი.

ლაშქარს მტერთან საბრძოლელად. ქართველებიც, ალტაცებულნი თამარის მხნეობით და თავმომწონენი ნიჟიერის წინამძღვრებით, იბრძოდნენ თავდადებით

და იმარჯვებდენ ბტრებზე. ამ გარემოებათა მეოხებით საქართველომ თამარის მეფობაში მიაწია მძლავრობის უმაღლესს ხარისხამდე. პოლიტიკურს სიძლიერესთან საქართველო თამარის დროს ნივთიერადაც მეტის-მეტად გაღონიერდა და გონებრივადაც დაწინაურდა. მთელის მეთორმეტე საუკუნის გამავლობაში მონაგროვებს სიმდიდრეს იმდენივე დაემატა თამარის დროს. მაშინ ამობრწყინდენ ქართულის მწერლობის უკეთესნი წამომადგენელნი შოთა რუსთაველი და ჩახრუხაძე, რომელნიც გატაცებით აქებენ მის ადამიანობას, გონიერობას და სილამაზეს. თამარმა თავის ბრწყინვალე მეფობით დაავიწყა ერს მისი მართლაც რომ შესანიშნავი წინანდელი მეფეები და, რადგან, საუბედუროდ, თამარის შემდეგ საქართველო აღარ შესწრებია ამისთანა დროს, ამიტომ დარჩა მარტოდ-მარტო მოკაშკაშე მეფედ ქართველის ერის მეხსიერებაში.

საქართველოს ეკკლესიამ, რომელსაც თამარმა დიდი ღვაწლი დასდო თავის მფარველობით, იგი ჩარიცხა წმინდათა შორის არა მარტო ამ მფარველობისათვის, არამედ მის წმინდა ცხოვრებისათვისაც და ღღესასწაულობს მის ხსოვნას 1 მაისს. თამარის თანამედროვე ქართველთათვის არ იყო საკმარისი მისი წმიდათა შორის ჩარიცხვა. იგინი უფრო მალ-

ლა აყენებენ თამარს და სთვლიდენ ღვთისა სწორად, როგორც ეს მოხსენებულია ზოგიერთს დოკუმენტებში და წარწერებში *).

---

*) იხ. ქრონიკები თ. ჟორდანიასი, ტ. II, გვ. 81, და ბაქრაძის შენიშვნა ვახუშტის საქართველოს ისტორიაში, გვ. 217, სადაც მოყვანილია გუჯრები, რომლებშიაც „თამარი წოდებულია ღვთისა სწორად“. ბ-ნ ექ. თაყაიშვილს და არ. ქუთათელაძეს თავიანთ არქეოლოგიურის მოგზაურობის დროს უნახავთ გომარეთის ახლოს ერთს პატარა ეკლესიაზე წარწერა: „თამარ ღვთისა სწორის სამლოცველო“.

ს ა რ ჩ ე ე ი.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი.

33.

- I. საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა.—მისი საზღვრები.—ქართველები და მათი მეზობლები 3
- II. საქართველოს სოციალი წესწყობილება 6
- III. სამოქალაქო და სამხედრო წესწყობილება 11
- IV. სამღვდელმთავრობა, საეკლესიო წესწყობილება, საეკლესიო კრებანი 16
- V. გონების გავითარება.—მწერლობა.—მონასტრების ღვაწლი საქართველოში და უცხოეთში.—არაბების და სპარსელების გავლენა 18
- VI. ეკონომიური მდგომარეობა. 21

დავით აღმაშენებელი.

- I. საქართველოს მდგომარეობა დავით აღმაშენებელის გამეფების წინ. 24
- II. საქართველო დავითის გამეფების წამს.—ზრუნვა მის მოშენებისათვის.—შეპყრობა და გადევნა ლიპარიტ ორბელიანისა. — პოლიტიკური ცვლილება აზიაში და მისი შედეგი 30
- III. კახეთის შემოერთება დავითის მიერ.—ჩატი ორბელიანის სიკვდილი და მისი მამულის დაქუჩა მეფისგან 34
- IV. საეკლესიო კრება და მისგან დაწერილი ძეგლი 36
- V. სამშვილდის აღება.—თრიალეთზე თურქების დამარცხება.—გიორგი მეფის სიკვდილი.—რუსთავის

ალება.—ტაოში თურქების დამარცხება.—გი-
შის დაქერა და გრიგოლიძეების შეპყრობა.—
დიმიტრის გალაშქრება შირვანში.—მეფის გა-
ლაშქრება არაქსის ნაპირებზე.—ლორის და
აგარანის ალება

42

VI. ყივჩაყების გადმოყვანა.

47

VII. ლაშქრობანი 1120 და 1121 წლებისა

50

VIII. ალება ტფილისისა.—გალაშქრება შირვანში ორ-
ჯერ.—ალება დმანისისა.—გალაშქრება დარჯ-
ბანდზე,—ალება სასომხეთის ციხეებისა.—
ალება ანისა.—გალაშქრება შირვანში.—ყივ-
ჩაყების მოწყობა

56

IX. დავით მეფის მოღვაწეობა.

63

X. დავით მეფის ოჯახი.—დიმიტრის მეფედ გამოცხა-
დება.—დავითის ანდერძი

71

დიმიტრი I და დავით III.

I. ბრძოლა მტრებთან.

74

II. შინაური არეულობა

79

III. დავითი III-ის მეფობა.

82

მეუფე გიორგი III.

I. ლაშქრობანი და ბრძოლანი.

84

II. შინაური არეულობა

93

III. საეკლესიო კრება.—თამარის სამეფოდ დანიშვნა.—
ყაჩაღობის გაგრძელება და მისი მოსპობა.—
ბუღუხან დედოფლის და გიორგი მეფის სიკვ-
დილი.

98

თ ა მ ა რ მ ე ფ ე.

I. დიდებულთა ამბოხება და მათი დაწყნარება.—საეკ-
ლესიო კრება.—შემოსევა და გადევნა მტრე-
ბისა თამარის მეფობის პირველს წლებში

102

- II. თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე.—ყივჩაყე-
ბის სამსახური საქართველოში.—გიორგი რუ-
ძის ლაშქრობანი.—გიორგის ცუდის ქცევის
გამოჩენა და მისი გადევნა საქართველოთგან 106
- III. თამარის ახალი საქმროები.—მისი მეორედ და-
ქორწინება დავით სოსლანზე. . 112
- IV. გიორგი რუსის პირველი შემოსევა საქართველო-
ში და ერისთავების ღალატი.—მათი დამარ-
ცხება და გიორგის ხელმეორედ გადევნა 115
- V. დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი.—გიორგი
რუსის ხელმეორედ შემოსევა და გადევნა.—
შანქორის ომი და განჯის აღება.—ამ ქალა-
ქის ხელახლად დაქერა ამირ-ბუბაქრისაგან
და ხელმეორედ აღება მისი ქართველთაგან.—
თურქების შემოსევა არტანში 119
- VI. ყარსის დაქერა.—ომი იკონიის სულთან ნუქარ-
დინთან და მისი დამარცხება.—ტრაპიზონის
იმპერიის დაარსება.—ყარსის დაკარგვა და
ხელმეორედ აღება . 130
- VII. დავით სოსლანის სიკვდილი.—ანის აღება და აკ-
ლება არდებილის სულთნის მიერ.—არდები-
ლის აღება და აკლება ქართველების მიერ 136
- VIII. ქართველების გალაშქრება სპარსეთში 139
- IX. სიკვდილი ამირ-სპასალარის ზაქარია მხარგძელი-
სა.—მხარგძელების გვარი.—ივანე მხარგძე-
ლის გაათაბაგება.—დიდოების და ფხოველე-
ბის დამშვიდება. 144
- X. თამარ მეფის სიკვდილი.—მის მეფობის ვითარება 149

შეცდომების გასწორება.

გვ.	სტრიქ.	არის	უნდა
20	5 ზევ.	თუნქებთან	თურქებთან
31	9 ქვევ.	შეყვამულს	შეყვარებულს
68	8 ზევ.	სამღვდელოება	სამღვდელოება
81	0 ქვევ.	წადილი	წადილი,
90	10 "	ამიტომ	ამიტომ
105	11 "	გუზინ	გუზან
112	10 ზევ.	გადაწყვიტეს.	გადაწყვიტეს,
126	11 "	დიდებულები.	დიდებულები,
128	8 ქვევ.	შეგრევენს	შეგროვენს
129	1 ზევ.	წაუძლნა	წაუძლვა
"	9 ქვევ.	თურქებს	თურქებს
133	1 ზევ.	უთრა	უთხრა
134	6 ქვევ.	ცხენოსანს	ცხენოსანის
136	12 ზევ.	იპერია	იმპერია
	10 ქვევ.	დახმადებით	დახმარებით

ამ წიგნის სურათებისათვის ექვსი კლიშე გვათხოვა ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ, ხოლო ერთი—ბეთანიის ეკლესიისა—ბ-ნმა .არ. ქუთათელაძე, რისთვისაც მათ ეუძღვნით დიდს პატივსა.